

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC
JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ
ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

ISSN 2520-2294 (print)
ISSN 2709-5444 (online)

№ 5(61)/2022

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ
«ІНТЕРНАУКА».**

Серія: «Економічні науки»

**INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL
«INTERNAUKA».**

Series: «Economic sciences»

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
«ИНТЕРНАУКА».**

Серия: «Экономические науки»

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

*Свідоцтво
про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
КВ № 22443-12343Р*

№ 5(61)

Київ 2022

ББК 65
УДК 33
М-43

Повний бібліографічний опис всіх статей Міжнародного наукового журналу «Інтернаука». Серія: «Економічні науки» представлено в: **Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Наукова періодика України.**

Журнал зареєстровано в міжнародних каталогах наукових видань та наукометричних базах даних: Polish Scholarly Bibliography; ResearchBib; Ulrichsweb Global Serials Directory; Google Scholar; Наукова періодика України; Bielefeld Academic Search Engine (BASE); Electronic Journals Library; Open J-Gate; Academic keys; Staats- und Universitätsbibliothek Hamburg Carl von Ossietzky.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

Видання включене до Переліку наукових фахових видань МОН України (категорія «Б»)

Наказ МОН України № 1643 від 28.12.2019

Спеціальності:

051 Економіка

071 Облік і оподаткування

072 Фінанси, банківська справа та страхування

073 Менеджмент

075 Маркетинг

076 Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

241 Готельно-ресторанна справа

281 Публічне управління та адміністрування

292 Міжнародні економічні відносини

Засновники:

1. Київський кооперативний інститут бізнесу і права.
2. Приватна установа «Науково-дослідний інститут публічного права».
3. Громадська організація «Міжнародна академія освіти і науки».
4. Товариство з обмеженою відповідальністю «Фінансова Рада України».

У журналі опубліковані наукові статті з актуальних проблем економічної науки.

Для наукових працівників, викладачів, студентів економічних спеціальностей, працівників фінансово-кредитних установ та підприємницьких структур й інших зацікавлених осіб.

Матеріали публікуються мовою оригіналу в авторській редакції.

Редакція не завжди поділяє думки і погляди автора. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

У відповідності із Законом України «Про авторське право і суміжні права», при використанні наукових ідей і матеріалів цієї збірки, посилання на авторів та видання є обов'язковими.

© Автори статей, 2022

© Міжнародний науковий журнал «Інтернаука».
Серія: «Економічні науки», 2022

ISSN 2520-2294 = Internauka. Seria: Ekonomiczne nauki (Kiev)/Meždunarodnyj naučnyj žurnal "Internauka".
Seria: Ekonomiczne nauki

Редакція:

Головний редактор: **Камінська Тетяна Григорівна** — доктор економічних наук, професор, в.о. ректора Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Заступник головного редактора: **Коваленко Дмитро Іванович** — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

Бардаш Сергій Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Безверхий Костянтин Вікторович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансово-аналізу та аудиту Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Белялов Талят Енверович — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри бізнес-економіки та туризму Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Гринько Алла Павлівна — доктор економічних наук, професор, декан факультету менеджменту Харківського державного університету харчування та торгівлі (Харків, Україна)

Дмитренко Ірина Миколаївна — доктор економічних наук, доцент, професор Національного центру обліку та аудиту Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)

Зось-Кіор Микола Валерійович — доктор економічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту і логістики Полтавського національного технічного університету імені Юрія Кондратюка (Полтава, Україна)

Ільїн Валерій Юрійович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку, контролю та оподаткування агробізнесу ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» (Київ, Україна)

Клочан В'ячеслав Васильович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту та маркетингу Миколаївського національного аграрного університету (Миколаїв, Україна)

Красноручський Олексій Олександрович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри організації виробництва, бізнесу та менеджменту Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка (Харків, Україна)

Курило Людмила Ізидорівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу та управління бізнесом Національного університету «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

Левицька Світлана Олексіївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і аудиту Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Назаренко Інна Миколаївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри економічного контролю та аудиту Сумського національного університету (Суми, Україна)

Олійник-Данн Олена Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Охріменко Ігор Віталійович — доктор економічних наук, професор, проректор з навчальної та наукової роботи Київського кооперативного інституту бізнесу і права (Київ, Україна)

Паска Ігор Миколайович — доктор економічних наук, професор, декан економічного факультету Білоцерківського національного аграрного університету (Біла Церква, Україна)

Русіна Юлія Олександрівна — кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Скриньковський Руслан Миколайович — кандидат економічних наук, професор, професор кафедри економіки підприємств та інформаційних технологій Закладу вищої освіти «Львівський університет бізнесу та права» (Львів, Україна)

Сопко Валерія Василівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Танклевська Наталія Станіславівна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки та фінансів Херсонського державного аграрного університету (Херсон, Україна)

Тарасенко Ірина Олексіївна — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів та фінансово-економічної безпеки Київського національного університету технологій та дизайну (Київ, Україна)

Токар Володимир Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри інженерії програмного забезпечення та кібербезпеки Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Фоміна Олена Володимирівна — доктор економічних наук, доцент, завідувач кафедри обліку та оподаткування Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Ходжаян Аліна Олександрівна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри міжнародних економічних відносин Київського національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Horska Elena — Dr.h.c.Prof. Dr. Ing Professor Marketing and Management, Dean of the Faculty of Economics and Management of the Slovak University of Agriculture in Nitra (Slovak Republic)

Imamov Khamdilla — PhD, доцент Ташкентського державного економічного університету (Ташкент, Узбекистан)

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА

- Болтовська Людмила Леонідівна**
ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ М'ЯСОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ 9
- Задорожна Анна Володимирівна, Жумік Оксана Василівна**
ОСНОВНІ ШЛЯХИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ 23
- Козик Василь Васильович, Мрихіна Олександра Борисівна, Козевич Ростислав Ігорович, Богдан Петро Іванович**
КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО БІЗНЕС-МОДЕЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ІННОВАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... 28
- Партин Галина Остапівна, Чумало Володимир Юрійович**
ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ СТАНУ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ..... 37
- Римар Юрій Миколайович**
СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ ТУРИЗМУ ТА ТУРИСТІВ..... 44
- Рисцов Ігор Костянтинівич**
ПРО ПРОДУКТИВНІСТЬ МАТРИЦІ В МОДЕЛІ ЛЕОНТЬЄВА..... 53

МЕНЕДЖМЕНТ

- Кундицький Олександр Олександрович, Кривешко Ольга Володимирівна, Бутитер Даніель, Шпарик Ярема Ярославович**
ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПІДРОЗДІЛІВ ПІДПРИЄМСТВА 57
- Кустріч Лілія Олександрівна**
УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ 63

ПІДПРИЄМНИЦТВО, ТОРГІВЛЯ ТА БІРЖОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

- Князь Святослав Володимирович, Скриньковський Руслан Миколайович, Русин-Гриник Роман Романович, Коновалюк Ірина Василівна, Павленчик Наталія Федорівна**
ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕЙ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ДІЯЛЬНОСТІ БІЗНЕС-СТРУКТУРИ 71

Сатир Лариса Михайлівна, Кепко Валентина Миколаївна, Стаднік Леонід Іванович РИНОК ФАЛЬСИФІКОВАНИХ ТОВАРІВ: ЗМІСТ, АНАЛІТИКА ТА МЕТОДИ ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ.....	80
---	----

ТУРИЗМ

Макар Оксана Павлівна СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ТУРИСТИЧНИХ РЕГІОНАХ СВІТУ	88
--	----

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Коваленко Дмитро Іванович, Золковер Андрій Олександрович ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ФІНАНСІВ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ....	97
Ткачик Федір Петрович ВПЛИВ ПОДАТКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФІСКАЛЬНОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД.....	104

CONTENTS

ECONOMY

- Boltovska Liudmyla**
INVESTMENT AND INNOVATION ACTIVITY AS A FACTOR OF PROVISION SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF THE MEAT PRODUCT SUBCOMPLEX 9
- Zadorozhna Anna, Zhumik Oksana**
THE MAIN WAYS OF DIGITALIZATION OF PUBLIC GOVERNANCE IN THE ECONOMIC
SPHERE 23
- Kozyk Vasyl, Mrykhina Oleksandra, Kozevych Rostyslav, Bogdan Petro**
CONCEPTUAL APPROACH TO BUSINESS MODELING OF INTELLECTUAL AND INNOVATIVE
ENTERPRISES 28
- Partyn Halyna, Chumalo Volodymyr**
FINANCIAL SUPPORT OF THE ACTIVITIES OF SANATOR AND RESORT INSTITUTIONS
IN UKRAINE: ANALYSIS OF THE SITUATION AND WAYS OF IMPROVEMENT 37
- Rymar Yurii**
TOURISM AND TOURIST INSURANCE SYSTEMS 44
- Rystsov Igor**
ABOUT PRODUCTIVE MATRIX IN LEONT'EV'S MODEL..... 53

MANAGEMENT

- Kundytskyi Oleksandr, Kryveshko Olga, Butyter Daniel, Shparyk Yarema**
ORGANIZATION THE ACTIVITY OF ADMINISTRATIVE DEPARTMENTS
OF THE ENTERPRISE 57
- Kustrich Liliia**
MANAGEMENT OF FINANCIAL RISK OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY UNDER CRISIS..... 63

ENTREPRENEURSHIP, TRADE AND EXCHANGE ACTIVITIES

- Kniaz Sviatoslav, Skrynkovskyy Ruslan, Rusyn-Hrynyk Roman,
Konovalyuk Iryna, Pavlenchyk Nataliia**
DETERMINING THE OBJECTIVES OF THE SYSTEM OF MONITORING THE ACTIVITIES
OF BUSINESS STRUCTURES..... 71
- Satyr Larysa, Kepko Valentyna, Stadnik Leonid**
COUNTERFEIT GOODS MARKET: THE CONTENT ANALYTICS AND METHODS
OF CONSUMER PROTECTION 80

TOURISM

Makar Oksana

CURRENT STATE OF BUSINESS TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE AND TOURIST
REGIONS OF THE WORLD 88

FINANCE, BANKING AND INSURANCE

Kovalenko Dmytro, Zolkover Andrii

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF DIGITAL FINANCES IN CONTEMPORARY
ECONOMIC REALITIES 97

Tkachyk Fedir

THE IMPACT OF TAX INSTRUMENTS OF FISCAL FEDERALISM ON THE SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES 104

УДК [330.322+330. 341.1]:338.439:502.131.1

Болтовська Людмила Леонідівна
*доктор філософії з економіки,
асистент кафедри економіки та підприємницької діяльності
Вінницький національний аграрний університет*
Boltovska Liudmyla
*PhD in Economics
Vinnytsia National Agrarian University*
ORCID: 0000-0002-6202-998X

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8018

ЕКОНОМІКА

ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ М'ЯСОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

INVESTMENT AND INNOVATION ACTIVITY AS A FACTOR OF PROVISION SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE MEAT PRODUCT SUBCOMPLEX

Анотація. У статті розглянуто інноваційно-інвестиційну діяльність підприємств м'ясопродуктового підкомплексу. Досліджено основні напрями впливу інновацій на розвиток підприємств м'ясопродуктового підкомплексу. Інноваційно-інвестиційна діяльність є не просто потребою, а нагальною вимогою сьогодення, що зумовлює актуальність даної теми. М'ясопродуктовий підкомплекс в Україні для свого подальшого розвитку потребує модернізації, оскільки сьогоденне ведення господарства засноване на застарілих методах з використанням технологій і технічних засобів які є високо затратними. Забезпечення індивідуального догляду за тваринами є серйозною проблемою, яка потребує інноваційних досліджень і автоматизованих рішень, які захищають здоров'я і благополуччя тварин, забезпечуючи при цьому високоякісну і безпечну продукцію для людства. Заміна людської праці автоматизацією – це зростаюча тенденція в багатьох галузях, і м'ясопродуктовий підкомплекс не є винятком.

Встановлено базові стратегії вибору інноваційного розвитку підприємств м'ясопродуктового підкомплексу. Запропоновано заходи з удосконалення державної регуляторної політики щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку м'ясопродуктового підкомплексу. Зазначені нормативно-правові акти, що забезпечують інноваційно-інвестиційний розвиток підприємств м'ясопродуктового підкомплексу. Наведено головні складові для забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку м'ясопродуктового підкомплексу. Запропоновано класифікацію видів ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності підприємств м'ясопродуктового підкомплексу.

В сучасних умовах господарювання підприємства м'ясопродуктового підкомплексу потребують залучення інвестицій для використання інноваційних методів ведення господарства, без яких не можливе розширення виробництва, оновлення основних засобів, впровадження нових технологій та закупівлі нових порід тварин.

Ключові слова: інвестиції, інновації, м'ясопродуктовий підкомплекс, виробництво, автоматизація.

Summary. The article considers the innovation and investment activities of the meat products subcomplex. The main directions of the influence of innovations on the development of the enterprises of the meat product subcomplex are studied. Innovation and investment activity is not just a need, but an urgent requirement of today, which determines the relevance of this topic. The meat subcomplex in Ukraine needs to be modernized for its further development, as today's management is based on outdated methods using technologies and technical means that are highly costly. Ensuring individual care of animals is a serious problem that requires innovative research and automated solutions that protect the health and well-being of animals, while ensuring high quality and safe products for humanity. Replacing human labor with automation is a growing trend in many industries, and the meat subcomplex is no exception.

The basic strategies for choosing the innovative development of the enterprises of the meat product subcomplex have been established. Measures to improve the state regulatory policy on innovation and investment support for the development of the meat product subcomplex are proposed. The normative-legal acts providing innovative-investment development of the enterprises of the meat-product subcomplex are specified. The main components for ensuring the innovation and investment development of the meat product subcomplex are given. The classification of types of efficiency of innovation and investment activity of the enterprises of the meat product subcomplex is offered.

In modern business conditions, the enterprises of the meat product subcomplex need to attract investment to use innovative methods of management, without which it is impossible to expand production, upgrade fixed assets, introduce new technologies and purchase new breeds of animals.

Key words: investments, innovations, meat product subcomplex, production, automation.

Постановка проблеми. Вирішальне значення для розвитку підприємств м'ясопродуктового підкомплексу є впровадження інноваційних методів господарювання, автоматизація виробництва, що сприятиме виготовленню високоякісної і безпечної продукції для людства, та захищатиме здоров'я тварин. А також сприятиме безпечному веденню господарства без шкоди для навколишнього середовища. Заміна людської праці автоматизацією є нагальною потребою м'ясопродуктового підкомплексу, яку не можливо впровадити без залучення інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Веселов Є. В. [3], Запирченко Л. Д. [4], Каракай Ю. Б. [8], Калетнік Г. М. [10], Левченко І. С. [3], Леськів І. Ю. [5], Місюк М. В. [7], Муллер М. В. [2], Россоха В. В. [6], Рябоволик Т. Ф. [4], Сагачко Ю. М. [1], Шарапа О. М. [6], Щербак І. Л. [3]. Попри те, що питання інвестиційно-інноваційної діяльності підприємства є першочерговим для ефективної діяльності підприємств м'ясопродуктового підкомплексу, сьогодні не достатньо уваги приділяється дослідженню процесів щодо інвестування в інноваційні проекти.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є дослідження інноваційного розвитку підприємств м'ясопродуктового підкомплексу, ефективність впровадження яких цілком залежить від залучення інвестицій. Оцінка інноваційно-інвестиційного розвитку м'ясопродуктового підкомплексу є стратегічно важливою для формування стратегії управління динамічними процесами в галузі, для чого є об'єктивно необхідним й потребує аналітичного осмислення інноваційних процесів для виявлення взаємозалежності факторів.

Виклад основного матеріалу. Світові тенденції глобалізації, швидкого технічного та технологічного підйому виробництва, зростання темпів розвитку національних ринків ставлять високі вимоги до діяльності господарських суб'єктів. Ці процеси супроводжуються варіацією масштабів і видів діяльності сільськогосподарських підпри-

ємств, ускладненням їх економічних зв'язків, зміною попиту та цін на продукцію, зростанням потреби в основних і оборотних засобах, появою нових ринків збуту та лібералізацією державного регулювання. В таких умовах забезпечення економічного розвитку сільськогосподарських підприємств не можливе без суттєвих інвестицій у високотехнологічні засоби виробництва й новітні технології в тваринництві [1].

Сучасні економічні умови господарювання вимагають усвідомлення того, що інновації є не потребою, а нагальною вимогою часу. Стратегічні орієнтири розвитку потребують забезпечення ефективних методів та способів ведення господарської діяльності з використанням прогресивних інноваційних розробок та залученням інвестицій. Кожне підприємство у своїй роботі зіштовхується з питанням вибору типу інновації, що необхідні для нього на даному етапі функціонування [2].

Діяльність підприємств м'ясопродуктового підкомплексу — це безперервний процес, що охоплює виробництво м'ясних виробів, збільшення частки ринку та пошук (і вихід) на нові ринки збуту, покращення фінансового стану, моніторинг і вияв споживчих вподобань з метою покращення продукції, впровадження інновацій. Такий процес пошуків і впроваджень підприємства і є інноваційним розвитком. Інноваційний розвиток підприємства може бути направлений на різні сфери діяльності, проте, найважливішими сферами є наступні (рис. 1) [2].

Сьогодні більшість сільськогосподарських підприємств потребують інвестицій для оновлення основних засобів виробництва і розширення його обсягів, впровадження інноваційних технологій, закупівлі нових порід тварин, а також для інших капіталомістких інноваційно-інвестиційних проєктів. Перед ними постає завдання пошуку нових форм і методів активізації розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності та його стратегічного спрямування — особливо це стосується галузі тваринництва [3].

Рис. 1. Напрями впливу інноваційного розвитку у м'ясопереробних підприємствах
Джерело: узагальнено автором

Прагнення суб'єктів господарювання до економічного розвитку завжди наштовхується на необхідність розв'язання інноваційних завдань. У процесі розвитку сільського господарства дедалі частіше виникає необхідність використання нових підходів, рішень, технологій, які б підвищували рентабельність виробництва продукції тваринництва. Сучасні фермери потребують нових технологій, які дають змогу оптимізувати і покращити системи утримання тварин, захищати навколишнє середовище, підвищити якість продукції. Забезпечення індивідуального догляду за тваринами є серйозною проблемою, яка потребує інноваційних досліджень і автоматизованих рішень, які захищають здоров'я і благополуччя тварин, забезпечуючи при цьому високоякісну і безпечну продукцію для людства. Заміна людської праці автоматизацією — це зростаюча тенденція в багатьох галузях, і сільське господарство не є винятком. Більшість аспектів тваринництва є винятково трудомісткими, більша частина цієї праці складається з повторюваних і стандартизованих завдань — ідеальна ніша для робототехніки та автоматизації. У зв'язку з цим актуальними є наукове обґрунтування, розробка й упровадження нових інноваційних технологій виробництва продукції тваринництва, ав-

томатизація процесів утримання тварин, вивчення ефективності їх використання в галузі [3].

Важливу роль в інноваційно-інвестиційному розвитку м'ясопродуктового підкомплексу належить інституційному забезпеченню, тобто державним та недержавним інституціям, які формують правові, організаційні та економічні умови для провадження інноваційно-інвестиційної діяльності. В свою чергу, у формуванні інституційного середовища домінантне місце належить державі, у компетенції якої формування відповідних інститутів, які підтримуються органами влади. Державні інститути, інструментарій впливу яких складають демократичні закони та процедури, захищають права громадян, підприємців, власності. Натомість, слабкий інституційний сектор підриває загальний економічний потенціал країни. У західних країнах держава ініціювала формування інституційного середовища залежно від ступеня розвиненості ринку та його здатності забезпечити зрівноважений розвиток [4, с. 73].

Формування та елементи інституційного забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку м'ясопродуктового підкомплексу у розрізі основних платформ забезпечення провайдингу інновацій наведено на рис. 2.

Рис. 2. Складові інституційного забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку ринку м'яса і м'ясних продуктів

Джерело: сформовано автором з використанням [5]

Провайдинг інновацій слід розглядати як системне забезпечення (правове, фінансово-економічне, наукове, кадрове, інфраструктурне, організаційно-інформаційне, маркетингове тощо) процесу створення та комерціалізації інноваційної продукції м'ясопродуктового підкомплексу.

Відтак, правова платформа інституційного забезпечення представлена відповідною нормативною базою (законодавчими актами, указами Президента, підзаконними актами тощо), яка забезпечує правові засади та визначає механізми інноваційно-інвестиційного розвитку м'ясопродуктового підкомплексу, передусім за рахунок захисту прав інтелектуальної власності, забезпечення патентних прав суб'єктів інновацій, законності інвестування та провадження інноваційної діяльності тощо. Правове забезпечення є фундаментом формування інноваційно-інвестиційного механізму розвитку досліджуваної галузі [5].

Розроблена на сьогодні вітчизняна нормативно-правова база інституційного забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку м'ясопродуктового підкомплексу відіграє позитивну роль в таких процесах, проте повною мірою не забезпечує його ефективність. Ключовим її недоліком слід вважати швидкозмінність, що не дозволяє достатньою мірою відпрацювати існуючі механізми інноваційно-інвестиційного розвитку та їх імплементувати.

Це визначає необхідність окреслення основних детермінант і векторів формування ефективного інституційного поля із залученням максимально широкого кола стейкхолдерів (представників держав-

них органів, наукових установ, бізнесу). Правову базу інституційного забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності в межах м'ясопродуктового підкомплексу законодавчо сформовано трьома блоками нормативно-правових актів рис. 3.

Суб'єктами інституційного забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності м'ясопродуктового підкомплексу є представницькі органи загальної компетенції, виконавчі органи влади, міжгалузеві органи, спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади, інші державні установи, консультативно-дорадчі органи, науково-дослідні установи, суб'єкти господарювання (табл. 1).

Першочергові заходи з удосконалення державної регуляторної політики щодо інноваційно-інвестиційного забезпечення розвитку м'ясопродуктового підкомплексу наведено на рис. 4.

Не менш важливою складовою інноваційно-інвестиційного механізму розвитку м'ясопродуктового підкомплексу є фінансова платформа, що являє собою систему фінансових відносин, які здійснюються із використанням інструментів, методів та важелів впливу на складові досліджуваного ринку з метою його ефективного функціонування.

Існуюча система фінансового забезпечення в цілому не забезпечує реальну потребу у фінансових інвестиціях. Особливо критичною є ситуація для сільськогосподарських товаровиробників, які формують пропозицію м'яса. І, що характерно, найбільшої інвестиційної підтримки потребує галузь скотарства. Переважна більшість виробників

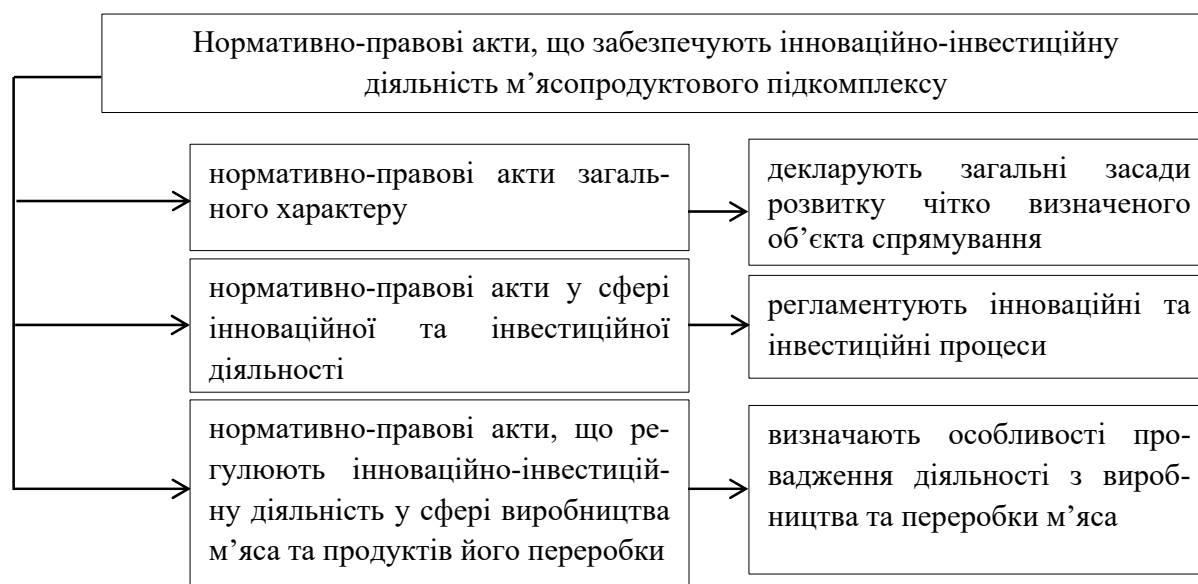

Рис. 3. Нормативно-правові акти, що забезпечують інноваційно-інвестиційну діяльність м'ясопродуктового підкомплексу

Джерело: узагальнено автором

Таблиця 1

Інституційне забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку ринку м'яса і м'ясних продуктів

Правова основа	Загальна	Конституція України; Закони України: «Про місцеве самоврядування»; «Про державно-приватне партнерство»; «Про цінні папери та фондовий ринок» та інші.
	У сфері інноваційно-інвестиційної діяльності	Закони України: «Про інноваційну діяльність»; «Про інвестиційну діяльність»; «Про режим іноземного інвестування»; «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»; «Про наукову і науково-технічну діяльність»; «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»; «Про інститути спільного інвестування»; «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» та інші; Постанови КМУ.
	Галузева	Закони України: «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»; «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» та інші; різноманітні стратегії та проекти розвитку ринку м'яса і м'ясної продукції на інноваційно-інвестиційній основі.
Суб'єкти інституційного забезпечення інноваційно-інвестиційної діяльності	Представницькі органи загальної компетенції: Президент; Верховна рада України; обласні, районні, сільські, селищні, міські ради. Виконавчі органи влади: Кабмін; обласні та районні адміністрації; виконавчі органи сільських, селищних, міських рад. Міжгалузеві органи: Міністерство аграрної політики і продовольства України; Міністерство економічного розвитку і торгівлі України; Міністерство освіти і науки України; Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами управління; Державне агентство екологічних інвестицій України; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади: Національна рада з питань розвитку та технологій. Інші державні установи у сфері інноваційно-інвестиційної діяльності: регіональні центри з інвестицій та розвитку; регіональні центри науки, інновацій та інформатизації; Державна інноваційна фінансово-кредитна установа; Державна небанківська фінансово-кредитна установа «Фонд підтримки малого інноваційного бізнесу». Консультативно-дорадчі органи: при Президентові України (Комітет з економічних реформ); виконавчої влади (Комісія з організації діяльності технологічних парків та інноваційних структур інших типів). Наукові та науково-дослідні установи. Суб'єкти господарювання.	

Джерело: [5]

сільськогосподарської продукції тваринництва неспроможні компенсувати дефіцит грошових коштів для підтримки обґрунтованих пропорцій простого відтворення.

Інвестиційна (фінансова) підтримка інноваційної діяльності м'ясопродуктового підкомплексу детермінується урахуванням таких ключових факторів:

- 1) значущість інновацій, їх готовність до впровадження;
- 2) рівень ризику інноваційної діяльності;
- 3) обсяг необхідного фінансування;
- 4) очікуваний ефект від реалізації.

В свою чергу, джерелами фінансування інноваційної діяльності суб'єктів м'ясопродуктового підкомплексу є власні (відрахування з прибутку, амортизаційні відрахування, відрахування з резервного фонду суб'єкта господарювання), позичкові (короткостроковий і довгостроковий банківський кредит, комерційний кредит, випуск об-

лігацій, лізинг (прямий, оперативний, фінансовий тощо) та залучені (кошти засновників, інноваційний кредит, кошти зарубіжних інвесторів тощо) кошти, які розподіляються на державні і недержавні. Узагальнено можливо виділити три форми фінансування: самофінансування, кредитування, зовнішнє фінансування. Іманентні характеристики учасників інноваційно-інвестиційної діяльності визначають можливість та доцільність залучення інвестиційних ресурсів із того чи іншого джерела і, відповідно, за доцільною формою. При цьому, технологічний аудит інноваційної розробки уможливується на основі активізації інформаційного провайдингу у частині об'єктивності оцінки можливих ризиків та загроз інвестиційної підтримки безпосередньо для суб'єктів інвестування. Аналітична оцінка ефекту від реалізації інновації є базисом прийняття рішення щодо фінансування. Наукова платформа інституційного забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку м'ясопро-

Рис. 4. Інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку ринку м'яса та м'ясопродуктів

Джерело: узагальнено автором

дуктового підкомплексу також має надзвичайно важливе значення. Чинною системою функціонування вітчизняної сфери науки задекларовано, що будь-які наукові результати слід вважати інтелектуальною власністю університетів, наукових чи науково-дослідних установ, окремих суб'єктів, що їх створили. При цьому, сьогодні в Україні практично відсутні умови для комерціалізації отриманих новітніх наукових результатів. Закон «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій» визначає правові, економічні, організаційні та фінансові засади державного регулювання діяльності у сфері трансферу технологій і спрямований на забезпечення ефективного використання науково-технічного та інтелектуального потенціалу України, технологічності виробництва продукції, охорони майнових прав на вітчизняні технології та/або їх складові на території держав, де планується або здійснюється їх використання, розширення міжнародного науково-технічного співробітництва у цій сфері [6].

Для досягнення високих результатів роботи, утримання споживачів та збереження конкурентних переваг, виробники м'ясних продуктів повинні розвиватися, бути сучасними та прогресивними, продукція повинна бути інноваційною,

новою, якісною та безпечною. Передумовами інноваційного розвитку підприємств м'ясопродуктового підкомплексу є підвищення ефективності виробництва (зростання приросту живої ваги (маси) та пошук напрямів зниження його собівартості); модернізація виробництва вирощування тварин; пошук альтернативних джерел фінансування і кредитування галузі; вирішення проблеми взаємовідносин між постачальниками та переробниками сировини; протекціоністська політика держави стосовно вітчизняного виробника та стимулювання експорту; визначення єдиних «правил гри» для всіх учасників ринку м'яса, який є одним з крупних ринків продовольчих товарів. Головним завданням м'ясопереробних підприємств є забезпечення внутрішньої потреби держави м'ясом тільки за рахунок власного виробництва: нарощування його обсягів, збільшення експорту та повна відмова від ввезення імпортного м'яса для внутрішніх потреб [7, с. 73].

За умов глобалізації інвестиційних процесів для України немає іншого вибору, як розробляти власну модель інноваційного розвитку економіки, розвивати інноваційне підприємництво, посилювати інноваційний характер виробничої діяльності. Адже сучасний ринок діє за допомогою

нововведень, а інноваційне прискорення є основою його сталого розвитку. Підприємництво закономірно виступає одним з наймогутніших факторів інноваційного розвитку, оскільки до цього спонукає підприємницький інтерес. Важливу роль у забезпеченні ефективного функціонування інноваційного підприємництва відіграє інноваційна інфраструктура, зокрема такі її основні елементи, як технопарки, бізнес — інкубатори, технополіси, які сприятимуть виходу інновацій на ринок. На сьогоднішній день інноваційна інфраструктура ще дуже слабка і характеризується неповнотою, а тому потребує всебічної підтримки з боку держави. До того ж слід зазначити, що інвестиції та інновації — це лише половина справи, а інша половина полягає у підготовці високопрофесійного персоналу, особливо менеджерських кадрів. Сучасний менеджер повинен зосереджуватися не лише на дослідженнях чи науково-дослідній діяльності, а й повинен багато приділяти уваги споживачеві нових знань, бути ще й маркетингологом і вивчати попит на нововведення [8].

Для досягнення високих результатів роботи, утримання споживачів та збереження конкурентних переваг, виробники м'ясних продуктів повинні розвиватися, бути сучасними та прогресивними, продукція повинна бути інноваційною, новою, якісною та безпечною.

Для масового використання нових порід худоби і птиці та інших нововведень, в першу чергу, необхідно випробувати в реальних умовах роботи сільськогосподарського підприємства в тестовому режимі для достовірності одержання ефекту і корисності нововведення та уникати на подальших етапах невдач при впровадженні інновацій. Етапи інновацій в тваринництві вимагають значних витрат і результативність їх значною мірою залежить від стану, розмірів та налагодженості впроваджувальної системи, оскільки лише прямий зв'язок між науковими установами та сільськогосподарськими товаровиробниками може забезпечити високу ефективність та оперативність.

Освоєння інновацій виробниками м'ясної продукції поступово створює умови для прискорення науково-технічного прогресу в м'ясній галузі, який дає можливість отримувати певний ефект від освоєння інновацій, що виражається в додатковому одержанні яловичини, свинини, м'яса птиці або зростанні економічної ефективності його виробництва.

На рівень ефективності та конкурентоспроможності виробництва м'яса найбільший вплив

мають біологічні та техніко-технологічні фактори, що визначають вибір породи худоби і птиці, комплексу технічних засобів для реалізації інноваційних технологічних процесів. Таким чином, визначені та охарактеризовані групи інновацій, які містять різні його напрямки, можуть забезпечити підвищення рівня ефективності м'ясної галузі тільки в тому випадку коли діятимуть в комплексі та безпосередньому взаємозв'язку.

Проаналізуємо, яким чином запроваджують інновації в м'ясопродуктовому підкомплексі. Вибір стратегічних альтернатив інноваційного розвитку у м'ясопродуктовому підкомплексі можна представити у вигляді схеми (рис. 5). Перш за все, слід визначити досягнутий рівень розвитку на підприємстві або ж дослідити які саме стратегії розвитку використовує підприємство. Далі необхідно розробити стратегічні заходи щодо покращення управління інноваційним розвитком, тобто визначити основні орієнтири руху підприємства. Ці заходи (альтернативи розвитку) можуть бути короткостроковими та довгостроковими; характеризуються певними витратами на їх здійснення та економічною ефективністю від впровадження. Всі базові стратегії підприємства поділяються на: стратегії бізнесу, стратегії диверсифікації, корпоративні стратегії, виробничі та інноваційні стратегії.

До стратегій бізнесу належать:

- стратегія обмеженого зростання — застосовується підприємствами із стабільною технологією та стійким станом на ринку. Сприяє зниженню ризику;
- стратегія зростання — для неї є характерним установлення щорічного значного перевищення рівня розвитку над рівнем попереднього року. З метою збільшення своєї частки на ринку підприємство може досягти цілі через зниження цін на продукцію, збільшення торгових точок, запропонувати нову модель продукції.
- стратегія скорочення — установлення цілей на рівні, нижчому за досягнутий у минулому. До цієї стратегії вдаються тоді, коли показники діяльності економічної системи набувають стійкої тенденції до погіршення і ніякі заходи її не змінюють;
- комбінована стратегія — це будь-яке поєднання існуючих альтернатив;
- портфельна стратегія — визначає розподіл інвестицій між структурними підрозділами підприємства, взаємодія яких може створити ефект синергії;

- стратегія фокусування — це зосередження зусиль на одному з сегментів ринку, на окремій групі покупців або певній групі товарів;
- стратегія диференціації — підприємство ризикує відстати у технологіях виробництва, збільшити витрати, а активні конкуренти можуть швидко перейти в атакуючу позицію.

Сутність стратегії проявляється в таких елементах:

- пропонує товари з кращими за конкурентів якостями;
- може стосуватися або звуження, або розширення асортименту;

- дозволяє ухилятися від цінової конкуренції шляхом переходу на інші сегменти ринку;
- спрямована на виготовлення особливої продукції (модифікації стандартного товару), пристосованої до потреб певної групи споживачів;
- стратегія лідерства за витратами — передбачає використання нових методів підвищення продуктивності господарської системи, пошук шляхів скорочення витрат;
- стратегія вузької спеціалізації (фокусування на одному сегменті ринку) — орієнтація на «вузьку спеціалізацію», «низькі витрати» та «вузьке коло споживачів»;

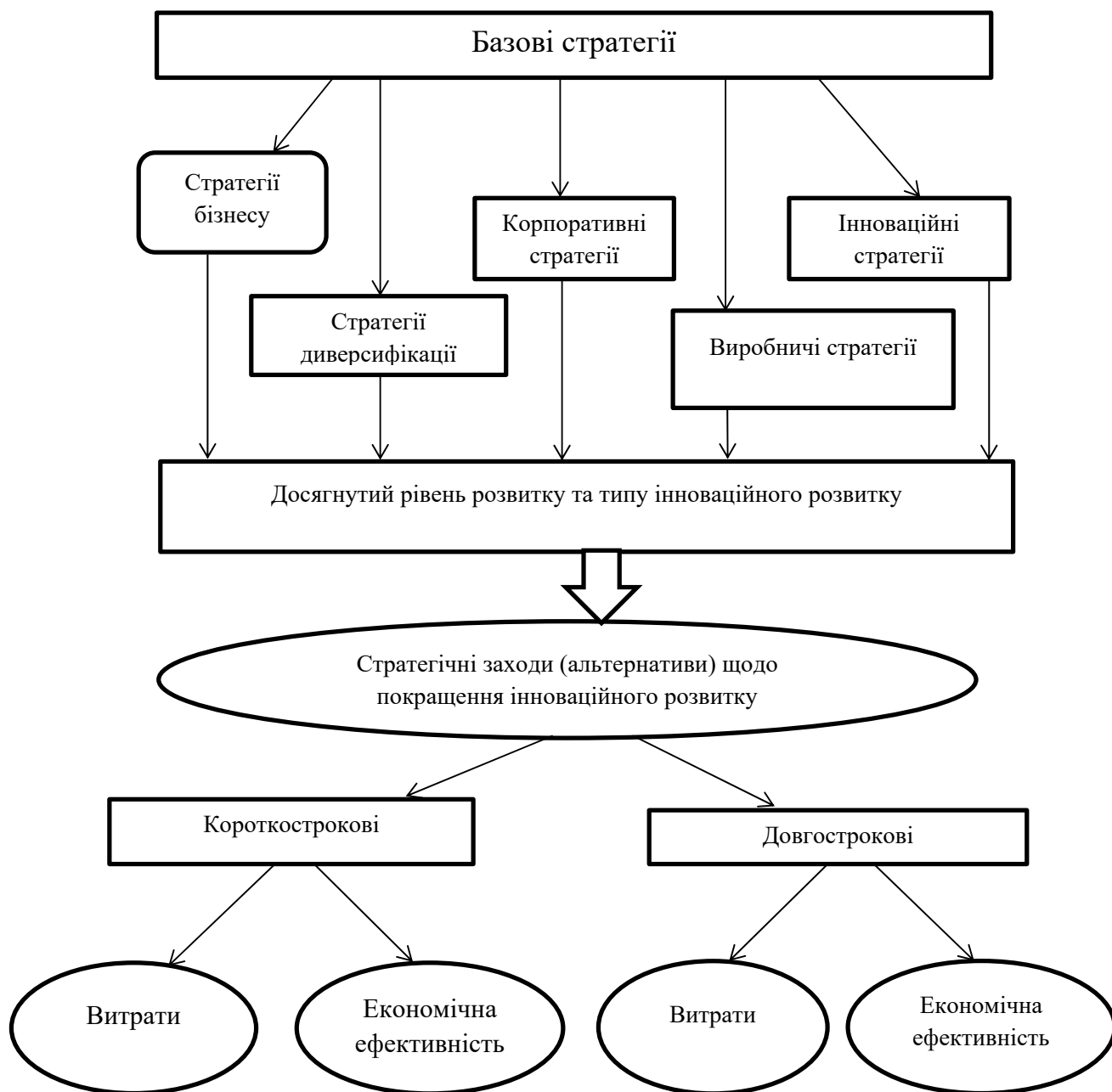

Рис. 5. Схема вибору інноваційного розвитку підприємств м'ясопродуктового підкомплексу

Джерело: сформовано автором

- пряма інтеграція — придбання у власність дистрибуторської мережі або встановлення повного контролю над нею;
- зворотна інтеграція — прагнення одержати постачальників сировини у власність або під повний контроль;
- горизонтальна інтеграція — прагнення одержати своїх конкурентів у власність або під повний контроль;
- захоплення ринку — прагнення збільшити частку свого продукту на традиційних ринках;
- розвиток ринку — виведення свого продукту на ринок у нових географічних районах;
- розвиток продукту — прагнення збільшити обсяг реалізації через поліпшення або модифікацію свого продукту;
- концентрична диверсифікація — створення нових виробництв, що збігаються з профілем підприємства;
- конгломеративна диверсифікація — освоєння випуску нових продуктів, що не збігаються з профілем підприємства;
- горизонтальна диверсифікація — освоєння випуску нових непрофільних продуктів, але для традиційних споживачів;
- стратегія відторгнення — продаж окремих структурних підрозділів підприємства;
- стратегія ліквідації — продаж усіх активів підприємства [11].

Вітчизняне сільське господарство для свого подальшого розвитку потребує модернізації, так як існуючі форми його ведення часто засновані на застарілих, високо затратних методах, технологіях і технічних засобах. В даний час можна виділити три напрямки розвитку м'ясопродуктового підкомплексу:

- інтенсивні — на основі вітчизняних розробок;
- інтенсивні — на основі зарубіжних розробок;
- екстенсивні, що зберігають окремі ніші вітчизняного тваринництва, пов'язані з традиційним побутом сільського населення.

При цьому для великих і дрібних товаровиробників існують свої шляхи інноваційного розвитку тваринницької галузі в межах виділених напрямків розвитку галузі.

У сучасному розумінні інтенсифікація виробництва — це перехід до якісно нового стану розвитку галузі від кількісного зростання до якісних показників. В умовах ринкової економіки це перебудова всього господарського механізму з урахуванням ресурсозберігаючого фактора. Слабким місцем попереднього періоду інтенсифікації галузі була розрізненість нововведень у виробництво, її

сучасний етап передбачає перехід на інноваційний шлях розвитку, характерним для якого є системний підхід до проблеми. Галузі потрібні інновації, що дозволяють отримувати високу продуктивність тварин при малих витратах, в результаті собівартість продукції буде низькою, а рентабельність виробництва — високою. Установка на високу продуктивність часто обертається зниженням рентабельності виробництва.

М'ясопродуктовий підкомплекс, характеризується різноманітністю вирішуваних завдань, різномірним характером і безліччю економічних інтересів, що передбачає наявність різних видів ефективності інноваційної діяльності, що відображають різні сторони процесу відтворення (рис. 6).

Народногосподарська ефективність м'ясопродуктового підкомплексу відображає ступінь задоволення потреб держави у тваринницькій продукції, виробленої вітчизняними товаровиробниками і забезпечує продовольчу безпеку країни.

Регіональна ефективність м'ясопродуктового підкомплексу визначає рівень використання інноваційного потенціалу галузі в регіоні і ступінь задоволення потреб населення в продуктах тваринного походження власного виробництва.

Локальна ефективність м'ясопродуктового підкомплексу характеризує досягнення якісного рівня відтворення товаровиробника, що дозволяє поліпшити фінансові, соціальні, екологічні показники функціонування галузі.

Ефективність інноваційної діяльності в м'ясопродуктовому підкомплексі відрізняється складним взаємозв'язком показників, що відображають різні елементи відтворювального процесу і ступінь використання різноманітних ресурсів або факторів виробництва. Види проявів ефективності залежать від характеру отриманого в галузі ефекту, який може бути технічним, технологічним, біологічним, економічним, соціальним і екологічним.

Технічний ефект проявляється у вигляді підвищення коефіцієнта механізації та автоматизації виробництва, використання поліпшених технічних засобів.

Технологічний ефект характеризується збільшенням питомої ваги нових прогресивних технологій, їх удосконаленням.

Проявом біологічного ефекту буде збільшення генетичного потенціалу, поліпшення продуктивних якостей худоби і птиці.

Економічний ефект виражається приростом обсягу продажів, скороченням термінів освоєння інновацій, поліпшенням якості тваринницької продукції.

Соціальний ефект пов'язаний з якістю життя працівників галузі, ступенем задоволення їх різноманітних потреб.

Екологічний ефект визначається станом навколишнього середовища, кількістю виробленої екологічно чистої продукції.

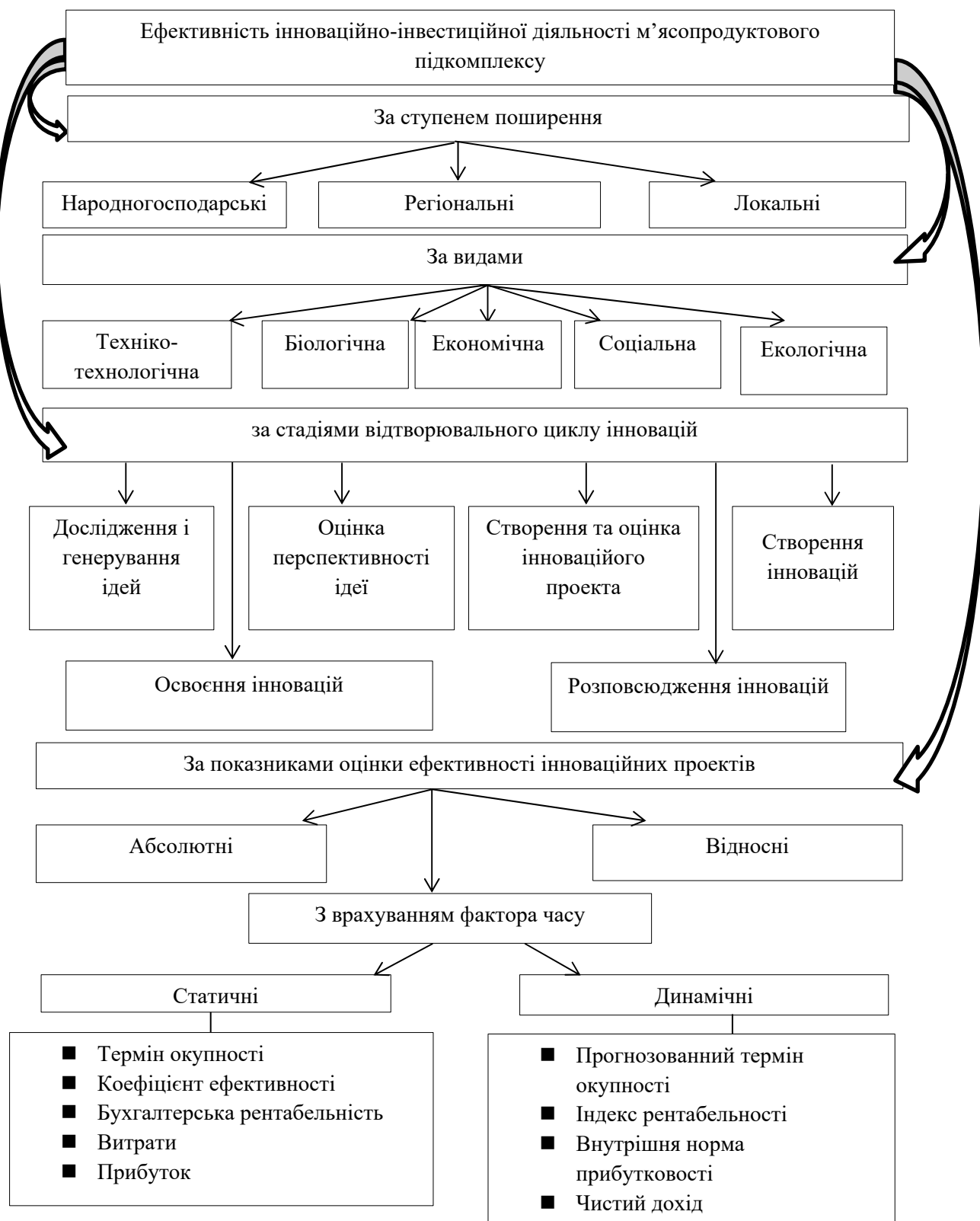

Рис. 6. Класифікація видів ефективності інноваційно-інвестиційної діяльності м'ясопродуктового підкомплексу
Джерело: сформовано автором

Показники ефективності інноваційної діяльності в м'ясопродуктовому підкомплексі систематизуються в залежності від видів отриманих ефектів і припускають порівняння з різними витратами.

Техніко-технологічна ефективність інноваційної діяльності визначається ступенем досягнення раціональної системи ведення землеробства і тваринництва за допомогою таких показників, як приріст виробництва тваринницької продукції на 1 га с.-г. угідь і 1 умовну голову худоби, зниження фондо- і енергоємності продукції та ін.

Критерій — максимізація виробництва продукції, що задовольняє вимогам ринку на одиницю використаних ресурсів.

Це призводить до необхідності в складі видів ефективності в тваринництві виділити біологічну ефективність, яка характеризується приростом продуктивності тварин, збільшенням коефіцієнта конверсії корму (оплати кормупродукцією). Її критерієм буде поліпшення обмінних процесів у худоби і птиці, що сприяють трансформації кормів в тваринний білок.

Економічна ефективність інноваційної діяльності визначається досягненням додаткової прибутковості виробництва за рахунок поліпшення якості ресурсів і вимірюється такими показниками, як зниження собівартості, зростання прибутку, рентабельності, продуктивності праці та ін. Критерій — максимізація доходів галузі як умова розширеного відтворення.

Соціальна ефективність інноваційної діяльності відображає якість життя населення і вимірюється підвищенням рівня оплати праці працівників галузі, співвідношенням сукупних реальних доходів і прожиткового мінімуму, поліпшенням демографічних показників. Її критерій — підвищення рівня життя працівників, зайнятих в галузі тваринництва.

Екологічна ефективність інноваційної діяльності визначається поліпшенням якості навколишнього середовища. Для її оцінки використовуються такі показники, як збільшення обсягів виробництва екологічно чистої тваринницької продукції на одиницю сукупних витрат, масштабів природовідновних діяльності. Критерій — збереження і поліпшення природного середовища.

У сучасному економічному становищі важливе значення має питання залучення інвестицій у м'ясопродуктовий підкомплекс. Однак їхній обсяг і рівень ефективності залишаються вкрай недостатніми через наявність низки чинників, а саме: нестабільність політичної ситуації, специфіка правової діяльності, низька інвестиційна привабливість українського агропромислового комплексу

для іноземних інвесторів, недостатній рівень розвитку ринкової інфраструктури та ін. [12].

Сьогодні, при зниженні виробництва в м'ясопродуктовому підкомплексі, залучення та ефективне використання інвестицій є проблемою, яка потребує нагального вирішення.

Співвідношення, що свідчать про зниження частки м'ясопродуктового підкомплексу у ВВП України, і зменшення частки інвестицій, що спрямовуються на проведення науково-технічних робіт у сільськогосподарських науках є негативними сигналами для потенційних інвесторів. Вирішення питання активізації інноваційної та інвестиційної діяльності в м'ясопродуктовому підкомплексі зі здійсненням комплексу заходів як на рівні держави, так і на рівні окремих підприємств. Одним із дієвих способів підвищення інтересу підприємств підкомплексу до фінансування науково-технічних робіт є державне співфінансування або збільшення фінансування державних науково-технічних робіт за напрямками, які є найбільш затребуваними серед підприємств. У свою чергу, окремим господарським структурам слід підвищити свою інноваційну активність. Впровадження наукових і технічних новацій, спрямованих на підвищення ефективності виробництва, слід розглядати як одну з визначальних вимог розвитку. Важливу роль у створенні сприятливого інвестиційного клімату відіграє організаційно-інформаційне забезпечення активізації інвестиційної діяльності. Сучасна система формування і передачі інформації, незважаючи на велику кількість наукових, освітніх і консультативних установ, не відповідає потребам підприємств м'ясопродуктового підкомплексу і потенційних інвесторів. Серед причин, що обумовлюють такий стан, слід виокремити:

- 1) некоординованість дій наукових і освітніх установ;
- 2) хронічне недофінансування науково-технічних робіт у даній галузі та сільськогосподарських науках;
- 3) слабка співпраця підприємств м'ясопродуктового підкомплексу з науковими, дослідницькими і освітніми установами;
- 4) відсутність систематичної діяльності з пошуку і впровадження виробничих новацій [14].

Вказані недоліки в поєднанні з недосконалим нормативно-правовим забезпеченням є істотними перешкодами активізації інвестиційної діяльності підприємств. Тому для залучення в галузь АПК відповідного обсягу інвестицій необхідне сприятливе інвестиційне середовище — як внутрішнє, так і зовнішнє. Однією з причин скорочення вкладень у м'ясопродуктовий підкомплекс є збитковість виробництва. Недостатня інвестиційна привабливість

даного сектору — це наслідок фінансової нестабільності, високої фондомісткості продукції, значної кредитної заборгованості підприємств, високого рівня зношеності основних засобів, низького рівня продуктивності праці. Проблема залучення інвестицій залишаються: нестабільна політична ситуація, постійна зміна й недостатність законодавчої та нормативно-правової баз, слабка кредитно-фінансова система та корупція. З метою зміцнення національного інвестиційного потенціалу в м'ясопродуктовому підкомплексі економічна політика держави має бути спрямована на вирішення таких найгостріших проблем: забезпечення правової бази формування сприятливого інноваційно-інвестиційного клімату; забезпечення соціально-економічних умов освоєння новітніх розробок і використання досягнень світового сільськогосподарського машинобудування; зміцнення виробничої бази та організацій з відтворення основних фондів; створення інфраструктури ринку.

Для забезпечення підприємств м'ясопродуктового підкомплексу повноцінним функціонуванням необхідно щорічно забезпечити активний приплив інвестицій і поступальне збільшення їхнього обсягу, що неможливо без максимального залучення іноземних інвестицій. В умовах, що склалися, для залучення іноземних інвестицій в дані підприємства необхідно розробити комплекс заходів, спрямованих на поліпшення інвестиційного клімату, стабілізацію правового середовища, забезпечення гарантій і страхування інвестиційної діяльності, вдосконалення системи стимулювання та податкових пільг з метою капіталізації прибутку і реінвестування доходів від іноземного капіталу. Водночас в умовах обмеженого доступу до фінансово-інвестиційного забезпечення постає проблема оптимізації використання інвестицій з урахуванням застосування прогресивних технологій та максимізації прибутковості від виробничої діяльності.

Відтак, удосконалення інноваційно-інвестиційного механізму належить до найбільш актуальних питань системного розвитку м'ясопродуктового підкомплексу, у вирішенні яких важливе місце належить державі. Дієздатність механізмів співробітництва держави, науки та бізнесу, розвиток партнерських відносин, слід сьогодні розглядати в якості дієвої платформи для формування ефективної інвестиційної політики, активізації інноваційного потенціалу в досліджуваному сегменті агропродовольчого ринку країни, а також розвитку його економіко-соціальної інфраструктури.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. На основі проведеного дослідження встановлено, що подальший розвиток м'ясопродуктового підкомплексу вимагає використання прогресивних інноваційних розробок та покращення інвестиційного забезпечення, як стратегічні орієнтири до вдосконалення управління динамічними процесами в даній галузі. Як показали результати досліджень, важлива роль інвестиційно-інноваційного потенціалу розвитку м'ясопродуктового підкомплексу належить дієвому інституційному забезпеченню яке формує правові, організаційні, економічні умови для впровадження інноваційно-інвестиційної діяльності. Тому запропоновані основні напрями інноваційно-інвестиційного забезпечення удосконалення м'ясопродуктового підкомплексу який сприятиме стратегічній меті: підвищенню ефективності та результативності діяльності підприємств галузей м'ясопродуктового підкомплексу та в цілому продовольчій та національній безпеці країни. Важливою складовою інвестиційно-інноваційного механізму м'ясопродуктового підкомплексу є фінансова платформа із використанням інструментів, методів і важелів впливу на складові досліджуваного підкомплексу з метою його ефективного функціонування.

Література

1. Сагачко Ю. М. Імперативи інноваційно-інвестиційного розвитку суб'єктів ринку продукції тваринництва. *Ukrainian Journal of Applied Economics*. 2018. Vol. 3. № 4. С. 41–46.
2. Муллер М. В. Формування інноваційного розвитку м'ясопереробних підприємств: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04. Полтава, 2016. 217с.
3. Веселов Є. В., Щербак І. Л., Левченко І. С. Інноваційні технології у тваринництві та ефективність впровадження концепції Smart Farm. *Таврійський науковий вісник*. 2019. № 109. Ч. 2. С. 15–20.
4. Запирченко Л. Д., Рябоволик Т. Ф. Особливості інноваційної діяльності та впровадження інновацій у виробничу діяльність аграрних підприємств. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2018. Вип. 34. С. 259–268.
5. Леськів І. Ю. Інноваційно-інвестиційний механізм формування і розвитку ринку м'яса та м'ясної продукції: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.03. Кам'янець-Подільський, 2019. 220 с.

6. Россоха В.В., Шарапа О.М. Інституційне забезпечення управління господарською діяльністю аграрних підприємств. Економіка АПК. 2016. № 10. С. 73–82.
7. Місюк М.В. Поліпшувати структуру підприємницької діяльності у виробництві м'яса. Економіка АПК. 2001. № 8. С. 117–120.
8. Каракай Ю.Б., Роль держави у стимулюванні інноваційної діяльності. Економіка України. 2007. № 3. с.14–21.
9. Мамчур Л.В. Організаційно-економічні засади розвитку ринку м'яса: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.03. Київ, 2021. 250 с.
10. Kaletnik G. M., Pryshliak N. V. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: col. monog./edited by M. Bezpartochnyi, in 2 Vol./ISMA University. Riga: Landmark SIA, 2019. P. 96–104.
11. Березін О.В., Безпарточний М.Г. Стратегія підприємства. URL: <https://uchika.in.ua/berezin-o-v-bezpartochnij-m-g-strategiya-pidpriyemstva.html?page=5> (дата звернення 20.07.2021)
12. Копитко В.І. Особливості розвитку інвестиційних процесів в агропромисловому комплексі. Науковий вісник національного лісотехнічного університету України. 2007. С. 110–117.
13. Муллер М.В. Формування інноваційного розвитку м'ясопереробних підприємств: дис. на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук: 08.00.04. Полтава, 2016. 217 с.
14. Болтовська Л.Л. Організаційно-економічні засади управління динамічними процесами м'ясопродуктового підкомплексу: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії з економічних наук: 051. Вінниця, 2021. 189 с.
15. Бойко В.І. Мамчур Л.В. Ринок м'яса: світові тенденції регіонального розвитку виробництва. Економіка АПК. 2011. № 1. С. 145–148.

References

1. Sagachko Yu. M. Imperatives of innovation and investment development of livestock market participants. Ukrainian Journal of Applied Economics. 2018. Vol. 3. № 4. P. 41–46.
2. Muller M. V. Formation of innovative development of meat processing enterprises: dis. for the degree of Candidate of Economic Sciences: 08.00.04. Poltava, 2016. 217 p.
3. Veselov E. V., Shcherbakova I. L., Levchenko I. S. Innovative technologies in animal husbandry and the effectiveness of the Smart Farm concept. Taurian Scientific Bulletin. 2019. № 109. Part 2. P. 15–20.
4. Zapirchenko L. D., Ryabovolyk T. F. Features of innovation and implementation of innovations in the production activities of agricultural enterprises. Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences. 2018. Vip. 34. P. 259–268.
5. Leskiv I. Y. Innovation and investment mechanism for the formation and development of the market of meat and meat products: dis. for the degree of Candidate of Economic Sciences: 08.00.03. Kamyanets-Podilsky, 2019. 220 p.
6. Rossokha V. V., Sharapa O. M. Institutional support for the management of economic activity of agricultural enterprises. Economics of agro-industrial complex. 2016. № 10. P. 73–82.
7. Misyuk M. V. Improve the structure of entrepreneurial activity in meat production. Economics of agro-industrial complex. 2001. № 8. P. 117–120.
8. Karakay Y. B. The role of the state in stimulating innovation. Ukraine economy. 2007. № 3. P. 14–21.
9. Mamchur L. V. Organizational and economic principles of meat market development: dis. for the degree of Candidate of Economic Sciences: 08.00.03. Kyiv, 2021. 250 p.
10. Kaletnik G. M., Pryshliak N. V. Management mechanisms and development strategies of economic entities in conditions of institutional transformations of the global environment: col. monog./edited by M. Bezpartochnyi, in 2 Vol./ISMA University. Riga: Landmark SIA, 2019. P. 96–104.
11. Berezin O. V., Bezpartochny M. G. Enterprise strategy. URL: <https://uchika.in.ua/berezin-o-v-bezpartochnij-m-g-strategiya-pidpriyemstva.html?page=5> (accessed 20.07.2021)
12. Kopytko V. I. Features of investment processes in the agro-industrial complex. Scientific Bulletin of the National Forestry University of Ukraine. 2007. S. 110–117.
13. Muller M. V. Formation of innovative development of meat processing enterprises: dis. for the degree of Candidate of Economic Sciences: 08.00.04. Poltava, 2016. 217 p.
14. Boltovskaya L. L. Organizational and economic principles of management of dynamic processes of the meat product subcomplex: dis. for the degree of Doctor of Philosophy in Economics: 051. Vinnytsia, 2021. 189 p.
15. Boyko V. I., Mamchur L. V. Meat market: global trends in regional development. Economics of agro-industrial complex. 2011. № 1. S. 145–148.

Задорожна Анна Володимирівна

*кандидат фізико-математичних наук,
доцент, доцент кафедри цифрової економіки та бізнес-аналітики
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Задорожная Анна Владимировна

*кандидат физико-математических наук,
доцент, доцент кафедры цифровой экономики и бизнес-аналитики
Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

Zadorozhna Anna

*PhD in Physics and Mathematics, Associate Professor
Ivan Franko National University of Lviv*

Жумік Оксана Василівна

*кандидат фізико-математичних наук,
доцент кафедри вищої математики
Львівський національний університет імені Івана Франка*

Жумик Оксана Васильевна

*кандидат физико-математических наук,
доцент кафедры высшей математики
Львовский национальный университет имени Ивана Франко*

Zhumik Oksana

*PhD in Physics and Mathematics
Ivan Franko National University of Lviv*

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8008

ОСНОВНІ ШЛЯХИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ У СФЕРІ ЕКОНОМІКИ

ОСНОВНЫЕ ПУТИ ЦИФРОВИЗАЦИИ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ В СФЕРЕ ЭКОНОМИКИ

THE MAIN WAYS OF DIGITALIZATION OF PUBLIC GOVERNANCE IN THE ECONOMIC SPHERE

Анотація. У статті досліджуються питання цифровізації публічного управління у сфері економіки. Показано, що структуру публічного управління можна розглядати як закритий інформаційний контур, обробка інформації у якому потребує сучасних технічних та програмних рішень. ІКТ дозволяють оперативно здійснювати збір, обробку, аналіз даних, передачу між різними управлінськими рівнями й, таким чином, сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень та їх впровадженню в суспільне життя. Інформація в цифровому контурі публічного управління не тільки циркулює всередині нього, але й передається в зовнішнє економічне середовище, забезпечуючи у такий спосіб трьохсторонній електронний зв'язок – між державними структурами, громадськими організаціями та приватними структурами.

У роботі проаналізовано стан цифровізації уряду України за останні роки (2012–2020 рр.) згідно з індексом EGDІ, який вказує на готовність державних структур до надання населенню послуг на основі використання ІКТ. З'ясовано, що якщо за попередні роки за індексом Україна досягала рівня EGDІ як «високий», то лише завдяки такій складовій, як індекс людського капіталу. Проведений у статті аналіз показав, що інші складові EGDІ – індекс онлайн-сервісів та індекс телекомунікаційної інфраструктури України – характеризуються позитивною динамікою, що дозволяє говорити про активну роль держави в розвитку цих напрямків. Проте,

якщо порівняти їх із середніми значеннями цих індексів по Європейському регіону, то можна спостерігати постійне відставання нашої країни із цього погляду, причому найбільш критична ситуація спостерігається у розвитку телекомунікаційної інфраструктури. Зроблено оцінку стану цифровізації уряду ще за одним показником – індексом електронної участі EPI. Для України з 2012 р. цей індекс постійно зростає, а у 2020 р. Україна піднялася до ступеня «дуже високий рівень EPI» (0,8095). Установлено, що для України успішна цифровізація публічного управління в Україні, поширення цифрової грамотності серед населення принесе покращання у всіх сферах суспільного життя та сприятиме подальшому політичному та соціально-економічному розвитку країни.

Ключові слова: цифровізація, економіка, публічне управління, ІКТ, електронні послуги, індекс електронної участі, індекс розвитку електронного уряду.

Аннотація. В статті изучаються вопросы цифровизации публичного управления в сфере экономики. Показано, что структуру публичного управления можно рассматривать как закрытый информационный контур, обработка информации в котором нуждается в современных технических и программных решениях. ИКТ позволяют оперативно осуществлять сбор, обработку, анализ данных, передачу между разными управленческими уровнями и, таким образом, способствуют принятию обоснованных управленческих решений и их внедрению в общественную жизнь. Информация в цифровом контуре публичного управления не только циркулирует внутри него, но и передается во внешнюю экономическую среду, обеспечивая таким образом трехстороннюю электронную связь между государственными структурами, общественными организациями и частными структурами.

В работе проанализировано состояние цифровизации правительства Украины за последние годы (2012–2020 гг.) согласно индексу EGDІ, который указывает на готовность государственных структур к предоставлению населению услуг на основе использования ИКТ. Выяснено, что если за предыдущие годы по индексу Украина достигала уровня EGDІ как «высокий», то благодаря такой составляющей, как индекс человеческого капитала. Проведенный в статье анализ показал, что другие составляющие EGDІ – индекс онлайн-сервисов и индекс телекоммуникационной инфраструктуры Украины – характеризуются положительной динамикой, что позволяет говорить об активной роли государства в развитии этих направлений. Однако если сравнить их со средними значениями этих индексов по Европейскому региону, то можно наблюдать постоянное отставание нашей страны с этой точки зрения, причем наиболее критическая ситуация наблюдается в развитии телекоммуникационной инфраструктуры. Произведена оценка состояния цифровизации правительства еще по одному показателю – индексу электронного участия EPI. Для Украины с 2012 г. этот индекс постоянно растет, а в 2020 г. Украина поднялась до степени «очень высокий уровень EPI» (0,8095). Установлено, что для Украины успешная цифровизация публичного управления в Украине, распространение цифровой грамотности среди населения принесет улучшение во всех областях общественной жизни и будет способствовать дальнейшему политическому и социально-экономическому развитию страны.

Ключевые слова: цифровизация, экономика, публичное управление, ИКТ, электронные услуги, индекс электронного участия, индекс развития электронного правительства.

Summary. The article examines the issues of digitalization of public administration in the field of economics. It is shown that the structure of public administration can be considered as a closed information circuit, information processing which requires modern technical and software solutions. ICT allows for the rapid collection, processing, analysis of data, transfer between different levels of management and, thus, facilitate the adoption of sound management decisions and their implementation in public life. Information in the digital circuit of public administration not only circulates within it, but also is transmitted to the external economic environment, thus providing three-way electronic communication – between government agencies, public organizations and private entities.

The paper analyzes the state of digitalization of the Government of Ukraine in recent years (2012–2020) according to the EGDІ index, which indicates the readiness of government agencies to provide services to the population based on the use of ICT. It was found that if in previous years the index of Ukraine reached the level of EGDІ as «high», it is only due to such a component as the human capital index. The analysis conducted in the article showed that other components of EGDІ – the index of online services and the index of telecommunications infrastructure of Ukraine – are characterized by positive dynamics, which allows us to speak about the active role of the state in the development of these directions. However, if we compare them with the average values of these indices in the European region, we can observe a constant lag of our country in this regard, and the most critical situation is observed in the development of telecommunications infrastructure. The state of digitalization of the government has been assessed according to another indicator – the EPI e-participation index. For Ukraine, this index has been growing steadily since 2012, and in 2020 Ukraine rose to the level of «very high EPI» (0,8095). It is established that for Ukraine the successful digitalization of public administration in Ukraine, the spread of digital literacy among the population will bring improvements in all spheres of public life and contribute to further political and socio-economic development of the country.

Key words: digitalization, economy, public governance, IKT, electronic services, e-participation index, E-Government Development Index.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасне публічне управління має важливе значення для формування моделі державного регулювання економікою. Реалізація публічним управлінням своїх функцій потребує обробки та аналізу великих обсягів інформації, для чого якнайкраще підходить використання сучасних інформаційних систем на всіх рівнях управління. Для цього держава повинна приділяти значну увагу автоматизації роботи уряду, впроваджувати сучасні системи та сприяти якнайбільшому Інтернет-охопленню країни. Усе вищевказане уможливило досягнення високого рівня соціально-економічної сфери країни, стає підґрунтям для подальшого розвитку демократії та входженням України у перелік передових країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З-поміж останніх досліджень і публікацій, пов'язаних із темою цієї статті, найбільший інтерес, на наш погляд, становлять праці [1; 2] та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження стану цифровізації публічного управління у сфері економіки та пошук шляхів його покращання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Структуру публічного управління можна розглядати як закритий інформаційний контур, де взаємодія між суб'єктом та об'єктом керування здійснюється за допомогою інформації з використанням інструментів та методів управління. Особливістю сучасного публічного управління є те, що для його реалізації важливе значення має використання передових цифрових та комунікаційних технологій. Отже, з технічної точки зору даний інформаційний контур можна розглядати як єдине ціле, що включає сукупність баз даних, технології для їх заповнення та керування ними, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), використовувані для забезпечення циркулювання даних. ІКТ дозволяють оперативно здійснювати збір, обробку, аналіз даних, передачу між різними управлінськими рівнями й, таким чином, сприяють прийняттю обґрунтованих управлінських рішень та їх впровадженню в суспільне життя. Інформація в цифровому контурі публічного управління не тільки циркулює всередині нього, але й передається в економічне середовище, забезпечуючи в такий спосіб трьохсторонній електронний зв'язок — між державними структурами, громадськими організаціями та приватними структурами.

Розробка сучасних цифрових та комунікаційних технологій змінює систему державного менеджменту. Суттєво зростає спектр електронних

послуг при одночасному зниженні видатків на них, тоді як послуги стають більш клієнтоорієнтованими. Доступ до послуг можна одержати тепер не тільки зі стаціонарних комп'ютерів, але і з мобільних пристроїв. Впровадження в публічне управління хмарних технологій і мобільних пристроїв дозволяє формувати великі бази даних та мати доступ до них у будь-який момент часу, обирати та швидко одержувати електронні послуги. Обсяги даних, що надходять в електронну систему державного менеджменту, постійно зростають. При цьому дані є актуальними, оскільки надходять у режимі реального часу. Ними легко маніпулювати, зберігати, передавати по каналах зв'язку, формувати спільну базу даних для міста, регіону та країни.

Повноцінна цифровізація публічного управління передбачає вирішення таких питань, як-от: надання електронних послуг користувачам системи публічного управління; організація зберігання даних у системі публічного управління та їх дублювання на випадок збоїв системи; організація безпеки роботи інформаційно-комунікаційних мереж; організація та підтримка режиму електронного обміну документами між різними рівнями структури публічного управління; використання систем штучного інтелекту, нейронних мереж, технології блокчейн та інших передових ІКТ у роботі структур публічного управління; організація двостороннього зв'язку між структурою публічного управління, громадянами, приватними, державними організаціями та ін.; організація електронного самообслуговування громадян та організацій; використання математичного моделювання для прийняття обґрунтованих управлінських рішень та ін.

Одним з основних принципів сучасного публічного управління є клієнтоорієнтованість послуг, які державні служби надають своїм користувачам. В Україні розроблено проект цифровізації країни, що передбачає до 2024 р. зробити державні послуги населенню та бізнесу 100% онлайн, залучити якомога більше громадян до програми розвитку цифрових навичок та досягнути частки ІТ у ВВП країни на рівні 10%. Перелік електронних послуг, якими тепер можна скористатися онлайн, поширюється на такі напрямки: охорону здоров'я та освіти, безпеку та суд, фінанси та податки, транспорт, підприємництво; громадянство та міграцію, землю та екологію, будівництво та нерухомість, соціальний захист [3].

Якщо оцінити стан цифровізації уряду України за останні роки згідно з індексом EGDІ (табл. 1),

Таблиця 1

Показники електронної участі України за 2012–2020 рр.

Показники	2012 р.	2014 р.	2016 р.	2018 р.	2020 р.
Індекс електронного уряду EGDІ	0,5653	0,5032	0,6076	0,6165	0,7119
Рейтинг України за індексом EGDІ серед 193 країн	68	87	62	82	69
Індекс електронної участі EPI	0,1579	0,4314	0,7458	0,6854	0,8095
Рейтинг України за е-участю серед 193 країн	83	77	32	75	46

Джерело: розроблено авторами за [4]

то цей показник щороку зростає, хоча за рейтингом EGDІ наша країна незначно змінює свої позиції і належить до країн із середнім рівнем EGDІ. Нагадаємо, що зазначений показник вказує на стан ІКТ-інфраструктури, людського капіталу (Human Capital Index) та державних онлайн-послуг. Найгірші показники EGDІ для України за 2012–2020 рр. припадають на 2014 та 2016 рр. У 2020 р. Україна посіла 69 місце серед 193 країн та одержала рівень EGDІ як «високий», при цьому індекс онлайн-послуг становить 0,6824, індекс телекомунікаційної інфраструктури — 0,5942, а індекс людського капіталу — 0,8591 [4].

Зазначимо, що на досягнення рівня EGDІ «дуже високий» Україна може претендувати лише за індексом людського капіталу — майже 0,9, тоді як інші дві складові показника EGDІ потребують подальшого покращання.

Щодо індексу онлайн-сервісів та індексу телекомунікаційної інфраструктури України, то для

них спостерігається позитивна динаміка (виняток становить показник за 2014 р.), що дозволяє говорити про активну роль держави у розвитку цих напрямків. Проте, якщо порівняти значення розглянутих індексів для України із їх середніми значеннями для Європи загалом (табл. 3), то можна спостерігати постійне відставання нашої країни із цього погляду, причому найбільш критична ситуація спостерігається в царині розвитку телекомунікаційної інфраструктури. Зазначимо, що світові значення складових EGDІ є нижчими, ніж це спостерігається для Європи і, відповідно, Україна не так сильно відстає за світовими індексами онлайн-сервісу та телекомунікаційної інфраструктури. Також слід відмітити, що якщо у 2014 р. розмір ВВП на душу населення у порівнянні з 2012 р. зріс несуттєво (табл. 2) (при цьому рейтинг України за EGDІ — 87), що було обумовлено воєнними діями на території України, то у 2020 р. реальний ВВП України на душу

Таблиця 2

Складові індексу EGDІ України за 2012–2020 рр.

Показники	2012 р.	2014 р.	2016 р.	2018 р.	2020 р.
Онлайн-сервіси	0,4248	0,2677	0,5869	0,5694	0,6824
Від індексу онлайн-сервісів Європи, %	68,6	44,9	84,7	71,7	89,1
Індекс телекомунікаційної інфраструктури	0,3534	0,3802	0,3968	0,4364	0,5942
Від індексу телекомунікаційної інфраструктури Європи, %	54,7	56,9	61,6	64,5	72,8
Індекс людського капіталу	0,9176	0,86160	0,83895	0,8436	0,8591
Реальний ВВП України на душу населення (у цінах попереднього року), млн. грн	1304064	1365123	2034430	3083409	3818456
Індекс споживчих цін за рік, %	99,8	124,9	112,4	109,8	105,0

Джерело: розроблено авторами за [4; 5]

Таблиця 3

Складові індексу EGDІ Європейського регіону за 2012–2020 рр.

Показники	2012 р.	2014 р.	2016 р.	2018 р.	2020 р.
Онлайн-сервіси	0,6189	0,5695	0,6926	0,7946	0,7655
Індекс телекомунікаційної інфраструктури	0,6459	0,6678	0,6438	0,6765	0,8162
Індекс людського капіталу	0,8916	0,8434	0,8360	0,8471	0,8691

Джерело: розроблено авторами за [4; 5]

населення порівняно з 2018 р. зріс на 23,8%, а за індексом EGDI у 2020 р. Україна стає близькою до рівня 2012 р. — 69 (EGDI у 2012 р. — 68). Також про покращання економіки країни свідчить індекс споживчих цін, який у 2020 р. став найменшим після 2014 р. — 105,0% (табл. 2).

Ще одним показником оцінки стану цифровізації є індекс електронної участі ЕРІ, який включає в себе е-інформування, е-консультування та е-прийняття рішень. Для України з 2012 р. цей індекс постійно зростає, а у 2020 р. Україна посіла 46 місце серед 193 країн світу (див. табл. 1), що дозволяє говорити про успішне впровадження цифрових технологій у публічне управління. Так, Україна з 2018 р. до 2020 р. піднялася зі ступеня «високий рівень ЕРІ» до ступеня країн, які ха-

рактеризує «дуже високий рівень ЕРІ» (значення ЕРІ від 0,75 до 1,00) [4]. Проте, якщо Україна хоче бути однією з передових країн світу, їй слід продовжувати приділяти багато уваги подальшій цифровізації діяльності різних державних структур, стану ІКТ-інфраструктури та покращувати індекс EGDI. Слід зазначити, що позитивна тенденція у цифровізації публічного управління за останні роки може не зберегтися у зв'язку з останніми подіями.

Висновки. Успішна цифровізація публічного управління в Україні, поширення цифрової грамотності серед населення принесе покращання у всіх сферах суспільного життя та сприятиме подальшому політичному та соціально-економічному розвитку країни.

Література

1. Строцький Р.Є. Публічне управління у сфері економіки. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2015. № 824. С. 106–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_824_19 (дата звернення: 02.05.2022).
2. Сафонов Ю. М., Григор'єв Г. С. Механізм державного регулювання фінансово-економічних процесів. Ефективна економіка. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6149> (дата звернення: 02.05.2022).
3. Сайт урядового порталу. URL: <https://www.kmu.gov.ua/servicesfilter#categories?category=3> (дата звернення: 10.04.2022).
4. Сайт United Nations. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2020> (дата звернення: 15.04.2022).
5. Сайт «Мінфін». URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (дата звернення: 03.05.2022).

References

1. Strotskyi R. Ye. Publichne upravlinnia u sferi ekonomiky. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky. 2015. № 824. S. 106–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2015_824_19 (data zvernennya: 02.05.2022).
2. Safonov Yu. M., Hryhoriev H. S. Mekhanizm derzhavnoho rehuliuvannia finansovo-ekonomichnykh protseviv. Efektyvna ekonomika. 2018. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6149> (data zvernennya: 02.05.2022).
3. Government portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/servicesfilter#categories?category=3> (data zvernennya: 10.04.2022).
4. United Nations. URL: <https://publicadministration.un.org/egovkb/en-us/Data/Country-Information/id/180-Ukraine/dataYear/2020> (data zvernennya: 15.04.2022).
5. Minfin. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/> (data zvernennya: 03.05.2022).

Козик Василь Васильович

*кандидат економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки підприємства та інвестицій
Національний університет «Львівська політехніка»*

Козык Василий Васильевич

*кандидат экономических наук, профессор,
заведующий кафедрой экономики предприятия и инвестиций
Национальный университет «Львовская политехника»*

Kozyk Vasyl

*PhD in Economics, Professor,
Head of the Department of Business Economics and Investment
Lviv Polytechnic National University*

ORCID: 0000-0003-4204-6026

Мрихіна Олександра Борисівна

*доктор економічних наук, професор
Національний університет «Львівська політехніка»*

Мрыхина Александра Борисовна

*доктор экономических наук, профессор
Национальный университет «Львовская политехника»*

Mrykhina Oleksandra

*Doctor of Sciences (Economics), Professor
Lviv Polytechnic National University*

ORCID: 0000-0002-0567-2995

Козевич Ростислав Ігорович

*магістр
Національного університету «Львівська політехніка»*

Козевич Ростислав Игоревич

*магистр
Национального университета «Львовская политехника»*

Kozevych Rostyslav

*Master of the
Lviv Polytechnic National University*

Богдан Петро Іванович

*аспірант
Національного університету «Львівська політехніка»*

Богдан Петр Иванович

*аспирант
Национального университета «Львовская политехника»*

Bogdan Petro

*PhD Student of the
Lviv Polytechnic National University*

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8038

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДО БІЗНЕС-МОДЕЛЮВАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ІННОВАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ПОДХОД К БИЗНЕС-МОДЕЛИРОВАНИЮ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНО-ИННОВАЦИОННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

CONCEPTUAL APPROACH TO BUSINESS MODELING OF INTELLECTUAL AND INNOVATIVE ENTERPRISES

Анотація. Обґрунтовано концептуальний підхід до бізнес-моделювання інтелектуально-інноваційних (ІІТ) підприємств. Авторський підхід складено за компонентним принципом, на засадах застосування методології систем. Для його формування були поставлені та вирішені завдання: 1) встановити цільову функцію системи бізнес-моделювання – функцію, що зв'язує мету з керованими змінними в задачі оптимізації – створення нової економічної цінності на засадах формування бізнес-моделі для ІІТ підприємства; 2) проаналізувати чинні, визнані світовою практикою бізнесу, підходи до бізнес-моделювання підприємств, виокремити їхні засадничі компоненти; 3) сформувати систему бізнес-моделювання ІІТ підприємств, яка б базувалася на засадничих компонентах бізнес-моделювання та враховувала особливості для ІІТ. Пропонований концептуальний підхід до бізнес-моделювання ІІТ підприємств відрізняється від існуючих особливостями: в основі формування підходу лежить модель систем, що дає змогу врахувати і взаємно пов'язати множину компонентів бізнес-моделювання, об'єднаних спільною метою, деталізувати конкретні аспекти діяльності ІІТ підприємства, виокремити «вузькі місця» та перспективи розвитку; встановлено цільову функцію системи бізнес-моделювання – створення нової економічної цінності на засадах формування бізнес-моделі для ІІТ підприємства; засадничі компоненти бізнес-моделювання систематизовано за такими ключовими блоками: ключові процеси, ключові компоненти, оцінювання бізнес-моделі, що сприяє чіткішому сприйняттю елементів процесу бізнес-моделювання та його якіснішій реалізації.

Ключові слова: бізнес-моделювання, інтелектуально-інноваційні підприємства, інтелектуально-інноваційні технології, концептуальний підхід, інновація.

Аннотация. Обоснован концептуальный подход к бизнес-моделированию интеллектуально-инновационных (ИИТ) предприятий. Авторский подход составлен по компонентному принципу, на основе применения методологии систем. Для его формирования были поставлены и решены задачи: 1) установить целевую функцию системы бизнес-моделирования – функцию, связывающую цель с управляемыми переменными в задаче оптимизации – создание новой экономической ценности на основе формирования бизнес-модели для ИИТ предприятия; 2) проанализировать действующие, признанные мировой практикой бизнеса, подходы к бизнес-моделированию предприятий, выделить их основополагающие компоненты; 3) сформировать систему бизнес-моделирования ИИТ предприятий, которая базировалась бы на основополагающих компонентах бизнес-моделирования и учитывала особенности для ИИТ. Предлагаемый концептуальный подход к бизнес-моделированию ИИТ предприятий отличается от существующих такими особенностями: в основе формирования подхода лежит модель систем, позволяющая учесть и взаимно связать множество компонентов бизнес-моделирования, объединенных общими целями, детализировать конкретные аспекты деятельности ИИТ предприятия, выделить «узкие места» и перспективы развития; установлена целевая функция системы бизнес-моделирования – создание новой экономической ценности на основе формирования бизнес-модели для ИИТ предприятия; основные компоненты бизнес-моделирования систематизированы по следующим ключевым блокам: ключевые процессы, ключевые компоненты, оценка бизнес-модели, что способствует более четкому восприятию элементов процесса бизнес-моделирования и его качественной реализации.

Ключевые слова: бизнес-моделирование, интеллектуально-инновационные предприятия, интеллектуально-инновационные технологии, концептуальный подход, инновация.

Summary. The conceptual approach to business modeling of intellectual and innovative (IIT) enterprises is substantiated. The author's approach is based on the component principle, based on the application of systems methodology. To form it, the following tasks were set and solved: 1) to establish the target function of the business modeling system – a function that connects the goal with controlled variables in the optimization problem – creating new economic value on the basis of business model formation for IIT; 2) to analyze the current, recognized in the world business practice, approaches to business modeling of enterprises, to identify their basic components; 3) to form a system of business modeling of IIT enterprises, which would be based on the basic components of business modeling and take into account the features of IIT. The proposed conceptual approach to business modeling of IIT enterprises differs from existing features: the basis of the approach is based on the model

of systems that allows to take into account and interconnect many components of business modeling, united by a common goal, to detail specific aspects of IIT enterprise, identify «bottlenecks» and prospects for development; the target function of the business modeling system is established – the creation of new economic value on the basis of forming a business model for the IIT enterprises; the main components of business modeling are systematized by the following key blocks: key processes, key components, evaluation of the business model, which contributes to a clearer perception of the elements of the business modeling process and better implementation.

Key words: business modeling, intellectual and innovative enterprises, intellectual and innovative technologies, conceptual approach, innovation.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Динамічність розвитку світової економіки, конвергенція технологічних платформ та діджиталізація усіх сфер господарювання в останні роки зумовили істотне переважання темпів генерування та поширення інтелектуально-інноваційних технологій (ІІТ), у порівнянні з їх традиційними видами. Як засвідчують звітні дані Всесвітньої організації інтелектуальної власності (WIPO, «Global Innovation Index», 2021) [1, с. 33], темпи зростання витрат на дослідження та розробки в інформаційно-технологічній сфері у 2020 р. склали 80%, порівняно із попереднім роком. З одного боку, це вказує на ефективний технологічний поступ людства, а з іншого, актуалізує ризики, зумовлені інформаційними технологіями (зростання рівня кіберзагроз, цифрової нерівності, технічних відмов тощо). Про це зазначено у документах провідних світових аналітичних організацій: Всесвітнього економічного форуму (WEF, «Global Risks Report», 2022) [2, с. 7; 3], Міжнародного інституту розвитку менеджменту (Швейцарія, «World Competitiveness Ranking», 2022) [4], Африканського центру економічної трансформації (АСЕТ, «African Transformation Report», 2021) [5] та інших. Отже, переформатування розподілу типів технологій у світі, виділення ключової ролі ІІТ на міжнародних ринках та новітні особливості їхнього провадження потребують перегляду сучасних економічних підходів й інструментів зі стратегічного розвитку ІІТ.

Одним з важливих етапів успішного стратегічного розвитку ІІТ є ретельне бізнес-моделювання підприємств даної сфери. Недооцінювання фахівцями характерних для ІІТ факторів під час розроблення бізнес-моделей приводить до втрати конкурентних позицій підприємств, неефективності інвестування в ІІТ та невідповідності технологій ринковим запитам.

У нинішніх умовах світової економіки, бізнес-моделювання, як ключовий концепт стратегічного планування, має високу практичну цінність для ІІТ підприємств, що пояснюється низкою причин:

- ІІТ характеризуються високим рівнем інтелектуальної цінності, новизни та ризиковості ринкового лончу. Від обраної моделі бізнесу залежить успішність трансферу, комерціалізації та ринкової дифузії ІІТ;
- для більшості ІІТ характерне скорочення життєвого циклу, у порівнянні з традиційними технологіями і продуктами, що визначає вибір варіантів інвестування та стратегії розвитку ІІТ, при цьому у пропонованих фахівцями бізнес-моделях зазначений аспект здебільшого не враховується;
- відомі традиційні бізнес-моделі носять дещо за-теоретизований характер, не описують багатьох важливих елементів, які слід враховувати у сфері ІІТ (кібербезпека, спроможність до утворення ринкових ефектів тощо);
- описаний в літературі зміст компонентів відомих бізнес-моделей достатньо узагальнений, що не дає змоги конкретизувати на їх основі бізнес-процеси для ІІТ;
- чинні бізнес-моделі часто не враховують високий рівень невизначеності та динамічності сучасного ринкового середовища тощо.

Одним з напрямків розв'язання наведеної проблеми може стати розроблення концептуального підходу до бізнес-моделювання ІІТ підприємств, що дасть змогу обґрунтовувати ефективні моделі за кожної конкретної потреби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У світовій науці і практиці бізнесу представлено значну кількість бізнес-моделей підприємств, їхніх варіацій та методів формування. З-поміж відомих закордонних вчених, які вивчали дану проблематику, слід виділити [6–8]. Разом з тим, проблеми бізнес-моделювання ІІТ підприємств певним чином залишаються осторонь широкого вивчення. Тому, формуючи бізнесові моделі у сфері ІІТ, слід брати до уваги їхні особливості, що відрізняє їх від традиційних, представлених на ринку. Частково про це йдеться у роботах [9–11]. В українській науці проблематика бізнес-моделювання ІІТ підприємств

перебуває на стадії розвитку, позаяк, значний внесок у теорію і практику бізнес-моделювання внесли вітчизняні вчені [12; 13]. З позицій стратегічного планування, означена тематика розглянута у працях [14; 15].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Проведений аналіз досліджень і публікацій вітчизняних і закордонних вчених підтверджує недостатність розробки засадничих аспектів бізнес-моделювання ІТ підприємств. Необхідно розробити концептуальний підхід до бізнес-моделювання, що базуватиметься на опануванні інноваційними методиками управління та дозволить набуті досвід зі стратегічного прогнозування у сфері ІТ. Концептуальний підхід до бізнес-моделювання має враховувати сучасні особливості ІТ та бути базою для формування ефективних бізнес-моделей підприємств даної сфери.

Формулювання мети статті. Метою наукового дослідження є обґрунтування концептуального підходу до бізнес-моделювання ІТ підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Розроблення концептуального підходу до бізнес-моделювання ІТ підприємств має відбуватися на основі комплексного розв'язання багатоаспектних та взаємопов'язаних завдань, які можна згрупувати таким чином: *перша група* — спрямована на позиціонування та зміцнення ринкових позицій підприємства, *друга* — на, власне, розробку бізнес-моделі, яка б враховувала сучасні запити ринку, давала б змогу реалізувати ефективний ринковий лонч конкретної ІТ.

Бізнес-модель ІТ підприємства повинна акцентувати на його сильних сторонах з метою досягнення бажаного рівня конкурентоспроможності. Однак, як показує проведене нами дослідження, підприємства, формуючи бізнес-моделі, здебільшого зосереджують увагу на чинниках внутрішнього середовища та дещо менше — на факторах зовнішнього середовища. Дослідження й акцентуація чинників зовнішнього і внутрішнього середовищ підприємства є базисом для формування ним

бізнес-моделей, реагування на ринкові виклики та застосування відповідних управлінських рішень.

На підставі аналізування низки джерел [8; 9; 11; 14; 16–18], де обґрунтовано і схарактеризовано термінологію за тематикою бізнес-моделювання, ми опираємося на термін «бізнес-модель», поданий Г. Чесбро у його роботі [16], який оптимальним чином охоплює зміст бізнесових процесів підприємств в умовах економіки відкритих інновацій: «...опис способу перетворення вхідних ресурсів і технологій у вихідну економічну цінність». Виходячи з такого підходу, бізнес-моделювання, як процес, концептуально можна викласти у вигляді системи, що містить компоненти та взаємозв'язки. В узагальненій формі такий процес показано на рис. 1.

Розгляд бізнес-моделювання ІТ підприємств як моделі системи дає змогу врахувати та взаємно пов'язати множину компонентів бізнес-моделювання, об'єднаних спільною метою. Взаємодіючи між собою та із зовнішнім середовищем, ці компоненти утворюють єдине ціле. Визначення таких елементів та зосередження на них уваги під час бізнес-моделювання даватиме змогу деталізувати конкретні аспекти діяльності ІТ підприємства, виокремити «вузькі місця» та перспективи розвитку.

Деталізація й опис наведеної системи дали змогу сформулювати концептуальний підхід до бізнес-моделювання у сфері ІТ, який схематично наведено на рис. 2.

Авторський концептуальний підхід до бізнес-моделювання ІТ підприємств складено за компонентним принципом, на засадах застосування методології систем. Для його формування були поставлені та вирішені такі завдання:

- 1) встановити цільову функцію системи бізнес-моделювання — функцію, що зв'язує мету з керованими змінними в задачі оптимізації — створення нової економічної цінності на засадах формування бізнес-моделі для ІТ підприємства;
- 2) проаналізувати чинні, визнані світовою практикою бізнесу, підходи до бізнес-моделювання підприємств (зокрема, Г. Хемела, А. Сливоцького,

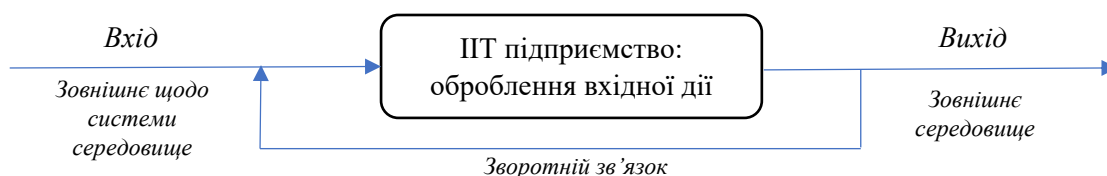

Рис. 1. Узагальнена система бізнес-моделювання ІТ підприємств

Джерело: розробка авторів

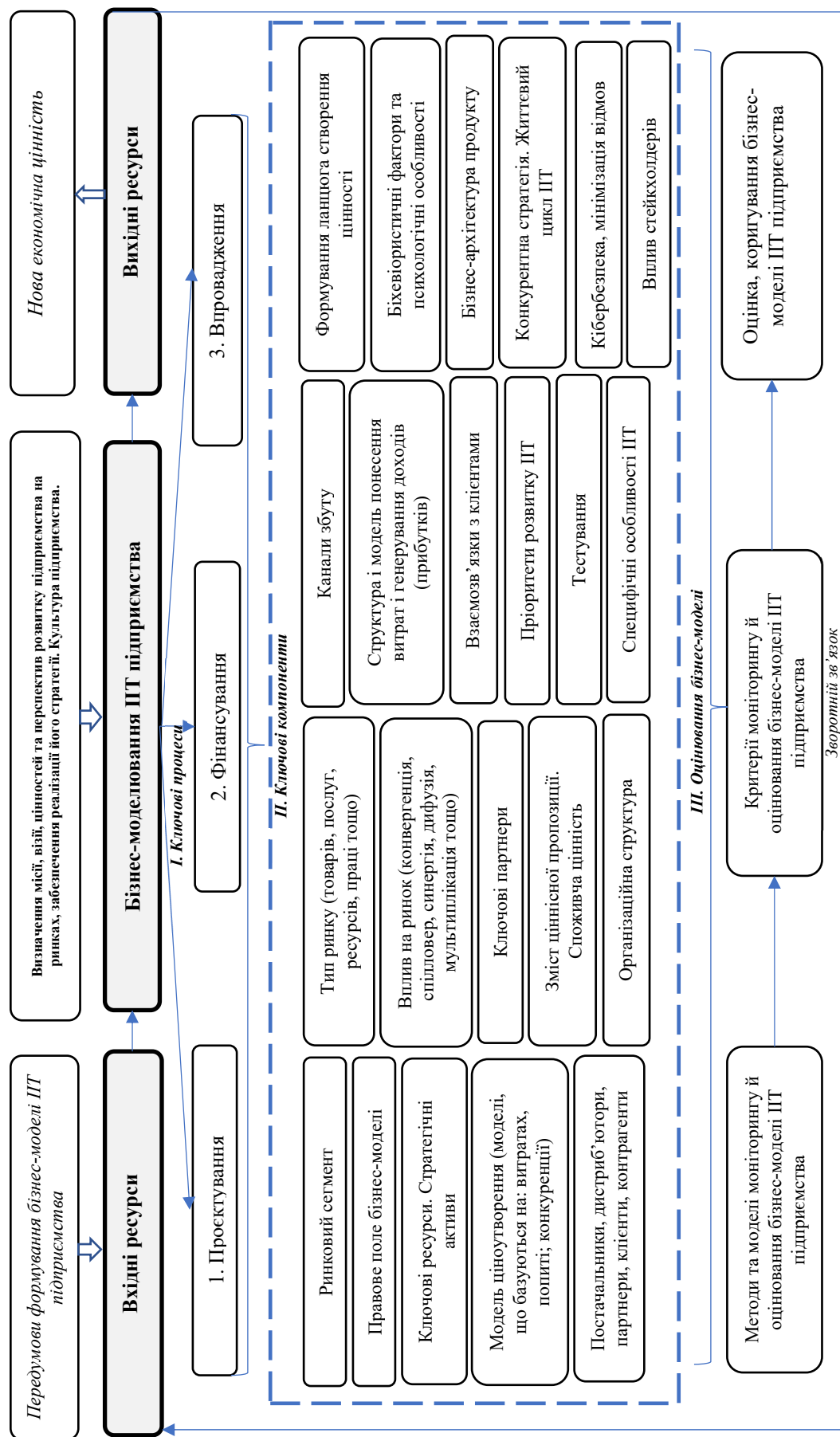

Рис. 2. Концептуальний підхід до бізнес-моделювання ІТ підприємств
Джерело: розробка авторів

Н. Чесбро, А. Остервальдера і І. Піньє, Дж. Ліндера, М. Скотта та інших). Звертаючи увагу на особливості та цільові функції даних моделей, виокремити їхні засадничі компоненти;

3) сформувати систему бізнес-моделювання ІТ підприємств, яка би базувалася на засадничих компонентах бізнес-моделювання та враховувала особливості для ІТ.

У ході дослідження нами різною мірою застосовано визнані у світі підходи до формування бізнес-моделей підприємства: процесний (формальний), управлінський, гуманітарний та онтологічний.

Насамперед для ефективного бізнес-моделювання, за схемою рис. 2, необхідно встановити його передумови, які є основою для формування «вхідних ресурсів». Важливо сформулювати нову економічну цінність, яка стане червоною ниткою всього бізнес-моделювання та логіко-структурним завершенням складової «вихідні ресурси». Створена «нова економічна цінність», по суті, є цільовою функцією такого бізнес-моделювання. При цьому, перед бізнес-моделюванням слід визначити загальні та специфічні принципи стратегічного розвитку підприємства та часово-просторові межі як самого моделювання, так і реалізації бізнес-моделі, оскільки вони прямо впливають на формування стратегічних цілей та завдань.

Бізнес-моделювання підприємства часто прирівнюють до розроблення стратегії конкурентоспроможності, позаяк, при спорідненості місій ці процеси мають різні спектри дій. Зважаючи на те, що бізнес-модель є наступним кроком після формування стратегії підприємства, бізнес-моделювання має базуватися на утверджених місії, яка визначає візію та перспективи розвитку ІТ підприємства, а також мати налагоджену економічну культуру, яка стане підґрунтям для ефективної реалізації сформованої підприємством бізнес-моделі на практиці. Місію формують на підставі визначення головних напрямків провадження діяльності ІТ підприємства на ринку, а також цінностей, ним сповідуваних. Візія підприємства відображає модель його стану в майбутньому, під час реалізації встановленої місії. Цінності та перспективи розвитку підприємства є засадами вибору варіантів стратегічного розвитку ІТ підприємства. Означені елементи є певною «оболонкою», яка окреслює межі бізнес-моделювання підприємства.

Виокремлення і систематизація засадничих компонентів бізнес-моделювання дало змогу визначити такі ключові блоки:

– I. Ключові процеси;

– II. Ключові компоненти;

– III. Оцінювання бізнес-моделі.

Розроблення бізнес-моделі починається з «ключових процесів» — проектування, фінансування та завершується впровадженням (процеси 1, 2, 3 з рис. 2). Хід цих процесів визначається «ключовими компонентами» (блок, позначений пунктирною лінією на рис. 2). У межах ключових компонентів можливо виділити і врахувати особливості, характерні для ІТ. Блок «оцінювання бізнес-моделі» є важливою складовою бізнес-моделювання. У цій частині роботи слід застосовувати необхідні економічні інструменти, щоб перевірити розроблену бізнес-модель, та, за потреби, відкоригувати її на засадах попередньо встановленої цільової функції моделювання, що повинно стати предметом подальших досліджень.

Формуючи бізнес-моделі, підприємства мають враховувати сучасні детермінанти розвитку ІТ, зокрема: конкурентна стратегія та життєвий цикл ІТ, вплив на ринок (конвергенція, спілловер, синергія, дифузія, мультиплікація тощо), бізнес-архітектура продукту, формування ланцюга створення цінності, біхевіористичні фактори та психологічні особливості ІТ, кібербезпека, мінімізація відмов, пріоритети розвитку ІТ та інші специфічні особливості ІТ.

Здійснювати бізнес-моделювання ІТ підприємства необхідно з урахуванням специфіки його діяльності, що уможливить диференціювати його з-поміж інших конкурентів ринку та сприятиме ефективному створенню ним нової цінності.

Чітке формулювання ключових компонентів бізнес-моделювання підприємства даватиме змогу дотриматися цілісності стратегії розвитку підприємства за конкретною ІТ, обґрунтуванню критеріїв оцінювання бізнес-моделі та ідентифікації конкурентних позицій підприємства, осмисленню ролі та значення діяльності кожного учасника системи бізнес-моделювання тощо. Запропонований концептуальний підхід до бізнес-моделювання сформовано так, що усі ключові компоненти інтегрально взаємодіють між собою у межах даного блоку. Такий підхід дає змогу з'ясувати, з якою силою і які саме компоненти чинитимуть вплив на провадження бізнес-моделі підприємства.

Зворотний зв'язок є обов'язковим елементом будь-якої системи. В означеному концептуальному підході зворотний зв'язок призначений для оцінювання ефективності здійсненого бізнес-моделювання, формування висновків та перспектив щодо подальшої стратегічного розвитку підприємства.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Проведене дослідження показало, що істотна перевага ІТ в охопленні галузей економіки, у порівнянні з іншими видами технологій, засвідчує потребу перегляду підходів до бізнес-моделювання підприємств, які здійснюють діяльність у сфері ІТ. Традиційні бізнес-моделі переважно не описують багато елементів, властивих лише ІТ, та часто не враховують високий рівень невизначеності та динамічності сучасного ринкового середовища. Тому для розв'язання даної проблеми розроблено концептуальний підхід до бізнес-моделювання ІТ підприємств, що слугуватиме основою для подальшого обґрунтування ними бізнес-моделей та їх ефективної реалізації.

Авторський концептуальний підхід до бізнес-моделювання ІТ підприємств відрізняється від інших особливостями:

- в основі формування підходу лежить модель систем, що дає змогу врахувати та взаємно пов'язати множини компонентів бізнес-моделювання, об'єднаних спільною метою, деталізувати конкретні аспекти діяльності ІТ підприємства, виокремити «вузькі місця» та перспективи розвитку;
- встановлено цільову функцію системи бізнес-моделювання — функцію, що зв'язує мету з ке-

рованими змінними в задачі оптимізації — створення нової економічної цінності на засадах формування бізнес-моделі для ІТ підприємства;

- засадничі компоненти бізнес-моделювання систематизовано за такими ключовими блоками: *ключові процеси, ключові компоненти, оцінювання бізнес-моделі*, що сприяє чіткішому сприйняттю елементів процесу бізнес-моделювання та якіснішій його реалізації;

- компоненти бізнес-моделювання підприємства дають змогу врахувати сучасні детермінанти розвитку ІТ, зокрема такі, як: конкурентна стратегія та життєвий цикл ІТ, вплив на ринок (конвергенція, спілловер, синергія, дифузія, мультиплікація тощо), бізнес-архітектура продукту, формування ланцюга створення цінності, біхевіористичні фактори та психологічні особливості ІТ, кібербезпека, мінімізація відмов тощо.

Перспективою подальшого наукового дослідження проблематики бізнес-моделювання є деталізація й обґрунтування інструментів для реалізації завершального блоку авторського концептуального підходу — «*оцінювання бізнес-моделі*» та розроблення сучасних підходів до його практичного впровадження.

Література

1. WIPO (2021). URL: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
2. WEF (2022). URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2022.pdf
3. WEF (2020). URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Incentivizing_Secure_and_Responsible_Innovation_A_framework_for_investors_and_entrepreneurs_2020.pdf
4. World Competitiveness Ranking (2021). URL: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>
5. ACET. African Transformation Report 2021: Integrating to Transform (2022). URL: https://acetforafrica.org/acet/wp-content/uploads/publications/2021/07/ATR2021-Integrating-to-transform-Report-Summary_final-1.pdf
6. Cosenz F., Noto G. A dynamic business modelling approach to design and experiment new business venture strategies // Long Range Planning. 2018. 51(1). С. 127–140. doi: <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.07.001>
7. Athanasopoulou A., de Reuver M. 2020. How do business model tools facilitate business model exploration? Evidence from action research // Electronic Markets. 2020. doi: <https://doi.org/10.1007/s12525-020-00418-3>
8. Latora A. G., Compagno L., Trapani N. A decision support tool for business models analysis // International Journal of the Analytic Hierarchy Process. 2018. 10(2). URL: https://www.academia.edu/37460081/A_Decision_Support_Tool_for_Business_Models_Analysis
9. Bouwman H., de Reuver M., Heikkilä M. et al. Business model tooling: where research and practice meet // Electron Markets, 30. 2020. P. 413–419. doi: <https://doi.org/10.1007/s12525-020-00424-5>
10. Reman J. G., Hanelt A., Tesch J. F., Kolbe L. M. The Business Model Pattern Database: a Tool for Systematic BMI // International Journal of Innovation Management (IJIM). 2017. 21(1). 750004. doi: <https://doi.org/10.1142/S1363919617500049>
11. Heikkilä M., Bouwman H., Heikkilä J. From strategic goals to business model innovation paths: An exploratory study // Journal of Small Business and Enterprise Development. 2018. 25(1). С. 107–128. doi: <https://doi.org/10.1108/jsbed-03-2017-0097>

12. Войтко С.В. Бізнес-модель Індустрії-4.0 у розвитку приладобудування України // XIV Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених «Ефективність інженерних рішень у приладобудуванні», 4–5 грудня 2018 р., КПП ім. Ігоря Сікорського, м. Київ, Україна. URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/26370/3/%D0%95%D0%86%D0%A0%D0%9F_2018-Page324-327.pdf

13. Стадник В. Бізнес-системи та бізнес-процеси сучасних підприємств: взаємозв'язок і взаємозалежність структур та ефективності [Ел. ресурс] / В. Стадник, П. Іжевський // Соціально-економічні проблеми і держава. 2018. Вип. 1 (18). С. 137–148. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2018/18svvste.pdf>

14. Швиданенко Г.О. Формування бізнес-моделі підприємства: навч. посіб. [Електронний ресурс] / Г.О. Швиданенко, Н.В. Ревуцька. К.: КНЕУ, 2013. 423 с.

15. Козик В.В., Мрихіна О.Б., Данилович Т.Б., Стеців І.С., Дзюрах Ю.М., Гавриляк А.С. Метод оцінювання результатів науково-технічних робіт в умовах сталого розвитку (на прикладі ринку засобів мікромобільності) // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2021. № 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-12-7798>

16. Chesbrough H. W. Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Harvard Business Press. 2006. 272 с.

17. Osterwalder A., Pigneur Y. Business model generation: A handbook for visionaries, game changers, and challengers. John Wiley & Sons. 2010.

18. Fielit E. Conceptualising business models: Definitions, frameworks and classifications // Journal of Business Models. 2013. 1(1). С. 85–105.

References

1. WIPO (2021). Available at: https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021.pdf
2. WEF (2022). Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2022.pdf
3. WEF (2020). Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Incentivizing_Secure_and_Responsible_Innovation_A_framework_for_investors_and_entrepreneurs_2020.pdf
4. World Competitiveness Ranking (2021). Available at: <https://www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/>
5. ACET. African Transformation Report 2021: Integrating to Transform (2022). Available at: https://acetforafrica.org/acet/wp-content/uploads/publications/2021/07/ATR2021-Integrating-to-transform-Report-Summary_final-1.pdf
6. Cosenz F., & Noto G. (2018). A dynamic business modelling approach to design and experiment new business venture strategies. Long Range Planning, 51(1), pp. 127–140. doi: <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2017.07.001>
7. Athanasopoulou A., & de Reuver M. (2020). How do business model tools facilitate business model exploration? Evidence from action research. Electronic Markets. doi: <https://doi.org/10.1007/s12525-020-00418-3>
8. Latora A. G., Compagno L., & Trapani N. (2018). A decision support tool for business models analysis. International Journal of the Analytic Hierarchy Process, 10(2).
9. Bouwman H., de Reuver M., Heikkilä M. et al. (2020). Business model tooling: where research and practice meet. Electron Markets, 30, pp. 413–419. doi: <https://doi.org/10.1007/s12525-020-00424-5>
10. Remanġ G., Hanelt A., Tesch J. F. and Kolbe L. M. (2017). The Business Model Pattern Database: a Tool for Systematic BMI. International Journal of Innovation Management (IJIM), 21(1), 750004. doi: <https://doi.org/10.1142/S1363919617500049>
11. Heikkilä M., Bouwman H., & Heikkilä J. (2018). From strategic goals to business model innovation paths: An exploratory study. Journal of Small Business and Enterprise Development, 25(1), 107–128. doi: <https://doi.org/10.1108/jsbed-03-2017-0097>
12. Voitko S. V. Biznes-model Industrii-4.0 u rozvytku pryladobuduvannia Ukrainy // XIV Vseukrainska naukovopraktychna konferentsiia studentiv, aspirantiv ta molodykh vchenykh «Efektyvnist inzhenernykh rishen u pryladobuduvanni», 4–5 hrudnia 2018 r., KPI im. Ihoria Sikorskoho, m. Kyiv, Ukraina. Available at: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/26370/3/%D0%95%D0%86%D0%A0%D0%9F_2018-Page324-327.pdf
13. Stadnyk V. & Izhevskiy P. (2018). Biznes-systemy ta biznes-protsesy suchasnykh pidpriemstv: vzaiemozviyazok i vzaiemozalezhnist struktur ta efektyvnosti [Business systems and business processes of modern enterprises: the interconnection and interdependence of structures and efficiency]. Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava [Socio-Economic Problems and the State] (electronic journal), Vol. 18, no. 1, pp. 137–148. Available at: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2018/18svvste.pdf>

-
14. Shvydanenko H. O. Formuvannia biznes-modeli pidpriemstva: navch. posib. [Elektronnyi resurs] / H. O. Shvydanenko, N. V. Revutska. K.: KNEU, 2013. 423 s.
 15. Kozyk V. V., Mrykhina O. B., Danylovych T. B., Stetsiv I. S., Dziurakh Yu. M., Havryliak A. S. Metod otsiniuvannia rezultativ naukovo-tekhnichnykh robot v umovakh staloho rozvytku (na prykladi rynku zasobiv mikromobilnosti) // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Seriia: «Ekonomichni nauky», 2021. № 12. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-12-7798>
 16. Chesbrough H. W. (2006). Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology. Harvard Business Press, 272 pg.
 17. Osterwalder A., & Pigneur Y. (2010). Business model generation: A handbook for visionaries, game changers, and challengers. John Wiley & Sons.
 18. Fiet E. (2013). Conceptualising business models: Definitions, frameworks and classifications. Journal of Business Models, 1(1), pp. 85–105.

Парти́н Гали́на Оста́півна

*кандидат економічних наук, професор,
професор кафедри фінансів
Національний університет «Львівська політехніка»*

Партын Галина Остаповна

*кандидат экономических наук, профессор,
профессор кафедры финансов
Национальный университет «Львовская политехника»*

Partyn Halyna

*Candidate of Economic Sciences, Professor,
Professor of the Finance Department
Lviv Polytechnic National University*

Чумало Володимир Юрійович

*студент
Національного університету «Львівська політехніка»*

Чумало Владимир Юрьевич

*студент
Национального университета «Львовская политехника»*

Chumalo Volodymyr

*Student of the
Lviv Polytechnic National University*

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8020

**ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ЗАКЛАДІВ В УКРАЇНІ:
АНАЛІЗ СТАНУ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ**

**ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
САНАТОРНО-КУРОРТНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ В УКРАИНЕ:
АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ И ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

**FINANCIAL SUPPORT OF THE ACTIVITIES OF
SANATOR AND RESORT INSTITUTIONS IN UKRAINE:
ANALYSIS OF THE SITUATION AND WAYS OF IMPROVEMENT**

Анотація. У статті виокремлено сучасні проблеми, які актуалізують необхідність подальшого розвитку рекреаційного бізнесу для підтримання і нарощення людського капіталу в Україні і світі. З метою оцінювання якості фінансового забезпечення діяльності санаторно-курортних закладів в Україні здійснено їх розподіл за структурою власності станом на 2022 рік та проаналізовано значення основних показників ефективності формування джерел фінансування за даними фінансової звітності ПрАТ «Миргородкурорт» та ПрАТ «Трускавецькурорт». Встановлено, що протягом останніх років аналізовані заклади перебували у незадовільному фінансовому стані, зумовленому насамперед нестачею власних обігових коштів та низькою рентабельністю або навіть збитковістю діяльності. Запропоновано ряд можливих, з погляду практичної реалізації вітчизняними санаторно-курортними закладами, шляхів нарощення обсягів власних фінансових ресурсів з внутрішніх і зовнішніх джерел.

Ключові слова: санаторно-курортні заклади, фінансове забезпечення, фінансові ресурси, джерела власних фінансових ресурсів.

Аннотация. В статье выделены современные проблемы, которые актуализируют необходимость дальнейшего развития рекреационного бизнеса для поддержки и наращивания человеческого капитала в Украине и мире. С целью оценки качества финансового обеспечения деятельности санаторно-курортных учреждений в Украине, осуществлено их распределение по структуре собственности по состоянию на 2022 год и проанализированы значения основных показателей эффективности формирования источников финансирования исходя из данных финансовой отчетности ЧАО «Миргородкурорт» и ЧАО «Трускавецкурорт». Установлено, что в последние годы рассматриваемые заведения находились в неудовлетворительном финансовом состоянии, обусловленном прежде всего недостатком собственных оборотных средств и низкой рентабельностью или даже убыточностью деятельности. Предложен ряд возможных с точки зрения практической реализации отечественными санаторно-курортными учреждениями путей наращивания объемов собственных финансовых ресурсов из внутренних и внешних источников.

Ключевые слова: санаторно-курортные учреждения, финансовое обеспечение, финансовые ресурсы, источники собственных финансовых ресурсов.

Summary. The article highlights current issues that highlight the need for further development of the recreational business to maintain and increase human capital in Ukraine and the world. In order to assess the quality of financial support of sanatoriums in Ukraine, their distribution by ownership structure as of 2022 and analyzed the importance of key indicators of efficiency of sources of funding according to the financial statements of PJSC «Mirgorodkurort» and PJSC «Truskavetskurort». It has been established that in recent years the analyzed institutions were in unsatisfactory financial condition, primarily due to lack of working capital and low profitability or even unprofitable activities. A number of possible ways of increasing the volume of own financial resources from internal and external sources in terms of practical implementation by domestic sanatoriums have been proposed.

Key words: sanatoriums, financial support, financial resources, sources of own financial resources.

Постановка проблеми. Соціальна система та людський капітал, як її складова, чинять значний вплив на стан та розвиток суспільства упродовж усієї історії людства. Людський капітал є сьогодні чи найважливішим чинником економічного зростання й розвитку добробуту в усіх країнах світу. Зокрема, здоров'я населення, як одна з характеристик якості людського капіталу, сприяє підвищенню продуктивності праці, формуванню ефективних трудових ресурсів і є основою здорового старіння людей; скорочує витрати, пов'язані з їх хворобами та наданням соціальної і медичної допомоги; зумовлює зменшення втрат податкових надходжень до бюджету. Міжнародний досвід засвідчує, що найперспективнішим шляхом забезпечення здоров'я та благополуччя життя людей, а відтак і нарощення людського капіталу, є злагоджена робота тих секторів економіки країни, які спрямовані на задоволення соціальних та індивідуальних потреб населення в оздоровленні.

Одну з основних функцій щодо збереження та покращення людського капіталу й відтворення трудових ресурсів виконує рекреаційна галузь, зокрема санаторно-курортні та оздоровчі заклади, яким належить особливе місце в системі господарського комплексу країни. Наявність та розвиток зазначеної галузі є важливою й необхідною умовою досягнення належного рівня добробуту й фізичного та психологічного (морального) здоров'я населення. За останні роки попит на послуги га-

лузі рекреації значно зріс у всьому світі, оскільки внаслідок пандемії Covid-19 велика кількість людей потребує оздоровлення та реабілітації після перенесеної вірусної хвороби. Щодо населення України, то окрім фактора Covid-19, сьогодні існує потреба у реабілітації й оздоровленні військових та інших осіб, що постраждали від війни, яка триває з 2014 року. Беручи до уваги події останніх місяців, зумовлені повномасштабним воєнним вторгненням російських військ в Україну, потреба у послугах реабілітації й оздоровлення зростатиме, що зумовлює необхідність подальшого дослідження проблем вдосконалення фінансового забезпечення діяльності і розвитку закладів рекреаційної галузі України з урахуванням особливостей сучасних умов їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику стану, тенденцій розвитку та значення діяльності закладів санаторно-оздоровчого комплексу України розкрито у працях таких науковців, як Ведмідь Н. І. [1], Ярмоменко С. Г., Мартинова Н. С., Козловський Р. С. [2], Карий О. І., Гальків Л. І., Галаз Л. В. [3] та ін. Фактори впливу на розвиток медичного та лікувально-оздоровчого туризму в Україні висвітлено у роботі Холявки В. З., Лешко Х. С., Мочульської О. М., Кухтія А. О. [4]. Інструменти забезпечення конкурентоспроможності санаторно-курортних закладів в Україні досліджено Тарасюк Г. М., Чагайдою А. О., Петровською І. О., Соколовською І. О. [5].

Постановка завдання. Ідентифікувати проблеми у фінансовому забезпеченні функціонування санаторно-курортних закладів в Україні, обґрунтувати можливі, з погляду практичної реалізації, шляхи їх вирішення та запропонувати доцільні способи залучення фінансових ресурсів з власних внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Санаторно-курортні заклади забезпечують надання громадянам послуг лікувального, профілактичного та реабілітаційного характеру з використанням природних лікувальних ресурсів курортів та із застосуванням фізіотерапевтичних методів, дієтотерапії, лікувальної фізкультури та інших методів санаторно-курортного лікування. За даними, опублікованими Українським науково-дослідним інститутом медичної реабілітації та курортології Міністерства охорони здоров'я України, в нашій країні функціонує приблизно 180 санаторно-курортних закладів [6]. Результати аналізування зазначеного сегменту ринку за структурою власності станом на 2022 рік засвідчує, що: приблизно 10% закладів належать державі та перебувають у безпосередній власності МОЗ України; приблизно одна третя (30% ринку) належить ПрАТ «Укрпрофоздоровниця», у власності якого знаходиться 53 підприємства; серед інших форм власності (60%) переважають комунальні підприємства та приватні підприємства з колективною формою власності (Рисунок 1).

Важливий вплив на функціонування санаторно-курортних закладів України має співпраця з Фондом соціального страхування та, відповідно, об-

сяг держаного фінансування соціальних гарантій для різних верст населення України. Станом на 23.02.2022 у співпраці з Фондом соціального страхування перебували 52 установи, з яких 18 належать ПрАТ «Укрпрофоздоровниця», 4 — ПрАТ «Миргородкурорт» [7].

Наведені вище дані дають змогу зробити висновки, що стан та розвиток сегменту ринку санаторно-курортних закладів України в значній мірі залежить від рівня державного фінансування та відповідної грошової підтримки, оскільки вагома частка підприємств перебуває безпосередньо в державній власності (МОЗ України чи інших регіональних державних органів управління) або в частковій державній власності, серед яких ПрАТ «Укрпрофоздоровниця» та ряд приватних підприємств з колективною формою власності. Окрім цього, значний обсяг попиту на послуги санаторно-курортних закладів формується завдяки співпраці з Фондом соціального страхування, що обслуговує верстви населення із соціальними пільгами. Обмежені обсяги державного фінансування та зменшення надходження коштів від Фонду соціального страхування в останні роки стали суттєвими чинниками погіршення рівня фінансового забезпечення функціонування закладів, що надають санаторно-курортні послуги, а відтак і відставання темпів їхнього розвитку. Враховуючи це, вважаємо за доцільне проаналізувати структуру джерел фінансування діяльності санаторно-курортних закладів України на прикладі ПрАТ «Миргородкурорт» та ПрАТ «Трускавецькурорт» (таблиця 1).

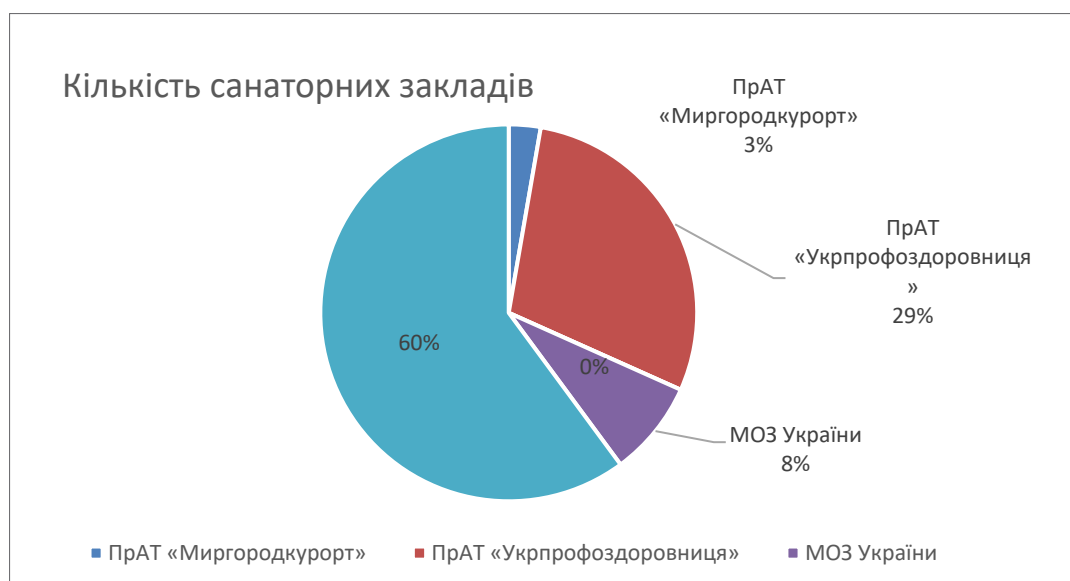

Рис. 1. Розподіл санаторно-курортних закладів в Україні за структурою власності станом на 2022 рік

Джерело: побудовано на основі даних [6]

Таблиця 1

**Основні показники ефективності формування джерел фінансування діяльності
ПрАТ «Миргородкурорт» та ПрАТ «Трускавецькурорт» за 2018–2020 роки**

Назва компанії	Назва показників	Значення показників за роками		
		2020	2019	2018
1	2	3	4	5
ПрАТ «Миргородкурорт»	Коефіцієнт автономії	0,84	0,83	0,80
	Коефіцієнт фінансування	5,08	4,94	4,12
	Коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними коштами	-0,07	0,36	0,01
	Коефіцієнт маневрування власного капіталу	-0,01	0,11	0,01
	Коефіцієнт загальної ліквідності балансу	0,936	1,551	1,964
	Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств	8,57%	18,86%	15,47%
ПрАТ «Трускавецькурорт»	Коефіцієнт автономії	-1,32	-0,49	-0,67
	Коефіцієнт фінансування	-0,57	-0,33	-0,40
	Коефіцієнт забезпечення оборотних активів власними коштами	-23,69	-19,63	-17,98
	Коефіцієнт маневрування власного капіталу	1,69	2,90	2,37
	Коефіцієнт загальної ліквідності балансу	0,041	0,049	4,240
	Рівень рентабельності (збитковості) всієї діяльності підприємств	-11,55%	-5,85%	11,26%

Джерело: розраховано на основі даних фінансових звітностей компаній [8; 9]

Якість формування структури джерел фінансування закладів аналізованої галузі можна оцінити за значенням коефіцієнтів автономії та співвідношення позикових і власних коштів (коефіцієнта фінансування). На основі цих показників можна визначити рівень їх фінансової незалежності від зовнішніх джерел фінансування. Для ПрАТ «Миргородкурорт» протягом аналізованого періоду значення коефіцієнта автономії зростало з 0,80 у 2019 році до 0,84 у 2020 році, як і значення коефіцієнта фінансування: з 4,12 у 2019 році до 5,08 у 2020 році, що є позитивними тенденціями з погляду забезпечення фінансової стійкості. Такі значення показників свідчать про переважання у структурі фінансових ресурсів ПрАТ «Миргородкурорт» власних коштів, однак водночас і про те, що компанія використовує не весь потенціал розвитку на основі залучення позикового капіталу. Щодо ПрАТ «Трускавецькурорт», то зазначені показники мали від'ємне значення внаслідок наявності на балансі підприємства значного обсягу непокритих збитків минулих періодів, а відтак і від'ємної суми власного капіталу.

На основі розрахованих значень коефіцієнта забезпечення оборотних активів власними коштами та коефіцієнта маневрування власного капіталу можна зробити висновок, що протягом аналізованого періоду як у ПрАТ «Миргородкурорт», так

і у ПрАТ «Трускавецькурорт» спостерігається нестача або навіть відсутність власних обігових коштів. Це породжує проблеми у фінансовому забезпеченні їх поточної діяльності та може стати причиною наростання ознак кризового фінансового стану. У 2020 році закладам не вистачало власного капіталу, щоб фінансувати не тільки частини витрат поточної діяльності, але й для фінансування необоротних активів.

Оцінити здатність суб'єктів підприємництва своєчасно розраховуватися за своїми поточними фінансовими зобов'язаннями за рахунок поточних активів можна за значенням коефіцієнта загальної ліквідності балансу. Значення цього показника у ПрАТ «Миргородкурорт» і у ПрАТ «Трускавецькурорт» було нижчим від нормативного, а його динаміка була негативною, що свідчить про суттєвий ризик несвоєчасного погашення аналізованими закладами своїх поточних фінансових зобов'язань за рахунок оборотних активів.

У процесі аналізу динаміки значення рентабельності ПрАТ «Миргородкурорт» та ПрАТ «Трускавецькурорт» встановлено, що протягом останніх років ефективність їхньої діяльності різко знизилась. Головним чинником, що спричинив падіння ефективності була пандемія Covid-19, внаслідок якої у 2020 році частково або повністю було призупинено функціонування підприємств

санаторно-курортного бізнесу. Це негативно вплинуло на їх здатність нарощувати обсяги власних фінансових ресурсів за рахунок нерозподіленого прибутку.

На основі отриманих результатів аналізу можна зробити висновок, що і у докризовому періоді, і в період кризи, зумовленої пандемією Covid-19 в рекреаційному секторі економіки України мали місце суттєві фінансові проблеми, які не вдавалось вирішити за рахунок наявних фінансових ресурсів. Для розв'язання зазначених проблем керівництву санаторно-курортних закладів України необхідно вдосконалити підходи до вибору джерел фінансування з врахуванням сучасних умов функціонування, існуючих можливостей та ризиків, а також активніше використовувати інноваційні способи залучення коштів.

Значно покращити фінансове забезпечення функціонування санаторно-курортного бізнесу в Україні могло б залучення позикових коштів. Однак, враховуючи високу вартість позикових коштів, а також низьку рентабельність чи навіть збитковість операційної діяльності, у санаторно-курортних закладах існують обмежені можливості ефективно залучати таким чином необхідні фінансові ресурси. Відтак, щоб подолати кризові явища, стабілізувати фінансовий стан, розвиватися та впроваджувати інноваційні й конкурентоспроможні рекреаційні продукти і програми рекреації, закладам санаторно-курортного комплексу України доцільно насамперед детально проаналізувати існуючі можливості додаткового залучення власних фінансових ресурсів з внутрішніх і зовнішніх джерел. Зокрема, до реальних шляхів поповнення обсягів фінансових ресурсів за рахунок внутрішніх джерел фінансування можна віднести реструктуризацію активів закладів санаторно-курортного комплексу та внесення змін у їх дивідендну політику з метою нарощення суми тезаврації очікуваних прибутків.

Серед джерел зовнішнього залучення власних фінансових ресурсів слід використовувати наступні:

- 1) залучення фінансових ресурсів на фінансовому ринку шляхом отримання додаткових внесків до статутного капіталу від власників, емісії акцій, отримання безповоротної фінансової допомоги;
- 2) залучення фінансових ресурсів від контрагентів внаслідок укладання угод про отримання від них передоплати (авансів);
- 3) залучення фінансових ресурсів у секторі державних і муніципальних фінансів — отримання цільових субсидій і дотацій, пільгового оподаткування, компенсації окремих видів витрат;

- 4) залучення коштів міжнародних організацій через отримання грантів, цільового фінансування та ін.

Враховуючи високу концентрацію держаного капіталу у сегменті рекреаційного бізнесу України, його нестачу та низьку ефективність використання, доцільно активізувати зовнішнє залучення капіталу від приватних інвесторів в рамках процесу приватизації. Враховуючи потенційну інвестиційну привабливість галузі, варто для фінансування інноваційних проектів і програм рекреації залучати кошти бізнес-ангелів, венчурних фондів, використовувати краудфандинг [10; 11].

За теперішніх умов керівникам закладів санаторно-курортного комплексу варто спрямувати роботу на залучення різних видів допомог і дотацій, зокрема отримання безповоротної фінансової допомоги, що дасть змогу частково вирішити проблему з непогашеною заборгованістю та продовжити фінансування операційної діяльності. Однак, такий спосіб залучення фінансових ресурсів спричинятиме нарощення обсягів податкових зобов'язань санаторно-курортних закладів, тому державним та муніципальним органам влади доцільно запровадити для них режим пільгового оподаткування та здійснити списання частини їхніх зобов'язань. Реалізація системи наведених вище заходів сприятиме покращенню фінансового забезпечення діяльності закладів санаторно-курортного комплексу України і на цій основі підвищенню якості надання послуг з оздоровлення населення нашої країни.

Висновок. Без розвитку рекреаційної галузі неможливо забезпечити належний рівень фізичного та психологічного здоров'я населення. За останні роки попит на послуги галузі рекреації значно зріс в усьому світі через пандемію Covid-19. В Україні окрім фактора Covid-19 сьогодні існує потреба в реабілітації й оздоровленні військових та інших осіб, що постраждали від війни і прогнозується, що ця потреба у майбутньому зростатиме. Аналізування показників ефективності формування джерел фінансування діяльності ПрАТ «Миргородкурорт» та ПрАТ «Трускавецькурорт» за 2018–2020 роки засвідчує, що в рекреаційному секторі економіки існують суттєві фінансові проблеми, які не вдавалось подолати за рахунок наявних фінансових ресурсів. Вирішення цих проблем потребує вдосконалення процесу вибору джерел фінансування та використання інноваційних способів залучення коштів. Враховуючи особливості фінансового стану закладів санаторно-курортного комплексу, їх керівникам доцільно зосередити увагу на нарощенні обсягів власних фінансових

ресурсів із внутрішніх та зовнішніх джерел. До реальних шляхів поповнення обсягів коштів за рахунок внутрішніх джерел фінансування можна віднести реструктуризацію активів закладів санаторно-курортного комплексу та внесення змін у їх дивідендну політику. Наростити обсяги власних фінансових ресурсів із зовнішніх джерел можна: за рахунок залучення фінансових ресурсів на фінансовому ринку шляхом отримання від засновників додаткових внесків до статутного капіталу, емісії акцій, отримання безповоротної фінансової допомоги; залучення коштів від контрагентів, укладаючи угоди на передоплату (отримання авансів); залучення фінансових ресурсів у секторі державних і муніципальних фінансів (отримання цільових субсидій і дотацій; пільгового оподаткування; компенсації окремих видів витрат); залучення коштів міжнародних органі-

зацій внаслідок отримання грантів; цільового фінансування.

Санаторно-курортним закладам доцільно також активізувати зовнішнє залучення капіталу від приватних інвесторів в рамках процесу приватизації, що сприятиме зниженню концентрації державного капіталу у рекреаційній галузі України та підвищенню ефективності його використання, а також використовувати інноваційні способи залучення коштів такі як, фінансування проектів за рахунок коштів бізнес-ангелів, краудфандинг, венчурне фінансування та ін. Практична реалізація запропонованих заходів сприятиме покращенню фінансового забезпечення діяльності й інноваційного розвитку санаторно-курортних закладів, підвищенню якості системи оздоровлення населення, відтак й зростанню прибутковості та міжнародної конкурентоспроможності галузі рекреації в Україні.

Література

1. Ведмідь Н. Санаторно-курортний комплекс як системний об'єкт наукового пізнання / Н. Ведмідь // Зб. наук. пр. Черкаського державного технологічного ун-ту. Сер.: Економічні науки. 2014. Вип. 36(1.2). С. 43–51.
2. Ярмоменко С. Г. Тенденції розвитку санаторно-курортного господарства Одеської області / С. Г. Ярмоменко, Н. С. Мартинова, Р. С. Козловський // Причорноморські економічні студії. 2020. Вип. 55. Ч. 2. С. 37–45.
3. Карий О. І. Санаторно-курортні і оздоровчі заклади в Україні: видова характеристика, регіональна специфіка та динаміка розвитку / О. І. Карий, Л. І. Гальків, Л. В. Галаз // Науковий вісник Полісся. 2018. № 2 (14), Ч. 1. С. 172–178.
4. Холявка В. З. Сучасні аспекти, фактори впливу і перспективи розвитку медичного та лікувально-оздоровчого туризму в Україні / В. З. Холявка, Х. С. Лешко, О. М. Мочульська, А. О. Кухтій // Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України. 2019. № 1 (79). С. 25–33.
5. Тарасюк Г. М., Чагайда А. О., Петровська І. О., Соколовська І. О. Інструменти забезпечення конкурентоспроможності санаторно-курортних закладів гостинності в Україні. Економіка та держава. 2021. № 3. С. 51–57. doi: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.3.51>
6. Перелік санаторно-курортних закладів. URL: <https://kurort.gov.ua/-category/perelik-sanatorno-kurortnyh-zakladiv/page/14/>
7. Перелік санаторно-курортних закладів у розрізі профілів медичної реабілітації для відшкодування витрат за надані застрахованим особам послуги із реабілітаційного лікування. URL: <http://www.fssu.gov.ua/-fse/control-/main/uk/publish/article/952253>
8. ПрАТ «Миргородкурорт» — фінансова звітність. URL: <https://mirgorod-kurort.ua/korporativna-informaciya>
9. ПрАТ «Трускавецькурорт» — фінансова звітність. URL: http://truskavets-kurort.ua/news/fnansova_zvtnst_za_2018/
10. Партин Г. О., Загородній А. Г. Джерела та інструменти залучення коштів для фінансування малих і середніх підприємств України // Банківська справа. 2020. № 1(151). С. 105–117.
11. Корнух О. В., Донських Ю. А., Краудфандинг як інноваційне джерело фінансування в Україні. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/85.pdf

References

1. Vedmid N. Sanatorium-resort complex as a system object of scientific knowledge / N. Vedmid // Coll. Science. Cherkasy State Technological University. Ser.: Economic Sciences. 2014. Vyp. 36 (1.2). P. 43–51.
2. Yaryomenko S. G. Tendencies of development of sanatorium-resort economy of Odessa region / S. G. Yaromenko, N. S. Martinova, R. S. Kozlovsky // Black Sea Economic Studies. 2020. Vyp. 55. Ch. 2. P. 37–45.

3. Karyi O.I. Sanatorium and health-improving establishments in Ukraine: species characteristics, regional specifics and dynamics of development / O.I. Brown, L.I. Halkiv, J.I. Galaz // Scientific Bulletin of Polissya. 2018. № 2 (14), Ch. 1. P. 172–178.
4. Kholyavka V.Z. Modern aspects, factors of influence and prospects of development of medical and medical and health tourism in Ukraine / V.Z. Kholyavka, Kh.S. Leshko, O.M. Mochulska, A.O. Kukhtiy // Bulletin of social hygiene and health care organization of Ukraine. 2019. № 1 (79). P. 25–33.
5. Tarasyuk G.M., Chagaida A.O., Petrovska I.O., Sokolovskaya I.O. Tools for ensuring the competitiveness of sanatoriums in Ukraine. Economy and state. 2021. № 3. P. 51–57. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.3.51>
6. List of sanatoriums. URL: <https://kurort.gov.ua/-category/perelik-sanatorno-kurortnyh-zakladiv/page/14/>
7. The list of sanatoriums in terms of profiles of medical rehabilitation to reimburse the costs of rehabilitation services provided to insured persons. URL: <http://www.fssu.gov.ua/-fse/control-/main/uk/publish/article/952253>
8. PJSC «Myrhorodkurort» — financial statements. URL: <https://mirgorod-kurort.ua/korporativna-informaciya>
9. PJSC «Truskavets Resort» — financial statements. URL: http://truskavets-kurort.ua/news/fnansova_zvtnst_za_2018/
10. Partin G.O., Zagorodniy A.G., Sources and tools for raising funds for financing small and medium enterprises of Ukraine // Banking. 2020. № 1 (151). P. 105–117.
11. Kornukh O.V., Donskikh Yu. A., Crowdfunding as an innovative source of funding in Ukraine. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2018/85.pdf

Римар Юрій Миколайович*кандидат економічних наук, старший викладач кафедри туризму**Національний університет «Львівська політехніка»***Rymar Yurii***PhD in Economics, Senior Lecturer of Tourism**Lviv Polytechnic National University*

ORCID: 0000-0001-6160-7648

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8028

СИСТЕМИ СТРАХУВАННЯ ТУРИЗМУ ТА ТУРИСТІВ

TOURISM AND TOURIST INSURANCE SYSTEMS

Анотація. Сучасний ринок страхування пропонує великий спектр страхових продуктів, завдяки яким він має можливість інтегруватися з іншими галузями економіки. Туристична діяльність за своєю економічною природою характеризується високим ступенем ризиковості, а тому її ефективне функціонування неможливе без страхування. Усі розвинуті країни вже давно запроваджують страхування на туристичному ринку для успішного функціонування даної галузі та державної економіки в цілому. Питання страхування в туризмі на українському ринку є проблемним, оскільки відрізняється низькою поінформованістю та довірою населення, недостатньою увагою з боку державних органів. Проте коронавірусна пандемія внесла суттєві корективи в динаміку страхового ринку в 2020 році. Найбільш різкий економічний спад з 1930-х років призвів до пагіння попиту на страхування в 2020 році, особливо на послуги страхування життя. Попри це страхова галузь демонструє стійкість в умовах пандемії і має намір подолати найглибшу глобальну економічну рецесію за всю історію, а також прогнозує незначне відновлення страхових ринків уже в найближчі 2 роки. Тому вивчення і аналіз динаміки розвитку страхового ринку в умовах, які переживає світ з 2020 року, є особливо актуальними. Саме тому теоретичне обґрунтування розвитку систем страхування в туризмі є завжди своєчасними. У статті автор охарактеризував основні форми та види страхування в туризмі – система страхування зовнішньоекономічних зв'язків в туризмі («Асістанс»), особисте (страхування життя та пенсій, пенсійне страхування, страхування від нещасних випадків, медичне страхування), майнове (страхування майна від вогневих ризиків та стихійного лиха (вогневе страхування), страхування сільськогосподарських культур від стихійних явищ, посухи, граду тощо, страхування тварин на випадок загибелі в результаті хвороби та нещасних випадків, страхування засобів транспорту від аварій, крадіжок та інших ризиків тощо), екологічне страхування, страхування відповідальності.

Ключові слова: страхування, туристичне страхування, добровільне страхування, обов'язкове страхування, страхування зовнішньоекономічних зв'язків в туризмі, асистенс, особисте страхування, медичне страхування, страхові премії, страхові виплати, страхова компанія.

Summary. The modern insurance market offers a wide range of insurance products, thanks to which it has the opportunity to integrate with other sectors of the economy. Tourist activity by its economic nature is characterized by a high degree of risk, and therefore its effective functioning is impossible without insurance. All developed countries have long introduced insurance in the tourism market for the successful functioning of the industry and the state economy as a whole. The issue of insurance in tourism in the Ukrainian market is problematic, as it is characterized by low awareness and trust of the population, insufficient attention from government agencies. However, the coronavirus pandemic has made significant adjustments to the dynamics of the insurance market in 2020. The sharpest economic downturn since the 1930s has led to a drop in demand for insurance in 2020, especially for life insurance services. Nevertheless, the insurance industry is showing resilience in the pandemic and intends to overcome the deepest global economic recession in history, and predicts a slight recovery of insurance markets in the next 2 years. Therefore, the study and analysis of the dynamics of the insurance market in the conditions of the world in 2020, are particularly relevant. That is why the theoretical justification for the development of insurance systems in tourism is always timely. In the article the author described the main forms and types of insurance in tourism – the system of insurance of for-

eign economic relations in tourism («Assistance»), personal (life and pension insurance, pension insurance, accident insurance, health insurance), property (property insurance from fire risks and natural disasters (fire insurance), insurance of crops against natural disasters, drought, hail, etc., insurance of animals in case of death due to disease and accidents, insurance of vehicles against accidents, theft and other risks, etc.), environmental insurance, liability insurance.

Key words: *insurance, travel insurance, voluntary insurance, compulsory insurance, insurance of foreign economic relations in tourism, assistance, personal insurance, health insurance, insurance premiums, insurance payments, insurance company.*

Постановка проблеми. Сучасний ринок страхування пропонує великий спектр страхових продуктів, завдяки яким він має можливість інтегруватися з іншими галузями економіки. Туристична діяльність за своєю економічною природою характеризується високим ступенем ризиковості, а тому її ефективне функціонування неможливе без страхування. Усі розвинуті країни вже давно запроваджують страхування на туристичному ринку для успішного функціонування даної галузі та державної економіки в цілому. Питання страхування в туризмі на українському ринку є проблемним, оскільки відрізняється низькою поінформованістю та довірою населення, недостатньою увагою з боку державних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питання страхування міжнародного туризму займалися такі науковці як Абрамітова Д. Р. [1], Александров В. Т. [2], Александрова М. М. [3], Базилевич В. Д. [4], Вовчак О. Д. [5], Гаманкова О. [6], Говорушко Т. А. [7–9], Машина Н. І. [10, 11], Мних М. В. [12], Плиса В. Й. [13], Ротова Т. А. [16], Сухонос С. Л. [19], Ткаченко Н. В. [20], Яворська Т. В. [22], та ін.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою наукової роботи є теоретичне обґрунтування та розробка практичних рекомендацій розвитку страхування в туризмі в сучасних умовах.

Відповідно до поставленої мети були визначені та вирішені наступні завдання:

- узагальнити наукову думку щодо сутності поняття «страхування в туризмі»;
- ознайомитись із класифікаційними особливостями страхування (майнового, особистого та страхування відповідальності);
- охарактеризувати основні форми та види страхування в туризмі (система страхування зовнішньоекономічних зв'язків в туризмі, особисте, майнове, екологічне страхування, страхування відповідальності);

Об'єктом дослідження є процеси страхування в міжнародному та вітчизняному туризмі.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних та практичних засад щодо розвитку туристичного страхування в умовах пандемії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова література досі не має єдиного погляду щодо походження терміну «страхування». Західні вчені вважають, що етимологія слова «страхування» має латинське походження і означає «*securus*», що перекладається як «безпечний», «безтурботний», та за своїм змістом має на увазі ідею застереження, захисту та безпеки.

Термін «страхування» передбачає систему відносин перерозподілу щодо відшкодування збитків.

Офіційне трактування терміну викладене в Законі «Про страхування» [14], і означає «вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів».

Класифікація страхування це поділ страхування залежно від цілей використання результатів класифікації на сфери діяльності, галузі, підгалузі, види, класи, групи [17, 18, 22].

Якщо говорити про основні системи страхування туризму та туристів, то варто виділяти:

- системи страхування зовнішньоекономічних зв'язків у туризмі;
- особисте страхування туристів;
- майнове страхування туристів і туристичних підприємств;
- страхування відповідальності у сфері туризму;
- екологічне страхування в туризмі.

Страхування зовнішньоекономічних зв'язків у туризмі означає страхування зовнішньоекономічних ризиків, що виникають при здійсненні туристичної діяльності, і являє собою комплекс видів страхування, що забезпечують захист інтересів вітчизняних і закордонних учасників тих або інших форм міжнародного співробітництва. Як і страхування, воно включає особисте страхування, майнове страхування і страхування відповідальності в процесі здійснення міжнародного співробітництва.

«Асістанс» — це страхування, де страхове відшкодування сплачується у вигляді конкретної

послуги чи плати за фактично надану послугу. Якщо в класичному страхуванні мова йде про грошове відшкодування збитку, то в системі «Асістанс» — про надання послуги у формі негайної допомоги. Це страхування здійснюють страхові компанії особливого типу. Найбільш відомі серед них: Europe Assisnance; Gesa Assisnance (з недавнього часу — Inter Partner Assistance); Coris Assistance, Mercur Assistance, Assist-card, France Secure та ін. Більшість з цих компаній, власне кажучи, є ТНК у страховому бізнесі. Кожна компанія-асістант має у своєму розпорядженні мережу чергових центрів і бюро, розташованих у регіонах, на яких поширюється дія полісів по забезпеченню її послуг. При настанні страхового випадку клієнт повинен зателефонувати до одного з чергових центрів, номери телефонів яких зазначені в полісі або ідентифікаційній картці. Черговий центр передає виклик у найближче бюро, що безпосередньо надає послуги, і підтверджує, що всі витрати будуть оплачені. Компанію-асістант насамперед характеризує кількість чергових центрів і бюро: чим їх більше, тим швидше буде надана допомога.

Саме компанія-асістант оплачує послуги медичних закладів, бере на себе організацію репатріації, медичної евакуації, супроводу хворого і т.д., а вже потім проводить взаєморозрахунки з конкретними страховиками.

Співробітництво з компаніями мережі Assistance дозволило страховим компаніям гарантувати туристичним підприємствам, що за необхідності кожною проблемою, яка виникне у туриста, займеться професійний представник сервісної компанії в тому місці, де така проблема виникла. Всупереч усталеній думці система «Асістанс» поширюється не тільки на туристів, а й на будь-яких громадян, які виїхали за кордон не на постійне місце проживання. Так, багато страхових компаній у всіх країнах, у тому числі в Україні, розробили спеціальні схеми страхування для від'їжджаючих за кордон на роботу чи навчання. Умови страхування в цілому ідентичні, але відрізняються тарифами. Особливо коливаються тарифи для від'їжджаючих на роботу за контрактом залежно від виду роботи. У цьому плані страхування громадян, що виїжджають за кордон, тісно пов'язане зі страхуванням від нещасного випадку, яким передбачене тільки відшкодування витрат, що виникають внаслідок раптового захворювання чи нещасного випадку.

Незважаючи на короткий термін існування, у системі «Асістанс» уже склалися свої традиції. Набір послуг звичайно поділяється на кілька груп, які диференціюються відповідно до кодів

ризиків А, В, С і D. Кожна попередня група входить до всіх наступних. Наприклад, до групи ризиків D входять ризики А, В і С. Однак різні компанії варіюють, хоча і не принципово, градацію ризиків. Для порівняння розглянемо послуги асістанських компаній Coris (рис. 1) і Gesa (рис. 2).

Порівняння послуг даних компаній показує, що в цілому вони ідентичні, але зміщений акцент кодів ризиків С і D. Яким умовам варто віддавати перевагу, слід вирішувати кожного разу залежно від виду поїздки, передбачуваних ризиків, а також беручи до уваги додаткові умови: ціну, знижки, обмеження. Як показує практика, до 80% полісів по страхуванню медичних послуг реалізується через туристичні фірми, з якими в страхових компаніях укладені відповідні договори. Безпосередньо в страхових компаніях поліси купують ті мандрівники, які бажають їздити за кордон самостійно.

Використання страхування за системою «Асістанс» має досить великий перелік обмежень, основне з яких зводиться до того, що можна розраховувати на одержання тільки невідкладної медичної допомоги, але не лікування. Вірніше, «Асістанс» — це послуги, що доповнюють власне медичну допомогу.

Відповідно до різноманіття мети поїздок і їх видів розроблені і види «Асістанса». Серед них виділяється *суперасістанс*, найбільш комплексний продукт для тих, хто прагне мати один договір на всі випадки життя. Крім того, існують спеціалізовані види, усі їх навіть важко перелічити, наприклад:

Асістанс 24 години на добу: повернення потерпілих у супроводі групи медиків, ремонт автомобіля, повернення дітей, що залишилися без батьківської фінансової підтримки; компенсаційні відшкодування різних витрат, наприклад, підйому ліфтом в горах і лижних курсів, компенсація за невикористані дні відпустки.

Асістанс за місцем проживання — надання послуг по виклику лікаря, санітарів, машини швидкої допомоги, бронювання місця в госпіталі, надання допомоги по господарству, сантехнічні роботи, послуги склярів та інших фахівців.

Асістанс громадян у усьому світі — репатріація, повернення і супровід санітарами з місця надзвичайної події до місця проживання, авансування під заставу (поручительство), включаючи оплату витрат на медобслуговування, пересилання багажу, послуг адвоката.

Асістанс спеціальний гірськолижний — пошук і надання медичної допомоги потерпілим у горах як взимку, так і влітку, відшкодування витрат за технічне обслуговування і проведення лижних

Оплата медичних витрат А	В	С	Д
Послуги з медичного транспортування Репатріація у разі смерті			
Візит близького родича у надзвичайній ситуації Евакуація після лікування Дострокове повернення Оплата невідкладної стоматологічної допомоги			
Забезпечення допомоги при поломці особистого автотранспорту Евакуація транспортного засобу Організація евакуації в країну проживання Правової захист в суді після ДТП			
Організація пошуку і повернення втраченого багажу Оплата термінових повідомлень, пов'язаних зі страховим випадком Юридична допомога			

Рис. 1. Поділ ризиків по страхуванню в системі «Асістанс» компанії Coris

Джерело: укладено автором

Послуги невідкладної медичної допомоги А	В	С	Д
Оплата медичних витрат Послуги з медичного транспортування Репатріація в разі смерті			
Візит третьої особи у надзвичайній ситуації Дострокове повернення Евакуація дітей Оплата невідкладної стоматологічної допомоги			
Надання медичної допомоги Надання можливості зв'язатися з адвокатом Надання допомоги в відкритті справи по захисту прав застрахованого Надання адміністративної допомоги Повернення і відправка багажу за іншою адресою Передача термінових повідомлень			
Забезпечення допомоги при поломці особистого авто чи хворобі водія Організація доставки всіх пасажирів до місця проживання в країні перебування Надання і оплата послуг іншого водія в разі хвороби першого Забезпечення евакуації пасажирів в країну проживання			

Рис. 2. Поділ ризиків по страхуванню в системі «Асістанс» компанії Gesa

Джерело: укладено автором

курсів. Компенсаційні виплати за дні невикористаної відпустки.

Асістанс туристичних груп — термінова репатріація і повернення до місця проживання потерпілих з медичних причин: витрати на медобслуговування; внесення застави під звільнення з-під арешту; страхування розкрадання авіабагажу; багато чого іншого (наприклад, страхування скасування і переривання подорожей, цивільної відповідальності).

Асістанс закордонних колег — термінове повернення до місця проживання потерпілих у супроводі медперсоналу, відшкодування медичних витрат на місці, внесення застави під звільнення з-під арешту.

Асістанс вантажівок і автобусів — гарантує безперервне обслуговування за всіх обставин: ремонт, заміна деталей, охорона поламаного автомобіля, допомога в супроводі громадян чи вантажу, заміна шофера.

Асістанс «Мультиспорт» — витрати на медобслуговування; термінове повернення до місця проживання потерпілих у супроводі медперсоналу, відшкодування витрат за технічне обслуговування і проведення спортивних змагань, термінова репатріація і повернення до місця проживання потерпілих з медичних причин.

Особливості особистого страхування туристів. Особисте страхування є однією із галузей страхування, що законодавчо закріплюються в Україні і є формою захисту від ризиків, що загрожують життю, здоров'ю та працездатності людини. Особисте страхування — це галузь страхування, за допомогою якої здійснюється страховий захист сімейних доходів громадян або зміцнення досягнутого ними сімейного добробуту. У статті 4 Закону України «Про страхування» особисте страхування визначається як страхування майнових інтересів

громадян, що не суперечать законодавству України і пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи.

Об'єктами в особистому страхуванні є майнові інтереси, пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю людини та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи, тому особисте страхування є однією із форм захисту від грошових втрат по ризиках, що загрожують життю і здоров'ю людини. **Предметом особистого страхування** є: смерть, хвороба, каліцтво, травма, тривалість життя. **Основні події, на випадок яких здійснюється страхування:** втрата здоров'я в результаті нещасного випадку; смерть чи втрата здоров'я в результаті обумовлених у договорі страхування подій; дожиття до закінчення терміну страхування. **Специфічні риси** представлені на рис. 3.

В особистому страхуванні виділяють декілька груп ризиків, на випадок яких проводиться страхування: 1) смерть страхувальника (застрахованого); 2) тимчасова втрата працездатності; 3) постійна втрата працездатності; 4) закінчення активної трудової діяльності (працездатності) у зв'язку з виходом на пенсію за віком; 5) дожиття страхувальника (застрахованого) до закінчення строку дії договору страхування.

Як галузь страхування особисте страхування поділяється на такі підгалузі: страхування життя та пенсій; пенсійне страхування; страхування від нещасних випадків; медичне страхування.

Страхування від нещасних випадків є важливою складовою особистого страхування і одним із найпоширеніших його видів. Страхування від нещасних випадків може проводитися як у добровільній, так і в обов'язковій формах.

Страхування від нещасних випадків належить до ризикових видів страхування, метою якого є страховий захист громадян на випадок втрати здоров'я або смерті внаслідок нещасного випадку. Виплати можуть здійснюватися у повному розмірі або в межах певної частини. При індивідуальній формі страхувальником є фізична особа, яка укладає договір відносно до себе самої або іншої фізичної особи (наприклад, дитини). При колективній формі страхувальником є юридична особа (підприємство, установа, організація), яка укладає договір страхування на користь своїх працівників, які є застрахованими.

Страховою подією у такому виді страхування є нещасний випадок, загалом під яким розуміється випадкова, короткочасна подія, яка спричинила інвалідність, травму або смерть.

Медичне страхування — форма соціального захисту інтересів населення в охороні здоров'я,

Рис. 3. Специфічні риси особистого страхування

Джерело: укладено автором

що виражається в гарантії отримання та оплати медичної допомоги при виникненні страхового випадку за рахунок накопичених страховиком коштів. Медичне страхування дає змогу гарантувати громадянину безкоштовне надання певного обсягу медичних послуг при виникненні страхового випадку (порушення здоров'я) за наявності договору зі страховою медичною організацією, яка несе витрати з оплати випадків надання медичної допомоги (ризик) з моменту сплати громадянином першого внеску до відповідного фонду.

До основних завдань медичного страхування належать такі:

- 1) посередницька діяльність в організації та фінансуванні страхових програм із наданням медичної допомоги населенню;
- 2) контроль за обсягом та якістю виконання страхових медичних програм лікувально-профілактичними, соціальними закладами і окремими приватними лікарями;
- 3) розрахунок з медичними, соціальними установами та приватними лікарями за виконану роботу згідно з діючою угодою через страхові фонди, які формуються за рахунок грошових внесків підприємств, організацій, громадян.

Традиційно медичне страхування поділяється на два види:

- страхування витрат на лікування;
- страхування непрямих витрат, пов'язаних із захворюванням (санаторно-курортне лікування, протезування, втрата в заробітній платі у зв'язку із захворюванням, додаткове харчування, послуги доглядальниці і тощо).

В обов'язковій формі медичне страхування становить основу організації охорони здоров'я більшості розвинутих країн світу. В Україні медичне страхування в обов'язковій формі не проводиться, хоча Закон «Про страхування» і передбачає цей вид страхування як обов'язковий.

Страхове відшкодування не виплачується у разі:

- здійснення страхувальником (застрахованою особою) навмисних чи неправомірних дій, що призвели до настання страхового випадку;
- навмисного заподіяння страхувальником (застрахованою особою) собі тілесних ушкоджень, у тому числі під впливом дій третіх осіб;
- здійснення спадкоємцем навмисного злочину, що призвело до настання страхового випадку щодо застрахованої особи.

У разі звернення до медичного закладу, що не входить до переліку лікувальних закладів, з якими страховик має договірні відносини, застрахована

особа самостійно оплачує вартість медичних послуг, а потім подає страховику заяву на страхову виплату (якщо таке передбачено договором страхування).

Майнове страхування туристів і туристичних підприємств. Майнове страхування є однією з провідних галузей страхування, в якій об'єктом страхового захисту є майно в найрізноманітніших його проявах. Це закономірно, оскільки майно є обов'язковим елементом господарської діяльності юридичних осіб та важливою складовою добробуту пересічних громадян і домогосподарств нашої держави.

Під майновим страхуванням розуміють галузь страхової діяльності, в якій об'єктом страхування є майнові інтереси, що не суперечать законодавству України і пов'язані з володінням, використанням та розпорядженням майном. Суб'єктами майнового страхування є страховики, страхувальники та вигодонабувачі. В Україні до майнового страхування належить страхування засобів повітряного, наземного та водного транспорту, страхування вантажів та інших видів майна, страхування фінансових ризиків тощо.

У майновому страхуванні існують певні обмеження щодо об'єктів страхування — як правило, не страхуються предмети, факт знищення яких важко встановити. Залежно від виду страхових подій, майнове страхування класифікують за такими групами ризиків:

- страхування майна від вогневих ризиків та стихійного лиха (вогневе страхування);
- страхування сільськогосподарських культур від стихійних явищ, посухи, граду тощо;
- страхування тварин на випадок загибелі в результаті хвороби та нещасних випадків;
- страхування засобів транспорту від аварій, крадіжок та інших ризиків тощо.

Страхування відповідальності у сфері туризму. Часто відповідальність туристичного підприємства помилково розглядають як професійну, в той час як поняття «професійна відповідальність» може відноситися тільки до фізичних осіб — носіїв конкретної професії. Туристичне ж підприємство, будучи юридичною особою, не може бути носієм професії, тому що носії різних професій у ньому працюють.

Нова редакція Закону України «Про туризм» [15] внесла ясність у поняття мінімальної відповідальності суб'єктів туристичної діяльності. Так, мінімальний розмір фінансового забезпечення туроператора має складати суму, еквівалентну не менше 20 тис. євро. Розмір фінансового забезпечення туроператора, який надає послуги винятково зовнішнього і в'їзного туризму, повинен складати суму, еквівалентну не менше 10 тис. євро.

Рис. 4. Обмеження щодо об'єктів страхування у майновому страхуванні

Джерело: укладено автором

Мінімальний розмір фінансового забезпечення турагента має складати суму, еквівалентну не менше 2 тис. євро. Ці суми повинні враховуватися при страхуванні відповідальності суб'єктів туристичного ринку. Однак це не означає, що відповідальність не може бути застрахована на більшу суму.

Страхування цивільної відповідальності застосовується у всьому спектрі надання туристичних послуг. При цьому може розглядатися збиток, нанесений туристичним підприємством туристу, туристом — туристичному підприємству, перевізником — пасажиру і навпаки, готелем — своєму клієнту і навпаки. Цивільний кодекс України [21] визначає види відповідальності в туристичній діяльності й у такий спосіб дозволяє страхувати як відповідальність туристичних організацій перед туристом, так і відповідальність туристів перед туристичними підприємствами.

Основними споживачами страхування відповідальності в туристичному бізнесі є транспортні підприємства, готелі, підприємства харчування, організатори масових заходів, автомобільні парки та інші учасники інфраструктури туристичного бізнесу.

Найбільшого поширення набуло страхування загальноцивільної відповідальності фізичних осіб при поїздках за кордон. Деякі держави, зокрема Австрія, запровадили норму страхування відповідальності для туристів із країн СНД. Це пов'язано

з тим, що протягом останніх років кількість подій по нанесенню шкоди здоров'ю і майну третіх осіб громадянами країн СНД різко зросла, а компенсація цієї шкоди не здійснювалася.

Об'єктом страхування відповідальності туристичного підприємства за невиконання зобов'язань є майнові інтереси туристичного підприємства (застрахованої особи), пов'язані з його обов'язком у порядку, встановленому законодавством України, відшкодування збитків туристам (та іншим особам) у зв'язку з невиконанням чи неналежним виконанням своїх зобов'язань, у тому числі договірних.

Страховими подіями можуть бути випадкові пожежі в готелях, вибухи, аварії, руйнування і т.д., що нанесли збиток майну, життю і здоров'ю туристів. Туристи можуть залишитися в країні перебування не з власної волі, а з примусу, будучи притягнутими до відповідальності за порушення місцевих порядків. При проведенні шоп-турів можливі конфлікти з місцевою владою і рекетирами в місцях торгівлі. Як би там не було, якщо вони поїхали по туристичній путівці, повернення їх на Батьківщину належить до сфери відповідальності туристичного підприємства, і воно зобов'язане врегулювати всі непередбачені випадки, що сталися з їхніми підопічними.

Значення екологічного страхування для розвитку туристичної сфери. Екологічне страхування — це страхування відповідальності об'єктів-потенційних

винуватців аварійного, ненавмисного забруднення середовища і страхування власних збитків, що виникають у джерел такого забруднення.

Мета екологічного страхування — це найбільш повна компенсація нанесеного екологічної шкоди.

Виділяють наступні **види екологічного страхування**: особисте, майнове, екологічної відповідальності.

Особисте й майнове страхування має значення для громадян. У страхуванні екологічної відповідальності громадяни не беруть участь, але в підсумку воно також зачіпає їхні інтереси, оскільки створює додаткові фінансові гарантії компенсації екологічної шкоди.

Відзначимо деякі **проблеми і тенденції розвитку екологічного страхування**. Однією з головних проблем є відсутність необхідної статистичної бази для об'єктивного розрахунку тарифних ставок страхових премій. Крім того, виникають складнощі при створенні великих резервних фондів або пошуку перестраховика для виконання зобов'язань.

Негативним чинником є також відсутність методики нормативних оцінок збитку, заподіяного як майну, так і здоров'ю громадян. У розрахунку величини збитків та шкоди найважчим є питання визначення збитку здоров'ю (життю) страхувальника. У цьому зв'язку намітилася негативна тен-

денція в діяльності страхового захисту: страхові компанії виключають зі своїх правил страхування відповідальність за шкоду, заподіяну здоров'ю внаслідок екологічного лиха.

Зауважимо, що під **збитками** слід розуміти шкоду, заподіяну аварійним забрудненням навколишнього середовища самого джерела забруднення, а під **збитком** — шкоду, заподіяну третім особам.

Однією з причин, що стримують розвиток ринку екологічного страхування, є відсутність методології та методик страхування екологічного ризику. У механізмі екологічного страхування не передбачені часові рамки відповідальності страховика, а також способи визначення характеру забруднення (чи є цей процес поточним або одиничним явищем).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином класифікація різноманітних форм страхування в українському туристичному бізнесі дозволяє структурувати недостатньо заповнені ніші у сфері страхових відносин і наблизити Україну до рівня розвинутих європейських країн, а в подальших наукових дослідженнях в цій галузі пропонується зосередити увагу на удосконаленні методики нормативних оцінок збитків та законодавчому врегулюванні правових взаємовідносин, які виникають між страховиками і страхувальниками під час туристичних подорожей.

Література

1. Абрамітова Д. Р. Міжнародне регулювання страхування на світовому туристичному ринку // Збірник наукових праць Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. 2014. Випуск 39.
2. Александров В. Т. Страхова справа. Інтегрований навчальний комплекс: підручник: Автоматизована система навчання на CD та Інтернет портал: у 2 кн. Книга 1. Страхування. Страхові послуги / В. Т. Александров, О. М. Бандурка, О. І. Ворона та ін. Київ: АВТ; Харків: Видавничий центр НТУ «ХПІ», 2003. 639 с.
3. Александрова М. М. Страхування: навч. посібник / М. М. Александрова. Київ: Центр учбової літератури, 2002. 208 с.
4. Базилевич В. Д. Страхова справа / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. 4-е вид., перероб. і доп. Київ: Знання, 2005. 351 с.
5. Вовчак О. Д. Страхова справа: підручник / О. Д. Вовчак. Київ: Знання, 2011. 391 с.
6. Гаманкова О. Страхова послуга як продукт діяльності страхових компаній в умовах ринку // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка. Серія економіка. 2008. Вип. 104. С. 16–19.
7. Говорушко Т. А. Страхові послуги: навчальний посібник / Т. А. Говорушко. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 400 с.
8. Говорушко Т. А. Страхові послуги: підручник / Т. А. Говорушко. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 376 с.
9. Говорушко Т. А. Страхування: навчальний посібник / Т. А. Говорушко, В. М. Стецюк. Львів: Магнолія, 2013. 205 с.
10. Машина Н. І. Міжнародне страхування: навч. посіб. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 504 с.
11. Машина Н. І. Страхування для туристичних підприємств: навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 368 с.
12. Мних М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика. Підручник. К.: Знання України, 2006. 286 с.
13. Плиса В. Й. Страхування: навч. посібник. 2-е вид. / В. Й. Плиса. Київ: Каравела, 2008. 392 с.

14. Про страхування: Закон України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>
15. Про туризм: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/324/95-%D0%B2%D1%80>
16. Ротова Т. А. Страхування: навч. посіб. / Т. А. Ротова, Л. С. Руденко. Київ: Київ, Нац. торг.-екон. ун-т, 2001. 400 с.
17. Страхові послуги: підручник / [С. С. Осадець, Т. М. Артюх, О. О. Гаманкова та ін.]; Кер. авт. кол. й наук. ред. проф. С. С. Осадець і доц. Т. М. Артюх. Київ: КНЕУ, 2007. 464 с.
18. Страхування: теорія та практика: навчально-методичний посібник / Внукова Н. М., Успенко В. І., Временко Л. В. та ін.; За загальною редакцією проф. Внукової Н. М. Харків: Бурун Книга, 2004. 376 с.
19. Сухонос С. Л. Страхова послуга як економічна категорія / С. Л. Сухонос // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. 2011. № 1. С. 568–576.
20. Ткаченко Н. В. Страхування: навчальний посібник / Н. В. Ткаченко. Київ: Ліра, 2007. 376 с.
21. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15>
22. Яворська Т. В. Страхові послуги: навч. посіб. / Т. В. Яворська. ЛНУ ім. І. Франка, 2008. 250 с.

References

1. Abramitova D. R. Mizhnarodne rehuliuвання strakhuvannya na svitovomu turystychnomu rynku // Zbirnyk naukovykh prats Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy. 2014. Vypusk 39. [in Ukrainian].
2. Aleksandrov V. T. Strakhova sprava. Intehrovanyi navchalnyi kompleks: pidruchnyk: Avtomatyzovana systema navchannya na SD ta Internet portal: u 2 kn. Knyha 1. Strakhuvannya. Strakhovi posluhy / V. T. Aleksandrov, O. M. Bandurka, O. I. Vorona ta in. Kyiv: AVT; Kharkiv: Vydavnychiy tsentr NTU «KhPI», 2003. 639 s. [in Ukrainian].
3. Aleksandrova M. M. Strakhuvannya: navch. posibnyk / M. M. Aleksandrova. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2002. 208 s. [in Ukrainian].
4. Bazylevych V. D. Strakhova sprava / V. D. Bazylevych, K. S. Bazylevych. 4-e vyd., pererob. i dop. Kyiv: Znan- nia, 2005. 351 s. [in Ukrainian].
5. Vovchak O. D. Strakhova sprava: pidruchnyk / O. D. Vovchak. Kyiv: Znannia, 2011. 391 s. [in Ukrainian].
6. Hamankova O. Strakhova posluha yak produkt diialnosti strakhovykh kompanii v umovakh rynku // Visnyk Kyivskoho universytetu im. T. Shevchenka. Serii ekonomika. 2008. Vyp. 104. S. 16–19. [in Ukrainian].
7. Hovorushko T. A. Strakhovi posluhy: navchalnyi posibnyk / T. A. Hovorushko. Kyiv: Tsentr navchalnoi litera- tury, 2005. 400 s. [in Ukrainian].
8. Hovorushko T. A. Strakhovi posluhy: pidruchnyk / T. A. Hovorushko. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 2011. 376 s. [in Ukrainian].
9. Hovorushko T. A. Strakhuvannya: navchalnyi posibnyk / T. A. Hovorushko, V. M. Stetsiuk. Lviv: Mahnoliia, 2013. 205 s. [in Ukrainian].
10. Mashyna N. I. Mizhnarodne strakhuvannya: navch. posib. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. 504 s. [in Ukrainian].
11. Mashyna N. I. Strakhuvannya dlia turystychnykh pidpriemstv: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury, 2006. 368 s. [in Ukrainian].
12. Mnykh M. V. Strakhuvannya v Ukraini: suchasna teoriia i praktyka. Pidruchnyk. K.: Znannia Ukrainy, 2006. 286 s. [in Ukrainian].
13. Plysa V. I. Strakhuvannya: navch. posibnyk. 2-e vyd. / V. I. Plysa. Kyiv: Karavela, 2008. 392 s. [in Ukrainian].
14. Pro strakhuvannya: Zakon Ukrainy. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-вр>
15. Pro turyzm: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/324/95-%D0%B2%D1%80>
16. Rotova T. A. Strakhuvannya: navch. posib. / T. A. Rotova, L. S. Rudenko. Kyiv: Kyiv, Nats. torh.-ekon. un-t, 2001. 400 s. [in Ukrainian].
17. Strakhovi posluhy: pidruchnyk / [S. S. Osadets, T. M. Artiukh, O. O. Hamankova ta in.]; Ker. avt. kol. y nauk. red. prof. S. S. Osadets i dots. T. M. Artiukh. Kyiv: KNEU, 2007. 464 s. [in Ukrainian].
18. Strakhuvannya: teoriia ta praktyka: navchalno-metodychnyi posibnyk / Vnukova N. M., Uspalenko V. I., Vre- menko L. V. ta in.; Za zahalnoi redaktsiiei prof. Vnukovoi N. M. Kharkiv: Burun Knyha, 2004. 376 s. [in Ukrainian].
19. Sukhonos S. L. Strakhova posluha yak ekonomichna katehoriia / S. L. Sukhonos // Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho universytetu derzhavnoi podatkovoi sluzhby Ukrainy. 2011. № 1. S. 568–576. [in Ukrainian].
20. Tkachenko N. V. Strakhuvannya: navchalnyi posibnyk / N. V. Tkachenko. Kyiv: Lira, 2007. 376 s. [in Ukrainian].
21. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/435-15>
22. Iavorska T. V. Strakhovi posluhy: navch. posib. / T. V. Yavorska. LNU im. I. Franka, 2008. 250 s. [in Ukrainian].

Рисцов Ігор Костянтинович

*доктор фізико-математичних наук,
доцент кафедри економічної кібернетики*

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Rystsov Igor

Doctor of Physical and Mathematical Sciences, Associated Professor

National Technical University of Ukraine

«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

ORCID: 0000-0001-6002-0503

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8019

ПРО ПРОДУКТИВНІСТЬ МАТРИЦІ В МОДЕЛІ ЛЕОНТЬЄВА

ABOUT PRODUCTIVE MATRIX IN LEONT'EV'S MODEL

Анотація. Статична модель Леонтьєва «затрати-випуск» є основною моделлю міжгалузевого балансу, яка використовується у державних статистичних органах багатьох країн, у тому числі й в Україні. В основі цієї моделі знаходиться принцип балансу, тобто принцип міжгалузевої рівноваги наявних матеріальних, трудових, фінансових та інших ресурсів та потреби в них. В моделі Леонтьєва вважається, що кожна галузь виробляє тільки один вид товару. Під балансовою моделлю розуміють систему рівнянь, кожне з яких виражає рівновагу між випущеною галуззю продукцією та сукупною потребою в ній. За такого підходу економіка складається з економічних агентів, кожен з яких випускає деякий продукт, одна частина якого споживається іншими агентами, а друга – виводиться за межі системи як кінцеве споживання. Якщо замість поняття продукт ввести більш загальне поняття ресурс, то в модель Леонтьєва можна включити також природні ресурси, такі як земельні, лісні, мінеральні і т.д.

Центральну роль в моделі Леонтьєва відведено матриці технологічних коефіцієнтів або технологічній матриці (матриці прямих витрат). Якщо ця матриця продуктивна, то економічна система буде мати тільки одне стійке положення рівноваги, тому питання продуктивності технологічної матриці є одним з основних в цій моделі. В статті доведено теорему про необхідні та достатні умови продуктивності технологічної матриці в моделі Леонтьєва. Окремі фрагменти цієї теореми вже зустрічались в науково-педагогічній літературі, але в цілому цю теорему та метод її доведення можна вважати новими.

В подальших дослідженнях можна розглядати динамічну або відкриту модель Леонтьєва, коли досліджується не тільки положення рівноваги, а і шлях до нього. За допомогою цієї моделі можна розкривати приховане виробництво, прихований промисловий попит і приховане кінцеве споживання.

Ключові слова: Модель Леонтьєва, матриця прямих витрат, продуктивність технологічної матриці.

Summary. Leont'ev's static model (input-output model) is the main inter-sectoral balance model, which is used in government statistical divisions of many countries, including Ukraine. At the base of this model is the principle of balance, i.e. the principle of inter-sectoral balance of available material, labor, financial and other resources and the need for them. In Leont'ev's model, it is supposed that each industry domain produces only one kind of goods. The balance model is a system of equations, each of which expresses the balance between the output of the industry domain and the total need for it. In this approach, the economic system consists of economic agents, each of which produces a product, one part of which is consumed by other agents, and the other is taken out of the system as final consumption. If instead of the concept of product to introduce a more general concept of resource, in Leont'ev's model can be also included natural resources, such as land, forest, mineral, etc.

The central role in Leont'ev's model is assigned to the matrix of technological coefficients or technological matrix (matrix of direct costs). If this matrix is productive, then the economic system will have only one stable equilibrium position, so the issue of productivity of the technological matrix is one of the main in this model. In this paper is proved the theorem on the necessary and sufficient conditions for the productivity of the technological matrix in Leont'ev's model. Some fragments of this theorem

have already been published in the scientific and pedagogical literature, but in general, this theorem and the method of its proving can be considered as new.

In further research, we can consider a dynamic or open Leont'ev's model, when we study not only the position of equilibrium, but also the path to it. With this model, you can reveal hidden production, hidden industrial demand and hidden final consumption.

Key words: Leont'ev's model, technological matrix, productivity of technological matrix.

Постановка проблеми. Модель Леонтьєва (або Леонтьєва-Форда) можна подати у вигляді наступного матричного рівняння [1; 2]:

$$x = x \cdot A + y, \quad (1)$$

де x — вектор валового випуску товарів у m галузях, A — квадратна технологічна матриця розміру $m \times m$, y — вектор споживання довжини m .

Суть методу Леонтьєва полягає у знаходженні вектора x за заданим вектором споживання y . Звичайно, рівняння (1) дозволяє вирішити і обернену задачу, тобто знайти вектор y по заданому x за допомогою прямого обчислення $y = x - x \cdot A$.

Матричне рівняння (1) є системою m лінійних рівнянь із m невідомими x_i , $1 \leq i \leq m$, де x_i — компоненти вектора x . Позначимо як I одиничну матрицю розміру $m \times m$, тоді систему (1) можна подати у такому вигляді:

$$x \cdot (I - A) = y, \quad (2)$$

де точкою позначено матричне множення, яке в даному випадку має вигляд добутку вектору-рядка на матрицю. З рівності (2) видно, що система рівнянь (1) матиме рішення за будь-якого вектору y тоді і тільки тоді, коли матриця $I - A$ має обернену. Тому надалі будемо вважати матрицю $I - A$ невинородженою і позначимо як $B = (I - A)^{-1}$ зворотну для неї матрицю. У моделі Леонтьєва матриця B називається матрицею повних витрат. У цьому випадку система рівнянь (1) та еквівалентна їй система (2) матимуть єдине рішення, яке визначається формулою:

$$x = y \cdot (I - A)^{-1} = y \cdot B. \quad (3)$$

Нагадаємо, що вектор або матриця називаються невід'ємними, якщо усі їх компоненти є невід'ємними. Щоб рішення (3) мало економічний зміст, воно має бути невід'ємним за будь-якого $y \geq 0$. Тому на матрицю A накладають ще одне обмеження.

Означення 1. Матриця $A \geq 0$ називається продуктивною, якщо матриця $B = (I - A)^{-1}$ є невід'ємною.

Таким чином, у разі продуктивності матриці A рішення (3) буде невід'ємним за будь-якого вектора $y \geq 0$. Спектральним радіусом $\rho(A)$ матриці A називається найбільший модуль її власних значень:

$$\rho(A) = \max_{1 \leq i \leq m} |\lambda_i|. \quad (4)$$

Метою статті є доведення наступної важливої теореми.

Теорема 1. Матриця A буде продуктивною тоді і тільки тоді, коли виконуються наступні рівносильні умови:

- (1) матриця A є стійкою;
- (2) спектральний радіус матриці A менше одиниці.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі фрагменти цієї теореми можна зустріти в науково-педагогічній літературі. Наприклад, у більшості підручників з математичної економіки і дослідження операцій наводяться лише достатні умови продуктивності матриці і часто без жодних пояснень та доказів [3]. Доведення умови (2) цієї теореми можна знайти в [4; 5], але воно спирається на теорему Перона-Фробеніуса, для доказу якої потрібен великий екскурс у теорію матриць [6]. Крім того, теорема Перона-Фробеніуса вірна лише для нерозкладних матриць, у той час як технологічна матриця у моделі Леонтьєва може бути розкладною, якщо з'являється група галузей, яка ізольована від інших галузей. Таким чином, теорему 1 та її доведення можна вважати новими.

Виклад основного матеріалу. Доведення теореми 1 розділимо на дві частини, але при цьому так чи інакше доводиться використовувати ряд результатів з лінійної алгебри та математичного аналізу. Нагадаємо, що збіжність у просторах векторів та матриць визначається за допомогою евклідової норми і ця збіжність рівносильна збіжності за компонентами. Іншими словами, умова $A_n \rightarrow B$ при $n \rightarrow \infty$ означає, що всі елементи $a_{ij}(n)$ матриці A_n сходяться до відповідних елементів b_{ij} матриці B як звичайні числові послідовності. Матрицю A назвемо стійкою, якщо $A^n \rightarrow 0$ при $n \rightarrow \infty$, де нулем позначено нульову матрицю розміру $m \times m$.

Лема 2. Невід'ємна матриця A буде продуктивною тоді і тільки тоді, коли вона стійка і у цьому разі буде виконуватися рівність:

$$(I - A)^{-1} = \sum_{n=0}^{\infty} A^n. \quad (5)$$

Доведення. Нехай матриця $A \geq 0$ є продуктивною, тоді розглянемо таку матричну тотожність, яка справедлива для всіх натуральних чисел n :

$$(I - A) \cdot (I + A + \dots + A^{n-1}) = I - A^n. \quad (6)$$

Помножимо обидві частини тотожності (6) зліва на матрицю $B = (I - A)^{-1}$, тоді отримаємо таку рівність:

$$I + A + \dots + A^{n-1} = B - B \cdot A^n. \quad (7)$$

Звідси випливає нерівність $I + A + \dots + A^{n-1} \leq B$ для усіх $n \geq 1$, оскільки $B \cdot A^n \geq 0$. Тоді з теореми Вейерштрасса про збіжність неспадної обмеженої послідовності слідує збіжність матричного ряду $I + A + \dots + A^n + \dots$. Звідси й із необхідної умови збіжності ряду слідує, що $A^n \rightarrow 0$ при $n \rightarrow \infty$. Отже, матриця A буде стійкою, тоді переходячи до границі при $n \rightarrow \infty$ в обох частинах рівності (7), отримуємо рівність (5).

Зворотне міркування проводиться аналогічно. Нехай матриця A є стійкою, тоді $(I - A^n) \rightarrow I$ при $n \rightarrow \infty$. Оскільки детермінант є неперервною функцією матриці, то $\det(I - A^n) \rightarrow 1$ при $n \rightarrow \infty$, і значить при досить великому числі n матриця $I - A^n$ буде невідродженою. Звідси і з тотожності (6) заключаємо, що $\det(I - A) \neq 0$, тому що при множенні матриць визначники перемножуються. Отже, матриця $I - A$ має обернену і нехай $B = (I - A)^{-1}$. Далі, помножимо тотожність (6) ліворуч на матрицю B , тоді отримуємо рівність (7). Далі, переходячи до границі при $n \rightarrow \infty$ в обох частинах рівності (7), отримуємо рівність (5). Оскільки $A \geq 0$, то $B \geq 0$, отже матриця A буде продуктивною і лема доведена.

Ряд в правій частині рівності (5) називається рядом Неймана матриці A . З рівностей (3) і (5) отримуємо наступну формулу для розв'язку системи (1):

$$x = y \cdot B = y \cdot \left(\sum_{n=0}^{\infty} A^n \right). \quad (8)$$

Таким чином, у разі продуктивної матриці A розв'язок (8) можна шукати ітераційним методом. Позначимо як $\|v\|$ евклідову норму вектору v .

Лема 3. Матриця A буде стійкою тоді і тільки і тоді, коли $\rho(A) < 1$.

Доведення. Нехай A — стійка матриця, тоді для будь-якого вектора-стовпця v довжини m виконуватиметься умова:

$$A^n \cdot v \rightarrow 0 \text{ при } n \rightarrow \infty \quad (9)$$

Припустимо протилежне, що у матриці A є власне значення λ , модуль якого не менше одиниці $|\lambda| \geq 1$. Тоді для власного ненульового вектора v , що відповідає власному значенню λ , будуть виконуватися такі умови для всіх n :

$$\|A^n \cdot v\| = \|\lambda^n \cdot v\| = |\lambda|^n \cdot \|v\| \geq \|v\| > 0$$

Але ця умова явно суперечить умові (9). Тому $\rho(A) < 1$ і необхідність доведена.

Припустимо, що $\rho(A) < 1$. Як відомо з теорії матриць [3], матриця A подібна до жорданової матриці $J(A)$, тобто матриці, що є прямою сумою жорданових клітин (жорданова блочно-діагональна форма матриці):

$$J(A) = J(\lambda_1) \oplus \dots \oplus J(\lambda_k), \quad (10)$$

де λ_i , $1 \leq i \leq k$, — власні значення матриці A , а число k дорівнює розмірності підпростору, породженого власними векторами матриці A . Кожна клітина $J(\lambda_i)$ розміру $m_i \times m_i$ має вигляд:

$$J(\lambda_i) = \begin{bmatrix} \lambda_i & 1 & \dots & 0 \\ \vdots & \ddots & \ddots & \vdots \\ 0 & \dots & \lambda_i & 1 \\ 0 & \dots & 0 & \lambda_i \end{bmatrix},$$

причому $m_1 + \dots + m_k = m$. Пряме обчислення показує, що матриця $J(\lambda_i)^n$ буде верхньотрикутною матрицею та її елементи, які розташовані на j -ой діагоналі після головної діагоналі, мають вигляд $C_n^j \cdot \lambda_i^{n-j}$, де C_n^j , $0 \leq j \leq m_i - 1$, — біноміальні коефіцієнти. Далі, маємо нерівності:

$$|C_n^j \cdot \lambda_i^{n-j}| \leq n^j \cdot |\lambda_i|^{n-j}, \quad 0 \leq j \leq m_i - 1 \quad (11)$$

Оскільки $|\lambda_i| < 1$, то експонента $|\lambda_i|^{n-j}$ зменшується швидше, ніж зростає поліном n^j , тому $n^j \cdot |\lambda_i|^{n-j} \rightarrow 0$ при $n \rightarrow \infty$, для всіх $0 \leq j \leq m_i - 1$. Тоді із (11) випливає, що $J(\lambda_i)^n \rightarrow 0$ при $n \rightarrow \infty$ для всіх $1 \leq i \leq k$. Звідси та із (10) заключаємо, що $J(A)^n \rightarrow 0$ при $n \rightarrow \infty$, так як при возведенні в ступінь блочно-діагональної матриці її блоки також возводяться на той же ступінь, тобто $J(A)^n = J(\lambda_1)^n \oplus \dots \oplus J(\lambda_k)^n$ для усіх $n \geq 1$. Залишається помітити, що матриці A і $J(A)$ подібні, тобто $A = C \cdot J(A) \cdot C^{-1}$, де C — невідроджена матриця. Тоді $A^n = C \cdot J(A)^n \cdot C^{-1}$ для всіх $n \geq 1$, отже, з умови $J(A)^n \rightarrow 0$ заключаємо, що $A^n \rightarrow 0$ при $n \rightarrow \infty$. Таким чином, матриця A буде стійкою і лема доведена.

З леми 2 і леми 3 очевидно випливає теорема 1. Зауважимо, що умова $A \geq 0$ використовувалася тільки в лемі 2, а лема 3 вірна для всіх матриць, тому її можна розглядати як аналог критерію стійкості Рауса-Гурвіца для лінійних дискретних динамічних систем [7].

Інший шлях доведення леми 3 полягає у використанні фробеніусової нормальної форми матриці (перша нормальна форма) замість жорданової нормальної форми (друга нормальна форма) [6]. Але при цьому доводиться використовувати теорію лінійних рекурентних співвідношень, що, звісно, збільшує доведення. Тому цей підхід доцільний,

коли лема 3 доводиться після викладу теорії лінійних рекурентних співвідношень і в цьому випадку вона виходить як простий наслідок цієї теорії із залученням фробеніусової нормальної форми матриці [7].

Висновки та застосування. Звичайно, перевірити умову стійкості матриці A або умову $\rho(A) < 1$ непросто для великих матриць. Крім того, ці умови носять суто математичний характер, тому багато авторів намагаються знайти достатні умови продуктивності матриці, які легко перевіряються та мають економічний зміст. Найчастіше для цього використовуються рядкові суми елементів матриці A .

Нагадаємо, що матриця A називається нерозкладною, якщо її орієнтований граф є сильно зв'язним, тобто між будь-якими двома його вершинами існує певний шлях. Позначимо через $r(A)$ мінімум рядкових сум елементів матриці A , а через $R(A)$ максимум цих сум. Далі, нехай A — невід'ємна нерозкладна матриця, тоді для її спектрального радіуса $\rho(A)$ вірна наступна альтернатива [8]:

$$r(A) = \rho(A) = R(A) \text{ або } r(A) < \rho(A) < R(A) \quad (12)$$

Тоді з теореми 1 і альтернативи (12) отримуємо наступну достатню умову продуктивності матриці A .

Наслідок 4. Невід'ємна нерозкладна матриця A буде продуктивною, якщо $r(A) < 1$ і $R(A) \leq 1$.

Розглянемо економічний зміст цієї умови. У моделі Леонтьєва технологічну матрицю A називають також матрицею прямих витрат, так як елемент a_{ij} цієї матриці дорівнює кількості продукції j -ої галузі (у грошах), яку i -я галузь повинна придбати, щоб зробити товару на одну грошову одиницю. Позначимо як $r_i(A)$ суму елементів в i -му рядку матриці A , тоді $r_i(A)$ дорівнює загальній сумі затрат i -ої галузі, які їй необхідно витратити, щоб зробити товару на 1 грошову одиницю. Тому можна назвати i -ю галузь прибутковою, якщо $r_i(A) < 1$ і незбитковою, якщо $r_i(A) \leq 1$. Отже, умова $r(A) < 1$ і $R(A) \leq 1$ означає, що всі галузі в моделі Леонтьєва незбиткові, та існує, принаймні, одна прибуткова галузь.

Література

1. Леонтьев В. В. Межотраслевая экономика. Москва: Издательство «Экономика», 1997. 479 с.
2. Ляшенко І. М., Коробова М. В., Столяр А. М. Основи математичного моделювання економічних, екологічних та соціальних процесів. Тернопіль: Богдан, 2006. 304 с.
3. Дзюбан І. Ю., Жиров О. Л., Охріменко М. Г. Дослідження операцій. Київ: Політехніка, 2005. 108 с.
4. Колемаев В. А. Математическая экономика. Москва: Юнити, 2002. 399 с.
5. Колемаев В. А. Экономико-математическое моделирование. Москва: Юнити, 2005. 295 с.
6. Гантмахер Ф. Р. Теория матриц. Москва: Физматлит, 2004. 560 с.
7. Рисцов І. К., Сокульський О. Є. Теорія автоматів в моделюванні економіки. Київ: НТУУ «КПІ», 2016. 89 с.
8. Воеводин В. В., Кузнецов Ю. А. Матрицы и вычисления. Москва: Наука, 1984. 320 с.

References

1. Leont'ev V. V. Mezhotraslevaya ekonomika. Moskva: Izdatelstvo «Ekonomika», 1997. 479 s.
2. Ljashenko I. M., Korobova M. V., Stoljar A. M. Osnovy matematychnogho modeljuvannja ekonomichnykh, ekologichnykh ta socialnykh procesiv. Ternopilj: Boghdan, 2006. 304 s.
3. Dzjuban I. J., Zhyrov O. L., Okhrimenko M. G. Doslidzhennja operacij. Kyjiv: Politehnika, 2005. 108 s.
4. Kolemaev V. A. Matematicheskaya ekonomika. Moskva: Yuniti, 2002. 399 s.
5. Kolemaev V. A. Ekonomiko-matematicheskoe modelirovanie. Moskva: Yuniti, 2005. 295 s.
6. Gantmakher F. R. Teoriya matrity. Moskva: Fizmatlit, 2004. 560 s.
7. Rystsov I. K., Sokul'skyj O. J. Teorija avtomativ v modeljuvanni ekonomiky. Kyjiv: NTUU «KPI», 2016. 89 s.
8. Voevodin V. V., Kuznetsov Y. A. Matritsy i vychisleniya. Moskva: Nauka, 1984. 320 s.

Кундицький Олександр Олександрович
доктор економічних наук, професор
Львівський національний університет імені Івана Франка
Kundytskyi Oleksandr
Doctor of Economics, Professor,
Professor at the Department of Management
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0002-7848-4717

Кривешко Ольга Володимирівна
кандидат економічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
Кривешко Ольга Владимировна
кандидат экономических наук, доцент
Львовский национальный университет имени Ивана Франко
Kryveshko Olga
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management
Ivan Franko National University of Lviv
ORCID: 0000-0001-8633-9459

Бутитер Даниєль
доктор філософії
Вроцлавський університет, Польща
Бутитер Даниель
доктор философии
Вроцлавский университет, Польша
Butyter Daniel
PhD in Economics, Associate Professor
Uniwersytet Wroclawski, Poland
ORCID: 0000-0002-0810-6227

Шпарик Ярема Ярославович
кандидат економічних наук, доцент
Львівський національний університет імені Івана Франка
Шпарык Ярема Ярославович
кандидат экономических наук, доцент
Львовский национальный университет имени Ивана Франко
Shparyk Yarema
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Management
Ivan Franko National University of Lviv

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-7993

**ОРГАНІЗАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ АДМІНІСТРАТИВНИХ
ПІДРОЗДІЛІВ ПІДПРИЄМСТВА**

**ОРГАНИЗАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АДМИНИСТРАТИВНЫХ
ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ПРЕДПРИЯТИЯ****ORGANIZATION THE ACTIVITY OF ADMINISTRATIVE
DEPARTMENTS OF THE ENTERPRISE**

Анотація. У статті розглянуто сутність адміністративних підрозділів підприємства. Виявлено, що вони мають певні відмінності порівняно із виробничими (операційними) підрозділами. Загалом, сучасне трактування як адміністративно-го управління, так і сутності адміністративних підрозділів на Заході та в Україні відрізняються. Як свідчить дослідження сучасної теорії менеджменту, питанням побудови організаційної структури підприємств та формуванню підрозділів присвячена значна кількість публікацій. Однак автори не концентрують увагу на особливостях організації діяльності власне адміністративних підрозділів. Якщо розглядати державне управління, це питання регулюється у законах та нормативно-правових актах. Якщо ж аналізувати діяльність підприємств, немає відокремлених принципів організації діяльності адміністративних та операційних підрозділів.

Виходячи із попередніх досліджень, авторами визначено особливості адміністративних підрозділів. Визначено основні відмінності між адміністративними та операційними підрозділами.

На основі аналізу публікацій визначено ключові принципи організації діяльності адміністративних підрозділів. Класичні принципи доповнені такими актуальними як взаємозамінність, різновидом якої є функціональна гнучкість, ротація, гнучкість та мобілізація. Взаємозамінність адміністративних працівників необхідно для забезпечення безперебійної роботи адміністративних підрозділів за відсутності співробітників на робочому місці. Принципи гнучкості та мобілізації набули особливої актуальності в умовах пандемії COVID-19 та воєнних дій в Україні. Дотримання цих принципів частково дає можливість забезпечити функціонування адміністративного апарату підприємств.

На основі проведеного аналізу зроблено висновок, що ключові принципи організації роботи для адміністративних та операційних підрозділів відрізняються. Наголошено, що процеси адміністрування характерні для допоміжних підрозділів підприємств. Розуміння їх відмінності від процесів виробничої діяльності здатне забезпечити ефективну роботу таких підрозділів.

Ключові слова: адміністративний менеджмент, адміністративні підрозділи, допоміжні підрозділи, операційні підрозділи, спеціалізація, централізація, децентралізація, взаємозамінність, гнучкість, мобільність.

Аннотация. В статье рассмотрена сущность административных подразделений предприятия. Выявлено, что у них есть определенные отличия по сравнению с производственными (операционными) подразделениями. В общем, современная трактовка как административного управления, так и сущности административных подразделений на Западе и в Украине отличаются. Как показывает исследование современной теории менеджмента, вопросам построения организационной структуры предприятий и формированию подразделений посвящено большое количество публикаций. Однако авторы не концентрируют внимание на особенностях организации деятельности административных подразделений. Если рассматривать государственное управление, то этот вопрос регулируется законами и нормативно-правовыми актами. Если же анализировать деятельность предприятий, то нет обособленных принципов организации деятельности административных и операционных подразделений.

Исходя из предыдущих исследований, авторами определены особенности административных подразделений. Определены основные отличия между административными и операционными подразделениями.

На основе анализа публикаций определены ключевые принципы организации деятельности административных подразделений. Классические принципы дополнены такими актуальными на данный момент как взаимозаменяемость, разновидностью которой функциональная гибкость, ротация, гибкость и мобилизация. Взаимозаменяемость административных работников необходима для обеспечения бесперебойной работы административных подразделений при отсутствии сотрудников на рабочем месте. Принципы гибкости и мобилизации приобрели особую актуальность в условиях пандемии COVID-19 и военных действий в Украине. Соблюдение этих принципов отчасти позволяет обеспечить функционирование административного аппарата предприятий.

На основе проведенного анализа сделано заключение, что ключевые принципы организации работы для административных и операционных подразделений отличаются. Отмечено, что процессы администрирования характерны для вспомогательных подразделений предприятий. Понимание их отличия от процессов производственной деятельности способно обеспечить эффективную работу таких подразделений.

Ключевые слова: административный менеджмент, административные подразделения, вспомогательные подразделения, операционные подразделения, специализация, централизация, децентрализация, взаимозаменяемость, гибкость, мобильность.

Summary. In the article the essence of administrative departments of the enterprise is considered. Found that they have some differences compared to production (operational) departments. In general, the current interpretation of both administrative management and the nature of administrative departments in the West and in Ukraine are different. According to the researches in modern management theory, a significant number of publications are devoted to the issues of building the organizational structure of enterprises and the formation of departments. However, most authors do not focus on the peculiarities of the organization of the administrative departments as the special units in enterprise. They are using the same principles to forming both administrative and operational departments. If we consider public administration, this issue is addressed in laws and regulations. If we analyze the activities of enterprises, there are no separate principles for organizing the activities of administrative and operational departments.

Based on previous researchs, the features of administrative departments are characterized. The main differences between administrative and operational departments are identified.

Based on the analysis of publications, the key principles of organizing the activities of administrative departments are identified. Classical principles are supplemented by such relevant ones as interchangeability, a variety of which is functional flexibility, rotation, flexibility and mobilization. Interchangeability of administrative staff is necessary to ensure the smooth operation of administrative units in the absence of staff in the workplace. The principles of flexibility and mobilization have become especially relevant in the context of the COVID-19 pandemic and martial law in Ukraine. Adherence to these principles makes it possible in part to ensure the functioning of the administrative apparatus of enterprises.

Based on the analysis, it was concluded that the key principles of work organization for administrative and operational departments differ. It is emphasized that administrative processes are typical for auxiliary divisions of enterprises. Understanding their differences from the processes of production activities can ensure the effective operation of such departments.

Key words: administrative management, administrative departments, auxiliary departments, operational departments, specialization, centralization, decentralization, interchangeability, flexibility, mobility.

Постановка проблеми. Беззаперечним є той факт, що від правильності організації окремих господарських процесів залежить ефективність діяльності всього підприємства. Однак, як свідчить практика діяльності малого і середнього бізнесу в Україні, керівництво підприємства концентрується на результативності управління основними підрозділами підприємства, такими як виробничі чи збутові. Діяльності допоміжних (адміністративних) підрозділів не надається значна увага. Більше того, доволі часто такі підрозділи відсутні, а обов'язки різних за функціональним призначенням посад виконує одна людина. Як наслідок, з часом підприємство зіштовхується із такими проблемами, як відсутність якісного внутрішнього обліку виробничих процесів, неефективність використання маркетингових бюджетів, відсутність необхідної документації, зокрема регламентуючих документів, генерування яких є обов'язковим під час ведення господарської діяльності. Отже, очевидно, що навіть представники малого бізнесу повинні організовувати належне виконання адміністративних процесів під час господарської діяльності для запобігання виникнення проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом, існує значна кількість досліджень та публікацій щодо організації діяльності підприємств як

загалом, так і їх окремих структурних підрозділів. Більше того, ця проблематика досліджується не лише фахівцями із управління, але і з юриспруденції, оскільки окремі аспекти створення і функціонування підрозділів суб'єктів господарювання мають нормативно-правове регулювання.

Проблему організації діяльності вивчають фахівці із загального управління підприємством. Зокрема, основні принципи організації діяльності підрозділів суб'єктів господарювання подано у всіх навчальних матеріалах із менеджменту та управління як вітчизняних, та зарубіжних авторів.

Більш поглиблено досліджують питання діяльності підрозділів науковці, які вивчають підходи до управління.

Проблеми організації адміністративного менеджменту загалом розглядаються значною кількістю дослідників. Зокрема, у вітчизняній літературі цьому питанню присвячені публікації М. Галуцака та О. Галуцак [1], М. Міненка [2] Окремі фахівці із адміністративного менеджменту концентруються більш детально на роботі адміністративних підрозділів. Зокрема в Україні зазначені питання розглядають Л. Гордієнко

[3], Н. Михаліцька [4], В. Стільник [5]. Однак тут ми можемо зустріти підходи до організації адміністративної діяльності загалом та юридичні аспекти функціонування підрозділів.

Можна зустріти ґрунтовні дослідження щодо організації діяльності окремих функціональних типів підрозділів підприємств. Зокрема, багато публікацій присвячено питанням організації діяльності маркетингових, фінансових, кадрових відділів та відділів бухгалтерського обліку.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Виходячи із недостатньої вивченості питань власне організації діяльності допоміжних підрозділів, визначення особливостей та принципів створення та функціонування адміністративних відділів підприємств.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи проблеми організації діяльності адміністративних підрозділів, ми у черговий раз зіштовхнулися із існуванням різних трактувань адміністративної діяльності та адміністративного менеджменту. У попередніх публікаціях ми наголошували, що низка науковців об'єктами адміністративного управління вважає державні та урядові організації, а частина — комерційні [6]. На нашу думку, адміністративні процеси, а отже і адміністративний менеджмент у тій чи іншій мірі присутній в усіх типах організацій. Багаторічне спостереження за діяльністю підприємств різних форм власності та видів діяльності дало можливість твердити, що обсяги адміністративної діяльності прямопропорційно залежать від величини та масштабів діяльності суб'єктів господарювання.

У момент, коли на підприємствах починають створюватися і розвиватися адміністративні підрозділи, розпочинається конфлікт між працівниками операційних і адміністративних підрозділів, пов'язаний із нерозумінням значущості роботи, яка здійснюється допоміжними відділами.

Для вивчення питань організації адміністративних підрозділів у першу чергу необхідно чітко усвідомити що слід вважати такими підрозділами. Доволі часто фахівці із адміністративного менеджменту не виділяють адміністративні та неадміністративні (операційні) підрозділи, або ж концентруються на роботі адміністрації та апарату управління. Зокрема, таке бачення ми зустрічаємо у роботах Н. Михаліцької [4], М. Новікової [7]. При цьому М. Новікова розглядає різні підходи до включення посадових осіб до адміністрації підприємства, показуючи, що сюди можуть входити як лише частина управлінців, так і фахівці різних рівнів [7, с. 19]. Автор розглядає принципи

проектування організаційних структур адміністративного управління [7, с. 49], однак вони є доволі широкими. Н. Михаліцька, аналізуючи американську та британську школи управління, розглядає менеджерів-адміністраторів, які присутні на всіх рівнях управління [4, с. 60], однак не концентрується на самих підрозділах, у яких працюють такі менеджери. Такий підхід відповідає підходам до внутрішньої побудови організації у рекомендаціях щодо підготовки фахівців із спеціальності «адміністративний менеджмент», запропонованим у 2012 році [8, с. 21].

Разом з тим, у попередніх публікаціях ми запропонували поділ сфер менеджменту на дві групи — операційну та адміністративну (або допоміжну) [6]. Виходячи із такого поділу, будемо вважати операційними ті підрозділи, які задіяні безпосередньо у отриманні основного результату суб'єктів господарювання, а адміністративними — ті відділи, які сприяють у функціонуванні основних підрозділів та виконують допоміжні функції. Як наслідок, основними підрозділами слід вважати виробничі, постачання та збут, а також маркетинг в частині просування продукції (маркетингові комунікації). Адміністративними або допоміжними будемо вважати кадрову та юридичну службу, управління офісом, відділи бухгалтерського обліку, фінансів, планування тощо. Ці підрозділи сприяють порядку та контролю здійснення операцій основними підрозділами, але безпосередньо не приносять прибуток чи інший результат.

Основними принципами проектування організаційних структур адміністративного менеджменту М. Новікова пропонує вважати поділ праці і спеціалізацію, департаменталізацію і кооперація, зв'язок між частинами і координацію, масштаб керованості і контролю, ієрархію організації і її ланковість, розподіл прав і відповідальності, централізацію і децентралізацію, диференціацію й інтеграцію [7, с. 49]. Зазначені принципи є доречними для побудови будь-яких структурних підрозділів. Основними із зазначених принципів, на нашу думку, є поділ та спеціалізація праці, департаменталізація, ієрархічність та централізація/децентралізація. Поділ та спеціалізація праці дають можливість розмежувати обов'язки працівників та чітко визначити їх компетенції. Департаменталізація дає можливість виділити адміністративні підрозділи за функціональним призначенням (загальна адміністрація, фінанси, бухгалтерський облік, кадрова служба тощо) та визначити сфери діяльності як департаментів, так і працівників, які в них працюють. Ієрархічність, централізація та

децентралізація надають працівникам чіткі владні повноваження щодо прийняття рішень стратегічного, тактичного чи оперативного характеру.

Разом з тим, працівники адміністративних підрозділів у залежності від свого фаху на відміну від операційного персоналу здатні виконувати значно ширший спектр обов'язків. Тому, на нашу думку, варто також додати такий важливий принцип як взаємозамінність. У широкому розумінні вільна енциклопедія визначає термін «взаємозамінність» як придатність об'єкта (машини, приладу, механізму, деталі тощо) до використання замість іншого без змінення для виконання однакових вимог при складанні, ремонті чи заміні [9]. Теорія управління персоналом трактує взаємозамінність працівників як функціональну гнучкість. Дж. Аткинсон у 1984 році визначив цей термін як концепцію, яка описує гнучкість функцій та обов'язків, які співробітник виконує у компанії [10, с. 13]. Набираючи персонал на адміністративні посади керівникові варто планувати його посадові обов'язки таким чином, щоб у випадку відпусток, відсутності на робочому місці за станом здоров'я чи за інших причин на підприємстві існували фахівці, які можуть виконувати такі обов'язки без додаткової підготовки та навчання. Ми можемо говорити як про тимчасову ротацію персоналу, так і про розширення посадових обов'язків. Особливої актуальності цей принцип набув в умовах пандемії COVID-19, коли виросла чисельність лікарняних на усіх типах підприємств. Набуває актуальності цей принцип і в сучасних умовах воєнного стану в Україні.

Виклики, спричинені пандемією COVID-19 та військовим станом в Україні зробили актуальними й інші особливості організації роботи адміністративних підрозділів. Якщо операційні праців-

ники змушені більшість роботи виконувати на робочому місці, зазначені кризові явища відкрили для підприємств організації дистанційної роботи адміністративного персоналу за допомогою точок віддаленого доступу, персональних комп'ютерів та смартфонів. Такий принцип варто назвати мобільність адміністративних працівників. Як показала практика останніх місяців, значна кількість адміністративних співробітників здатна виконувати роботу навіть з-за меж країни. Основна проблема полягає лише у ставленні керівництва підприємства до виконання посадових обов'язків віддалено та його готовності забезпечити підприємство та співробітника необхідним програмним забезпеченням для такої роботи. Як приклад, ми можемо навести дистанційне проведення навчального процесу у школах та професійних учбових закладах, проведення онлайн-нарад не лише в межах підприємства, але й в урядових організаціях. Мобільність надає додаткові переваги працівникам, такі як гнучкість робочого графіку та гнучкість робочого місця. Як наслідок, ми також можемо говорити про принцип гнучкості робочого місця.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, адміністративні підрозділи посідають важливе місце у діяльності підприємств. Основними, але не виключними, принципами їх побудови та функціонування, на нашу думку, є поділ праці, спеціалізація, департаменталізація, ієрархічність, централізація та децентралізація, взаємозамінність, мобільність, гнучкість робочого місця.

Кожне підприємство чи керівник виходячи із специфіки діяльності підприємства та своїх особистих вимог до працівників вправі вибирати, на які із зазначених принципів робити акцент при організації роботи адміністративних підрозділів.

Література

1. Halushchak O. Some aspects of the organizing of administrative management in organizations [Електронний ресурс] / Olha Halushchak, Mykhailo Halushchak // Соціально-економічні проблеми і держава. 2015. Вип. 1 (12). С. 230–238. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15hoyuvo.pdf>. (дата звернення 03.03.2022)
2. Міненко М. А. Місце і роль адміністративного менеджменту в загальноорганізаційній системі управління / М. А. Міненко // Економіка та держава. 2018. № 2. С. 7–10.
3. Гордієнко Л. Ю. Адміністративний менеджмент: навчальний посібник / Л. Ю. Гордієнко. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2016. 216 с.
4. Адміністративний менеджмент: навчальний посібник / Н. Я. Михаліцька, М. Р. Верескля, В. С. Михаліцький. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 320 с.
5. Стільник В. В. Адміністративний менеджмент: конспект лекцій / В. В. Стільник, Н. Є. Зінгаєва. Миколаїв: МНАУ, 2019. 102 с.

6. Кривешко О.В., Теоретичні аспекти розуміння сутності адміністративного менеджменту / О.В. Кривешко, Г.С. Кундицька [Електронний ресурс] // Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки». 2021. № 3. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/economic2021/3/6999>. doi: <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2021-3-6999> (дата звернення 17.01.2022)

7. Новікова М.М. Конспект лекцій з дисципліни «Менеджмент і адміністрування (адміністративний менеджмент)» (для студентів усіх форм навчання напряму підготовки 6.030601 — Менеджмент) / М.М. Новікова; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2016. 98 с.

8. Тренінг зі спеціальності «Адміністративний менеджмент»: навч.-метод. Комплекс [для слухачів магістратури спеціальності 8.18010018 «Адміністративний менеджмент»] / укладачі А.Ф. Мельник, Г.Л. Монастирський, С.С. Велешчук, Т.М. Попович, Н.М. Кривокульська; Тернопіль. ТНЕУ, 2012. 112 с.

9. Взаємозамінність [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Взаємозамінність> (дата звернення 04.03.2022)

10. Гнучкі умови праці державних службовців. Міжнародний досвід 2020 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Національного агентства України з питань державної служби. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/Mignarodniy%20dosvid/gnuchki-umovy.pdf> (дата звернення 04.03.2022)

References

1. Halushchak O. Some aspects of the organizing of administrative management in organizations [Elektronnyy resurs] / Olha Halushchak, Mykhailo Halushchak // Socialjno-ekonomichni problemy i derzhava. 2015. Vyp. 1 (12). S. 230–238. URL: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2015/15hoyuvo.pdf>. (data zvernennja 03.03.2022)

2. Minenko M. A. Misce i rolj administratyvnogho menedzhmentu v zaghaljnoorghanizacijnij systemi upravlinnja. / M. A. Minenko // Ekonomika ta derzhava. 2018. # 2. S. 7–10.

3. Ghordijenko L. Ju. Administratyvnyj menedzhment: navchalnyj posibnyk / L. Ju. Ghordijenko. Kharkiv: KhNEU im. S. Kuznecja, 2016. 216 s.

4. Administratyvnyi menedzhment: navch. posib. / N. Ya. Mykhalitska, M. R. Veresklija, V. S. Mykhalitskyi. Lviv: LvDUVS, 2019. 320 s.

5. Stilnyk V. V. Administratyvnyi menedzhment: konspekt leksii / V. V. Stilnyk, N. Ye. Zinhaieva. Mykolaiv: MNAU, 2019. 102 s.

6. Kryveshko O. V., Teoretychni aspekty rozuminnia sutnosti administratyvnogho menedzhmentu / O. V. Kryveshko, H. S. Kundytska [Elektronnyy resurs] // Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Internauka». Serii: «Ekonomichni nauky». 2021. № 3. URL: <https://www.inter-nauka.com/issues/economic2021/3/6999> (data zvernennja 17.01.2022)

7. Novikova M. M. Konspekt lekcij z dyscypliny «Menedzhment i administruvannja (administratyvnyj menedzhment)» (dlja studentiv usikh form navchannja naprjamu pidghotovky 6.030601 — Menedzhment) / M. M. Novikova; Kharkiv. nac. un-t misjk. ghosp-va im. O. M. Beketova. Kharkiv: KhNUMGh im. O. M. Beketova, 2016. 98 s.

8. Treninh zi spetsialnosti «Administratyvnyi menedzhment»: navch.-metod. Kompleks [dlia slukhachiv mahistratury spetsialnosti 8.18010018 «Administratyvnyi menedzhment»] / ukladachi A. F. Melnyk, H. L. Monastyrskyi, S. S. Veleshchuk, T. M. Popovych, N. M. Kryvokulska; Ternopil. TNEU, 2012. 112 s.

9. Vzaïemozaminnist [Elektronnyy resurs] / The official site of Wikipedia. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Vzaïemozaminnist> (data zvernennia 04.03.2022)

10. Hnuchki umovy pratsi derzhavnykh sluzhbovtziv. Mizhnarodnyi dosvid 2020 [Elektronnyy resurs] / The official site of Natsional Ukrainian Agency of Public Service. URL: <https://nads.gov.ua/storage/app/sites/5/Mignarodniy%20dosvid/gnuchki-umovy.pdf> (data zvernennia 04.03.2022)

Кустріч Лілія Олександрівна
*доктор економічних наук, професор,
професор кафедри менеджменту
Уманський національний університет садівництва*

Kustrich Liliia
*Doctor of Economics, Professor,
Professor of the Department of Management
Uman National University of Horticulture*
ORCID: 0000-0002-5048-4053

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8022

УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВИМИ РИЗИКАМИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ КРИЗИ

УПРАВЛЕНИЕ ФИНАНСОВЫМИ РИСКАМИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В УСЛОВИЯХ КРИЗИСА

MANAGEMENT OF FINANCIAL RISK OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY UNDER CRISIS

Анотація. Наразі підприємницька діяльність у сфері малого бізнесу відіграє важливу роль у розвитку економіки України. Економічна діяльність підприємств сфери малого бізнесу пов'язана з фінансовими ризиками, управління якими вважається обов'язковою умовою для забезпечення їх сталого та ефективного функціонування.

У статті досліджено ключові аспекти управління фінансовими ризиками підприємницької діяльності в умовах кризи. Проведено аналіз розвитку підприємництва в Україні. Надано визначення дефініції «фінансовий ризик». Зазначено, що одним із найважливіших напрямків фінансової політики підприємств малого бізнесу на сучасному етапі є формування ключових засад управління фінансовими ризиками, які спрямовані на забезпечення зростання прибутку, мінімізацію фінансових витрат, забезпечення необхідної ліквідності тощо. Окреслено ключові фактори фінансового ризику. Проведено оцінку факторів фінансового ризику. Визначено основні функції управління фінансовими ризиками. Встановлено та проаналізовано методи визначення ймовірності фінансових втрат, окреслено їх переваги та недоліки. Зазначено, що одна з основних функцій управління фінансовими ризиками у сфері малого бізнесу полягає в оптимізації фінансових потоків. Оптимізація фінансових потоків передбачає вибір та використання найбільш оптимальних форм організації фінансової діяльності з урахуванням специфіки реалізованої підприємницької стратегії. Запропоновано заходи з пришвидшення залучення грошових коштів. Розроблено алгоритм оцінки фінансових ризиків підприємства на основі аналізу чутливості грошових потоків. Надано пропозиції щодо оптимального способу оцінки фінансових ризиків у сфері малого бізнесу. У підсумку зазначено, що управління фінансовою діяльністю у сфері малого бізнесу є одним із головних завдань ризик-менеджменту підприємства. При цьому система фінансового менеджменту такої господарської діяльності має свою специфіку і для забезпечення розвитку бізнесу вона має носити наскрізний характер.

Ключові слова: менеджмент, фінанси, ризик, підприємство, бізнес.

Аннотация. В настоящее время предпринимательская деятельность сферы малого бизнеса играет важную роль в развитии экономики Украины. Экономическая деятельность предприятий в сфере малого бизнеса связана с финансовыми рисками, управление которыми считается обязательным условием для обеспечения их устойчивого и эффективного функционирования.

В статье исследованы ключевые аспекты управления финансовыми рисками предпринимательской деятельности в условиях кризиса. Проведен анализ развития предпринимательства в Украине. Дано определение дефиниции «финансовый

риск». Указано, что одним из важнейших направлений финансовой политики предприятий малого бизнеса на современном этапе является формирование ключевых основ управления финансовыми рисками, направленными на обеспечение роста прибыли, минимизацию финансовых затрат, обеспечение необходимой ликвидности и т.д. Обозначены ключевые факторы финансового риска. Проведена оценка факторов финансового риска. Определены основные функции управления финансовыми рисками. Установлены и проанализированы методы определения вероятности финансовых потерь, определены их преимущества и недостатки. Указано, что одна из основных функций управления финансовыми рисками в сфере малого бизнеса состоит в оптимизации финансовых потоков. Оптимизация финансовых потоков предполагает выбор и использование наиболее оптимальных форм организации финансовой деятельности на основе специфики реализованной предпринимательской стратегии. Предложены меры по ускорению привлечения геничных средств. Разработан алгоритм оценки финансовых рисков предприятия на основе анализа чувствительности геничных потоков. Представлены предложения по оптимальному способу оценки финансовых рисков в сфере малого бизнеса. В результате исследования указано, что управление финансовой деятельностью в сфере малого бизнеса является одной из главных задач риск-менеджмента предприятия. При этом система финансового менеджмента такого вида хозяйственной деятельности имеет свою специфику и для обеспечения развития бизнеса она должна носить сквозной характер.

Ключевые слова: менеджмент, финансы, риск, предприятие, бизнес.

Summary. Nowadays, entrepreneurial activity in the field of small business plays an important role in the development of the Ukrainian economy. Economical activity of enterprises in the sphere of small business is connected with financial risks, management of which is considered to be the indispensable condition for ensuring its stable and effective functioning.

The article examines the key aspects of the management of financial risk of entrepreneurial activity under crisis. The analysis of business development in Ukraine was carried out. The meaning of definition «financial risk» is presented. It is indicated that one of the most important areas of financial policy of small businesses at the present stage is the formation of key conditions for the management of financial risks, which are aimed at ensuring profit growth, minimization of financial costs, ensuring the necessary liquidity, etc. The key factors of financial risk have been identified. An assessment of financial risk factors has been carried out. The main functions of financial risk management have been identified. The methods for determining the probability of financial losses were established and analyzed, and their advantages and disadvantages were defined. It is indicated that one of the main functions of financial risk management in small business sector is to optimize financial flows. Optimization of financial flows involves the selection and application of the most optimal forms of organization of financial activities taking into account the specifics of the implemented enterprise strategy. Measures for the improvement of income receipts have been requested. An algorithm for assessing financial risks of the enterprise on the basis of the analysis of the sensitivity of cash flows was developed. The article offers suggestions on the optimal way of assessing financial risks in small business. As a result, it is noted that the management of financial activity in the sphere of small business is one of the main tasks of risk management of the enterprise. However, the financial management system of such a business activity has its own specifics and for ensuring the development of the business it has to be extensive.

Key words: management, finance, risk, enterprise, business.

Постановка проблеми. Реалії сучасного бізнес-середовища, що склалися в умовах кризи світової економіки, вимагають перегляду класичних уявлень менеджменту про правила ведення підприємницької діяльності, конкуренцію, ринки, форми та організацію ведення бізнесу. Тому наразі почали розвиватися нові форми підприємницького діяльності — малі підприємства. Малий бізнес відіграє важливу роль у розвитку економіки й вирішенні соціальних проблем на місцевому, регіональному й державному рівнях. Завдяки малому бізнесу успішно розвиваються ринкові засади господарювання, відбувається наповнення місцевих бюджетів, активно формується система господарських відносин у різних сферах і галузях діяльності. Ефективність функціонування малих підприємств, підвищення їх конкурентоспроможності, темпи їх розвитку

значною мірою визначаються рівнем управління фінансовими ресурсами.

«Формування механізму якісного та ефективного управління фінансовими ресурсами підприємства має відбуватися з дотриманням принципів системності та комплексності, що стає особливо актуальним через економічну та політичну нестабільність у світі, глобалізацію бізнесу, збільшення підприємницьких ризиків та жорсткість конкуренції. Рівень фінансового потенціалу й умови фінансових ринків розширюють або обмежують можливості формування підприємствами достатнього обсягу фінансових ресурсів. Даний аспект зумовлює необхідність розробки ефективної політики управління фінансовими ресурсами та ризиками як одного з найважливіших елементів у загальній стратегії діяльності та розвитку підприємств» [1, с. 32].

Тому одним із найважливіших напрямків фінансової політики підприємств малого бізнесу на сучасному етапі є формування ключових засад управління фінансовими ризиками, які спрямовані на забезпечення зростання прибутку, мінімізацію фінансових витрат, забезпечення необхідної ліквідності тощо.

Важливість і значення управління фінансовими ризиками для суб'єкта підприємництва важко переоцінити, оскільки від його якості та результативності залежить не тільки стійкість суб'єкта підприємництва у конкретний період часу, але й здатність до подальшого розвитку, досягнення фінансового успіху у довгостроковій перспективі. Неефективний фінансовий менеджмент наразі є однією з головних причин банкрутств у сфері малого бізнесу, тому розгляд особливостей його реалізації, специфіки використовуваних інструментів та підходів становить сьогодні важливе науково-практичне завдання, яке й обумовлює вибір теми дослідження.

Метою статті є дослідження ключових аспектів управління фінансовими ризиками підприємницької діяльності в умовах кризи.

Зважаючи на мету статті, головним завданням дослідження є аналіз розвитку підприємництва в Україні; визначення дефініції «фінансовий ризик»; визначення ключових факторів фінансового ризику та проведення їх оцінки; окреслення основних функцій управління фінансовими ризиками та надання пропозицій щодо оптимального способу оцінки фінансових ризиків підприємницької діяльності у сфері малого бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичного та прикладного характеру щодо управління фінансовою діяльністю підприємств, вивчення умов виникнення кризових ситуацій тощо, висвітлено у працях багатьох вчених. Так, Васьківська К. В. та Сич О. А. зазначають що «Невід'ємною складовою соціально орієнтованої ринкової економіки є ефективно функціонуюча ланка фінансової системи — фінанси підприємств. Формування та забезпечення конкурентоспроможності української економіки та її ефективне інтегрування у світове економічне співтовариство неможливе без ефективного фінансового управління господарською діяльністю підприємств. Фінансове управління діяльністю підприємства має створювати умови для приросту достатку власників такого підприємства, забезпечуючи при цьому ефективний перерозподіл капіталу в межах національної економіки» [2, с. 3].

Корпан Н. В. та Рубаха М. В. з'ясовано, що «Нині однією з умов розвитку підприємств є засто-

сування нових технологій фінансового управління, що дають змогу раціонально планувати підприємницькі процеси, контролювати фінансові та товарні потоки, аналізувати і прогнозувати показники господарської діяльності. Водночас очевидно, що великі і малі підприємства мають різні потреби та можливості для здійснення ефективного фінансового планування. Так, в умовах обмеженості джерел фінансування одним з головних факторів розвитку будь-якого підприємництва є ефективна фінансово-економічна політика, спрямована на оптимальний розподіл економічних ресурсів» [3, с. 460].

«Розвиток малих підприємств відіграє ключову роль у структурній перебудові економіки в трансформаційних країнах. Малі підприємства є найбільш масовою формою ділової активності і більш стійкою до несприятливих умов, які можуть виникнути в сфері бізнесу. Саме діяльність цих підприємств є основним шляхом формування в суспільстві найбільш демократичного суспільного прошарку, так званого «середнього класу», завдяки якому значною мірою відбувається якісне зростання економіки та рівня життя населення і водночас — укріплюються демократичні засади в державі... Вирішення питання фінансового забезпечення розвитку підприємств пов'язано з тим, що підтримка конкурентних переваг підприємства та продукції, що пропонується ринку, а також зростання обсягів діяльності потребують додаткових фінансових витрат» — вказує Гончарук І. В. і стверджує — «що «фінанси суб'єктів малого бізнесу мають важливе значення для формування фінансів держави. Виникають різноманітні прямі та зворотні зв'язки між макрорівнем та чисельними мікрорівнями фінансів господарських одиниць. Суб'єкти малого підприємництва сплачують державі та місцевим органам влади податки, у свою чергу держава надає їм прямі та непрямі субсидії, здійснює непрямі заходи, що сприяють розвитку підприємництва» [4].

Дивеев-Кириленко О. Р. вважає, що «Мале і середнє підприємництво є провідним сектором ринкової економіки; складає основу дрібнотоварного виробництва; визначає темпи економічного розвитку, структуру та якісну характеристику ВВП; здійснює структурну перебудову економіки, швидку окупність витрат, свободу ринкового вибору; забезпечує насичення ринку споживацькими товарами та послугами повсякденного попиту, реалізацію інновацій, додаткові робочі місця; має високу мобільність, раціональні форми управління; формує новий соціальний прошарок підприємців-власників; сприяє послабленню монополізму, розвитку конкуренції» [5, с. 143]. Досліджуючи

проблематику малого підприємництва, Варналій З. С. розглядає фінансові ресурси як основу фінансів, що акумулюються у грошових фондах, які забезпечують процес виробництва та відтворення в рамках цього суб'єкта малого підприємництва, а також сукупність форм і методів їх формування й використання [6, с. 72]. Дідур С. В. та Крот Л. М. зазначають, що «Стабільність малих підприємств та підвищення ефективності їх функціонування значною мірою забезпечуються високим рівнем управління фінансовими ресурсами, тому оптимізація формування та використання фінансових ресурсів як один з головних елементів фінансової політики суб'єктів малого підприємництва сприятиме зростанню прибутку за умов мінімізації підприємницьких ризиків та забезпечення платоспроможності і ліквідності» і вказують, що «... для вітчизняних суб'єктів малого підприємництва проблемою є обмеженість їх фінансових ресурсів, що позначається на ефективності господарювання, тому її розв'язання вимагає нових підходів до формування фінансових ресурсів та їх використання, активізації ролі фінансових інструментів в управлінні фінансовими ресурсами малого бізнесу» [7, с. 538–539].

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових праць з даної проблематики, постає необхідність дослідження та пошуку дієвих кроків у напрямку вирішення питання стосовно управління фінансовими ризиками у сфері малого бізнесу в умовах кризових ситуацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світовою та вітчизняною практикою доведено, що підприємництво відіграє важливу роль в розвитку економіки кожної держави, виконує функції як економічного, так і соціального характеру. Економічна роль підприємництва полягає в мобілізації фінансових та виробничих ресурсів населення, сприянні розвитку конкуренції, науково-технічного прогресу, забезпеченні поповнення державного та місцевого бюджетів за рахунок надходжень від податків і зборів тощо. У соціальному значенні підприємництво сприяє створенню нових робочих місць, забезпечує ринок потрібними товарами та послугами для найповнішого задоволення потреб населення [7, с. 539].

Мале підприємництво — це особливий вид виробничо-торговельної діяльності, надання послуг чи посередництва, яке характеризується повною свободою вибору та інноваційним характером проведення, значною ймовірністю економічного ризику та чіткою орієнтацією на досягнення певного комерційного зиску» [8, с. 9].

За даними Державного комітету статистики України у 2020 році в Україні налічувалося 373822 діючих підприємств, з них великі — 512 одиниць, середні — 17602, малі — 355708 та мікропідприємства — 307871 [9].

Дані табл. 1 та рис. 1 ілюструють, що кількість малих та мікропідприємств переважає за рахунок мобільності їх створення та спрощеної форми діяльності.

Також розвитку даного виду бізнесу сприяла й державна підтримка, якою передбачалась можливість брати участь у програмах, що фінансуються з державного та місцевих бюджетів, отримання допомоги для розвитку бізнесу як у фінансовій, так і нефінансовій формі та програма «Доступні кредити 5–7–9%» [10].

Будь-яке підприємство характеризується забезпеченістю фінансовими ресурсами, необхідними для його нормального функціонування, раціональністю їхнього розміщення та ефективністю використання [7, с. 539].

Разом з тим, слід зауважити, що економічна діяльність будь-якого підприємства, зокрема й у сфері малого бізнесу, завжди пов'язана з фінансовими ризиками, управління якими вважається обов'язковою умовою для забезпечення його сталого та ефективного функціонування.

На нашу думку, фінансовий ризик — складна економічна категорія, що тісно пов'язана з функціонуванням підприємства, як правило, у сфері здійснення фінансових операцій. Фінансовий ризик характеризується можливістю виникнення несприятливих наслідків переважно у кредитній, виробничій, інвестиційній, збутовій та торговельній діяльності. Тому, наразі, саме забезпечення економічної безпеки підприємства у процесі його становлення та запобігання можливого зниження ринкової вартості є головним завданням управління фінансовими ризиками.

З метою визначення ймовірності фінансових втрат слід провести оцінку рівня фінансового ризику. Така оцінка здійснюється за допомогою методів якісного та кількісного аналізу. Методи якісного аналізу мають пріоритетне значення в оцінці кризових ситуацій, оскільки основним їх напрямом є визначення можливих видів ризику та факторів, що впливають на їх рівень, а також потенційних сфер виникнення кризових ситуацій. Кількісний аналіз спрямований на те, щоб визначити розміри окремих ризиків, провести їх дослідження та порівняння. При використанні зазначених методів застосовуються різні прийоми аналізу та синтезу, зокрема статистич-

Таблиця 1

Кількість діючих підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства у 2020 році¹

Тип підприємства	Усього, од.	У тому числі							
		великі підприємства		середні підприємства		малі підприємства		з них мікропідприємства	
		од.	у % до загальної кількості підприємств	од.	у % до загальної кількості підприємств	од.	у % до загальної кількості підприємств	од.	у % до загальної кількості підприємств
Усього	373822	512	0,1	17602	4,7	355708	95,2	307871	82,4
у т.ч.									
сільське, лісове та рибне господарство	49452	36	0,1	2134	4,3	47282	95,6	42042	85,0
промисловість	47806	243	0,5	4918	10,3	42645	89,2	33079	69,2
будівництво	31633	14	0,1	921	2,9	30698	97,0	25756	81,4
оптова. та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів	98369	160	0,1	3120	3,2	95089	96,7	84327	85,7
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	17584	28	0,2	1112	6,3	16444	93,5	13433	76,4
тимчасове розміщування й харчування	7697	1	0,0	242	3,2	7454	96,8	6327	82,2
інформація та телекомунікації	16054	8	0,0	348	2,2	15698	97,8	13912	86,7
фінансова та страхова діяльність	4093	8	0,2	303	7,4	3782	92,4	3219	78,6
операції з нерухомим майном	36798	2	0,0	372	1,0	36424	99,0	33741	91,7
професійна, наукова та технічна діяльність	29810	7	0,0	563	1,9	29240	98,1	26862	90,1
діяльність у сфері адміністративного та допоміжного обслуговування	18837	2	0,0	832	4,4	18003	95,6	15041	79,8
освіта	2741	–	–	48	1,8	2693	98,2	2299	83,9
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7407	1	0,0	2550	34,4	4856	65,6	3043	41,1
мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	2335	2	0,1	100	4,3	2233	95,6	1928	82,6
надання інших послуг	3206	–	–	39	1,2	3167	98,8	2862	89,3

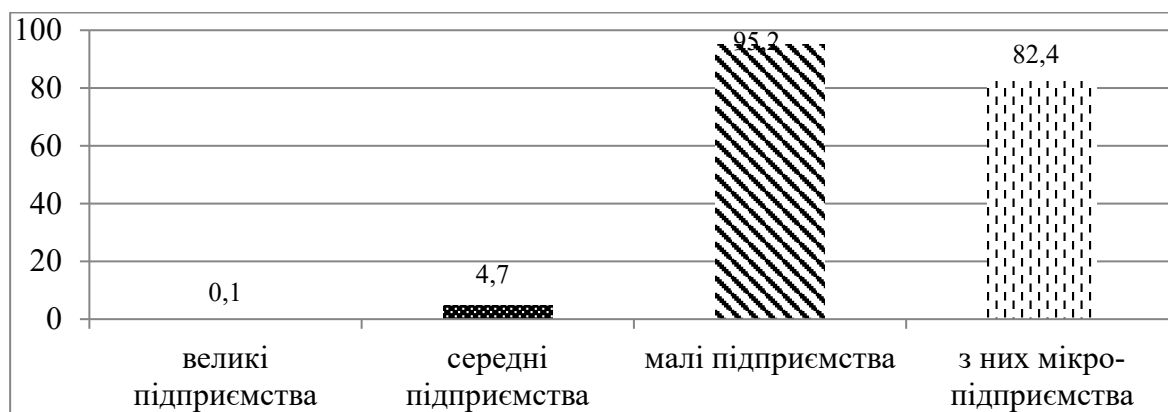
¹ Дані наведено без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено автором на основі аналізу даних [9]

ний аналіз, аналіз доцільності витрат, експертні оцінки, метод аналогій, діагностика фінансового стану підприємства тощо. Одним із найефективніших кількісних методів слід вважати метод, орієнтований на діагностику фінансового стану підприємства, оскільки він передбачає оцінку фінансових показників економічної діяльності, зокрема: показники платоспроможності та ліквідності, показники фінансової стійкості, показники рентабельності, показники ділової активності. Дослідження рівня фінансового ризику на основі кількісного методу є одним з найбільш об'єктив-

них і достовірних як для суб'єкта господарювання, так і його партнерів.

У малому бізнесі основною метою фінансової діяльності є ефективне управління оборотним капіталом, а саме грошовими коштами, запасами, дебіторською заборгованістю, що дозволяє підприємству бути ліквідним та платоспроможним. Зважаючи на вказане, слід зазначити, що управління фінансовою діяльністю у сфері малого бізнесу має бути проактивним. Це означає, що управління фінансами спрямовується на контроль та запобігання непотрібним стресовим ситуаціям, а не на

Рис. 1. Динаміка підприємницьких структур у 2020 р., %¹

¹ Без урахування тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях.

Джерело: складено автором на основі аналізу даних [9]

реагування на них, як тільки вони сталися. Причому запобіжний характер має охоплювати всі складові та елементи фінансового ризик-менеджменту. Наприклад, якщо розглянути таку складову фінансового менеджменту як бюджетування, то запобіжний бюджетний процес передбачає розробку попереднього прийняття рішень стосовного того, яким чином витрачатимуться та розподілятимуться щомісячні надходження до того, як вони будуть зараховані на банківський рахунок. Також проактивне бюджетування у малому бізнесі орієнтується на категоризацію витрат та має широкий спектр статей витрат і, щоб не порушувати бюджету та уникнути проблем із рухом грошових коштів, необхідно відокремити основні витрати від накладних. Таке групування дасть змогу ефективно спрямовувати обмежені фінансові ресурси до тих напрямків, у яких вони найбільш потрібні. Також у фінансовому менеджменті малого бізнесу особлива увага має приділятися управлінню грошовими потоками. Завдяки аналізу та контролю руху грошових коштів можна вирішити цілу низку фінансових проблем, зокрема, визначити фінансовий стан, темпи розвитку та фінансову стабільність, оцінити раціональність використання грошових ресурсів на різних етапах економічної діяльності, обґрунтувати потребу в кредитуванні та визначити можливості зниження підприємницьких ризиків.

Одна з основних функцій управління фінансовими ризиками у сфері малого бізнесу полягає в оптимізації фінансових потоків. Оптимізація фінансових потоків передбачає вибір та використання найбільш оптимальних форм організації фінансової діяльності з урахуванням специфіки реалізованої підприємницької стратегії. Збалансованість дефіциту грошового потоку в коротко-

строковий період досягається шляхом розробки комплексу заходів, спрямованих на прискорення залучення коштів в обіг та гальмування їх виплат. До комплексу таких заходів слід віднести заходи з пришвидшення залучення грошових коштів та стримання грошових виплат.

Заходи з пришвидшення залучення грошових коштів передбачають: збільшення рівня цінових знижок при готівкових розрахунках з покупцями; забезпечення часткової чи повної передоплати на товар/послугу, які користуються підвищеним попитом; скорочення терміну надання товарного кредиту; пришвидшення інкасації простроченої дебіторської заборгованості; використання сучасних методів рефінансування дебіторської заборгованості. До заходів зі стримання грошових виплат слід віднести: уповільнення інкасації власних платіжних документів; збільшення, за згодою з постачальником, терміну надання товарного кредиту; заміна довгострокового кредиту на лізинг.

Варто зазначити, що до найбільш небезпечних видів фінансових ризиків малого підприємства належить можливість втрати платоспроможності (ліквідності). Ризик неплатоспроможності підприємства визначається зниженням рівня ліквідності оборотних активів та зменшенням сальдо. Платоспроможність полягає в тому, щоб забезпечити всі поточні зобов'язання належним рівнем високоліквідних активів для їх швидкого погашення, тому забезпечення платоспроможності безпосередньо пов'язана з фінансовою діяльністю суб'єкта малого підприємства. Управління ризиком неплатоспроможності можливе на основі управління вхідними та вихідними грошовими потоками підприємства, сальдо яких визначає ймовірність настання неплатоспроможності.

Отже, фінансові ризики, що виникають у процесі діяльності підприємства, призводять до виникнення ризиків неплатоспроможності і втрати фінансової стійкості, ймовірність реалізації яких у середовищі невизначеності ринку призводить до ризику банкрутства.

На нашу думку, найбільш оптимальним способом оцінки фінансових ризиків підприємницької діяльності у сфері малого бізнесу є аналіз чутливості грошових потоків. Даний аналіз передбачає визначення рівня відношення найважливіших економічних показників діяльності до девальвації різних параметрів. Даний спосіб зводиться до наступного алгоритму: оцінка позитивних грошових потоків, ймовірність їх скорочення, аналіз негативних грошових потоків, оцінка ймовірності їх збільшення; оцінка масштабу відношення рівня грошових потоків до залишку коштів (рис. 2).

Мета використання аналізу оцінки фінансових ризиків на основі аналізу чутливості грошових потоків полягає у визначенні факторів, що впливають на максимальне зниження залишку коштів, що призводить до неплатоспроможності підприємства у сфері малого бізнесу, і, як наслідок, можливого банкрутства.

Отже, фінансові ризики становлять найбільшу частину сукупних господарських ризиків підприємства і впливають на різні аспекти його господарської діяльності. Зростання ступеня впливу фінансових ризиків на результати фінансової діяльності підприємства пов'язано із швидкою зміною економічної ситуації в країні і кон'юнктури фінансового ринку, розширення сфери фінансових відносин, появою нових фінансових технологій та інструментів [11].

Управління фінансовою діяльністю у сфері малого бізнесу є одним із головних завдань фінансового менеджменту. При цьому система фінансового менеджменту такої господарської діяльності має свою специфіку і для забезпечення розвитку бізнесу вона має носити наскрізний характер.

Висновки дослідження і перспективи подальших досліджень. Ефективний розвиток підприємницької діяльності у сфері малого бізнесу є од-

ним із складових успіху економічного розвитку будь-якої країни на сучасному етапі. Швидка мінливість економічної ситуації і кон'юнктури фінансового ринку впливає на розвиток економіки України таким чином, що діяльність підприємств тісно пов'язана з різноманітними фінансовими ризиками. Вони, в свою чергу, зумовлені як внутрішніми умовами функціонування підприємств, так і зовнішнім середовищем, яке в сучасних умовах є досить непередбачуваним. Ймовірний характер економічних рішень, що приймаються в умовах ризикових ринкових відносин, може бути виявлений лише за допомогою конкретних методів аналізу ризиків та їх впливу на діяльність підприємства.

Фінансовий ризик є одним з найважливіших видів ризиків, з якими пов'язана діяльність підприємств в умовах ринкової економіки. Він характеризується невизначеністю щодо здійснення тієї чи іншої фінансової операції в майбутньому, непередбачуваністю та випадковістю. Можливі як позитивні, так і негативні наслідки ризику. Для ефективного аналізу та оцінки фінансових ризиків необхідно спиратися на наукові розробки, вміло комбінувати відомі методи і застосовувати їх у щоденній роботі. Також необхідно визначити особливості використання методів на конкретному підприємстві. Головне, щоб система аналізу та оцінки фінансових ризиків підприємства була простою, прозорою, практичною і відповідала стратегічним цілям підприємства [11].

Відсутність на підприємствах сфери малого бізнесу правильно побудованої системи управління фінансовими ризиками може призвести до значних втрат. У зв'язку з цим, саме від якості їх оцінки та мінімізації негативних наслідків і подальшого використання попереджувальних заходів, залежить результат діяльності з ризик-менеджменту та, як наслідок, економічний добробут суб'єкта господарювання. Тому, *перспективи подальших досліджень* вбачаються нами у вивченні питання стосовно розробки інноваційних рішень в структурі управління ризиками на підприємствах сфери малого бізнесу.

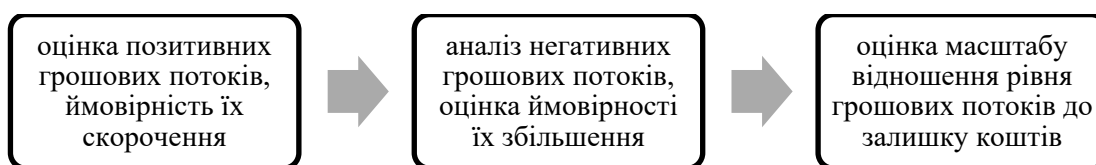

Рис. 2. Алгоритм оцінки фінансових ризиків підприємницької діяльності на основі аналізу чутливості грошових потоків

Джерело: побудовано автором на основі проведеного дослідження

Література

1. Бугас В. В., Коваль А. А. Управління фінансовими ресурсами підприємства. Modern Economics. 2020. № 19. С. 32–34.
2. Васьківська К. В., Сич О. А. Фінансовий менеджмент: навч. посіб. Львів: «Галич-прес», 2017. 236 с.
3. Корпан Н. В., Рубаха М. В. Актуалізація проблем фінансового планування на підприємстві. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 9. С. 459–465.
4. Гончарук І. В. Роль фінансового планування у розвитку малого і середнього бізнесу. Ефективна економіка. 2017. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5770>
5. Дивеев-Кириленко О. Р. Проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 255 с.
6. Варналій З. С. Мале підприємництво: основи теорії і практики: підручник. 4-те вид., стер. Київ: Т-во «Знання», 2008. 302 с.
7. Дідур С. В., Крот Л. М. Управління формуванням фінансових ресурсів малого бізнесу. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2018. Вип. 6 (17). С. 538–541.
8. Буряк Л. Д. Фінансовий менеджмент у малому бізнесі: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2007. 423 с.
9. Кількість підприємств за їх розмірами за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. 2021. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/arh_kp_ed_u.htm
10. Підтримка бізнесу. МОЗ України, 2020. URL: <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>
11. Горячий Ю., Андрійченко Ж. Сутність поняття «фінансовий ризик» підприємства. URL: [https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/Ryga_07_12_2018/Ryga18\(15\).pdf](https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/Ryga_07_12_2018/Ryga18(15).pdf)

References

1. Bughas V. V., Kovalj A. A. Upravlinnja finansovymy resursamy pidpryjemstva. Modern Economics. 2020. # 19. S. 32–34.
2. Vasjkivsjka K. V., Sych O. A. Finansovyj menedzhment: navch. posib. Ljviv: «Ghalych-pres», 2017. 236 s.
3. Korpan N. V., Rubakha M. V. Aktualizacija problem finansovogho planuvannja na pidpryjemstvi. Ekonomika i suspiljstvo. 2017. Vyp. 9. S. 459–465.
4. Ghoncharuk I. V. Rolj finansovogho planuvannja u rozvytku malogho i serednjogho biznesu. Efektyvna ekonomika. 2017. # 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5770>
5. Dyvejev-Kyrylenko O. R. Problemy rozvytku malogho i serednjogho biznesu v Ukrajinі: monoghrafija. Ternopilj: TNEU, 2013. 255 s.
6. Varnalij Z. S. Male pidpryjemnyctvo: osnovy teoriji i praktyky: pidruchnyk. 4-te vyd., ster. Kyjiv: T-vo «Znannya», 2008. 302 s.
7. Didur S. V., Krot L. M. Upravlinnja formuvannjam finansovykh resursiv malogho biznesu. Skhidna jevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnja, 2018. Vyp. 6 (17). S. 538–541.
8. Burjak L. D. Finansovyj menedzhment u malomu biznesi: navch. posib. Kyjiv: KNEU, 2007. 423 s.
9. Kiljkistj pidpryjemstv za jikh rozmiramy za vydamy ekonomichnoji dijalnosti. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. 2021. http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/arh_kp_ed_u.htm
10. Pidtrymka biznesu. MOZ Ukrainy, 2020. URL: <https://covid19.gov.ua/prohramy-pidtrymky-biznesu>
11. Ghorjachyj Ju., Andrijchenko Zh. Sutnistj ponjattja «finansovyj ryzyk» pidpryjemstva. URL: [https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/Ryga_07_12_2018/Ryga18\(15\).pdf](https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2018/Ryga_07_12_2018/Ryga18(15).pdf)

Князь Святослав Володимирович
доктор економічних наук, професор
Національний університет «Львівська політехніка»
Kniaz Sviatoslav
D. Sc. (Economics), Professor
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0002-7236-1759

Скриньковський Руслан Миколайович
кандидат економічних наук, професор
Львівський університет бізнесу та права
Skrynkovsky Ruslan
PhD in Economics, Professor
Lviv University of Business and Law
ORCID: 0000-0002-2180-8055

Русин-Гриник Роман Романович
доктор філософії
Національний університет «Львівська політехніка»
Rusyn-Hrynyk Roman
PhD
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0003-2895-6437

Коновалюк Ірина Василівна
аспірант
Національного університету «Львівська політехніка»
Konovalyuk Iryna
Postgraduate Student of the
Lviv Polytechnic National University
ORCID: 0000-0003-2143-9621

Павленчик Наталія Федорівна
доктор економічних наук, професор
Львівський державний університет фізичної культури імені Івана Боберського
Pavlenchuk Nataliia
D. Sc. (Economics), Professor
Lviv State University of Physical Culture named after Ivan Boberskyj
ORCID: 0000-0001-6164-5644

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8007

ВИЗНАЧЕННЯ ЦІЛЕЙ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ ДІЯЛЬНОСТІ БІЗНЕС-СТРУКТУРИ

DETERMINING THE OBJECTIVES OF THE SYSTEM OF MONITORING THE ACTIVITIES OF BUSINESS STRUCTURES

Анотація. У статті розкрито та обґрунтовано теоретичні аспекти визначення цілей системи моніторингу діяльності бізнес-структур. Встановлено, що формування системи моніторингу діяльності бізнес-структур розпочинається із постановки цілей моніторингу. Доведено, що проблемним аспектом побудови універсальної класифікації цілей бізнес-структур є: відмінності бізнес-структур за їхнім призначенням і субординаційними відносинами в середині структури, а також галузева специфіка. Розглянуті бізнес-структури, які створені в Україні, то більшість з них є унікальними за складом структурних компонентів, галузевою приналежністю і навіть стратегічним значенням на рівні національної економіки. Побудовано алгоритм реалізації цілей системи моніторингу діяльності бізнес-структури. Пропонується у якості вихідних даних для побудови системи моніторингу брати не змістову сутність встановлених цілей (розширення ринків, зростання ринкової вартості активів, збільшення прибутку, забезпечення фінансової стійкості тощо), а їхню ієрархічність і каузальність. Такий підхід уможливить розробити універсальні рекомендації до формування системи моніторингу діяльності бізнес-структур. Запропоновано та обґрунтовано класифікацію цілей бізнес-структур. У запропонованій класифікації види цілей за різними ознаками взаємопов'язані, і в сукупності становлять цілісну систему. Для полегшення викладу логіки зв'язків побудовано два куби цілей. Наведені цілі бізнес-структури за масштабом і рівнем охоплення є сукупністю множин, які формують булеан. У межах конкретної бізнес-структури наведено процесну модель, яку можна деталізувати і розвивати у напрямку відображення специфіки цілей структурних компонентів, а також галузевих особливостей.

Ключові слова: бізнес-структура, процесна модель, цілі моніторингу, сукупність множин, алгоритм реалізації цілей.

Summary. The article reveals and substantiates the theoretical aspects of determining the objectives of the system of monitoring the activities of business structures. It is established that the formation of the system of monitoring the activities of business structures begins with setting goals for monitoring. It is proved that the problematic aspect of building a universal classification of goals of business structures is: differences in business structures by their purpose and subordinate relations within the structure, as well as industry specifics. Consider the business structures that are created in Ukraine, most of them are unique in terms of structural components, industry affiliation and even strategic importance at the level of the national economy. The algorithm of realization of the purposes of system of monitoring of activity of business structure is constructed. It is proposed to take as initial data for the construction of the monitoring system not the content of the set goals (expansion of markets, growth of market value of assets, increase of profit, ensuring financial stability, etc.), but their hierarchy and causality. This approach will make it possible to develop universal recommendations for the formation of a system for monitoring the activities of business structures. The classification of the purposes of business structures is offered and proved. In the proposed classification, the types of goals are interrelated on various grounds, and together constitute a holistic system. Two goal cubes are constructed to facilitate the logic of the connections. The given goals of the business structure in terms of scale and level of coverage are a set of sets that form a boulevard. Within a specific business structure, a process model is presented, which can be detailed and developed in the direction of reflecting the specifics of the objectives of structural components, as well as industry characteristics.

Key words: business structure, process model, monitoring objectives, set of sets, algorithm for achieving objectives.

Постановка проблеми. Нестабільна економічна ситуація в державі, політична криза провокують розвиток ризиковості у підприємницькій діяльності. Це, у свою чергу, стимулює зростання ролі конкуренції, юридичну і соціальну відповідальність керівників бізнес-структур за прийняті ними управлінські рішення. Також відбувається актуалізація потреб у залученні в управлінський процес інноваційних технологій управління, які б дозволили бізнес-структурі наростити виробничі потужності в сучасних умовах. Разом з тим, зміна умов господарювання призводить до появи у діяльності бізнес-структури актуальних, досі невідомих перепон, які вимагають теоретичного осмислення, а також розробки відповідних практичних рекомендацій, які потрібно негайно вирішити.

Встановлено, що сьогодні велика кількість бізнес-структур різних секторів економіки вимушена не

лише пристосовуватись до активних змін зовнішнього середовища, але й працювати над певними аспектами прогнозування соціально-економічного розвитку, враховуючи ці зміни. Звідси очевидно, що важливим для бізнес-структури є визначення цілей системи моніторингу діяльності. Водночас з'ясовано, що проблемам визначення цілей системи моніторингу діяльності бізнес-структури приділяється все більше уваги в сучасній економічній науці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування та запровадження системи моніторингу діяльності бізнес-структури розпочинається із постановки цілей моніторингу. У науковій літературі, присвяченій проблемам менеджменту [1–15], в тому числі питанням інформаційного забезпечення менеджменту, зокрема у таких, як S. Bueno, M. D. Gallego [1], S. Al Saifi, S. Dillon, R. McQueen [2], V. Babenko, O. Nakisko, I. Mykolenko [3], R. Zamecnik, R. Ra-

jnoha [4], Ц. Altındağ, V. Цngel [5], S. Vahdat [6], N.S. Madonsela [8], R. Bryant, J. Franssen, P. Castro, B. Helmstutler, D. Scherer [9], P.J. Agerfalk, K. Conboy, M. D. Myers [10], R. Kohli, T.-P. Liang [11], T. Miksa, P. Walk, P. Neish, S. Oblasser, H. Murray, T. Renner, M.-C. Jacquemot-Perbal, J. Cardoso, T. Kvamme, M. Praetzellis, M. Suchbnek, R. Hoof, B. Faure, H. Moa, A. Hasan, S. Jones [12], представлено досить багато авторських підходів щодо класифікування, систематизації цілей підприємств та їхніх об'єднань. Однак, критичний аналіз авторських підходів показав, що проблемним аспектом побудови універсальної класифікації цілей бізнес-структур є: відмінності бізнес-структур за їхнім призначенням і субординаційними відносинами в середині структури, а також галузева специфіка.

Мета статті. Метою статті є визначення і обґрунтування цілей системи моніторингу діяльності бізнес-структури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Об'єктом цілей моніторингу діяльності бізнес-структури, як і алгоритму їхньої реалізації, є цілі бізнес-структури. Отож, цілі бізнес-структури є вихідними первинними даними, на основі яких формується система моніторингу діяльності бізнес-структури. Цілями моніторингу діяльності бізнес-структури є ідентифікування стану реалізації встановлених цілей бізнес-структури; виявлення актуальності встановлених цілей бізнес-структури та ідентифікування необхідності прийняття регулювальних рішень (рис. 1). Реалізація цих цілей, зазвичай, відбувається в алгоритмізованій формі (рис. 2).

Справді, якщо розглянути бізнес-структури, які створені в Україні, то більшість з них є унікальними за складом структурних компонентів, галузевою приналежністю і навіть стратегічним значенням на рівні національної економіки, наприклад, ДК «Укроборонпром» і підприємства Асоціації «Укрмашбуд».

Враховуючи це, при класифікації цілей бізнес-структур принциповим є брати до уваги тільки ті класифікаційні ознаки і види цілей, які універсальні для усіх бізнес-структур.

Тобто, пропонується у якості вихідних даних для побудови системи моніторингу брати не змістову сутність встановлених цілей (розширення ринків, зростання ринкової вартості активів, збільшення прибутку, забезпечення фінансової стійкості тощо), а їхню ієрархічність і каузальність. Такий підхід уможливить розробити універсальні рекомендації до формування системи моніторингу діяльності бізнес-структур. Запропоновану класифікацію цілей бізнес-структур наведено у табл. 1.

У вищенаведеній класифікації (див. табл. 1) види цілей за різними ознаками взаємопов'язані, і в сукупності становлять цілісну систему. Для полегшення викладу логіки зв'язків побудовано два куби цілей (рис. 3 і 4) і на рис. 5 показано лінійні зв'язки між цілями. Як бачимо, цілі бізнес-структури за масштабом і рівнем охоплення є сукупністю

множин, які формують булеан $\bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}$. Особливістю

цього булеану є те, що складові компоненти мають декомпозиційний характер, тобто стратегічні цілі є вихідними для тактичних цілей, а тактичні цілі визначають оперативні. Множина стратегічних,

тактичних і оперативних цілей $\bigcup_{i=1}^3 C_{b_i}$ є наскрізною

для множини цілей компонент бізнес-структури

$\bigcup_{j=1}^n C_{k_j}$ і множини цілей підрозділів компонент

бізнес-структури $\bigcup_{t=1}^r C_{m_t}$.

У формалізованому вигляді відношення між цілями бізнес-структури за масштабом і рівнем запишемо так:

$$\left. \begin{aligned} C_s \Rightarrow C_t \Rightarrow C_o \subset \bigcup_{i=1}^3 C_{b_i}; \\ C_{k_1} \cup \dots \cup C_{k_n} \subset \bigcup_{j=1}^n C_{k_j}; \\ C_{m_1} \cup \dots \cup C_{m_n} \subset \bigcup_{t=1}^r C_{m_t} \end{aligned} \right\} \left\{ \begin{aligned} \bigcup_{i=1}^3 C_{b_i} \supset \bigcup_{j=1}^n C_{k_j} \supset \bigcup_{t=1}^r C_{m_t} \Leftrightarrow \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}. \end{aligned} \right. \quad (1)$$

У відповідності до аксіоми об'єднання відношення між множинами і їхніми елементами виглядають так:

$$\left. \begin{aligned} C_s \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha} &\Leftrightarrow \exists \bigcup_{i=1}^3 C_{b_i} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}, C_s \in \bigcup_{i=1}^3 C_{b_i}; \\ C_t \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha} &\Leftrightarrow \exists \bigcup_{i=1}^3 C_{b_i} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}, C_t \in \bigcup_{i=1}^3 C_{b_i}; \\ C_o \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha} &\Leftrightarrow \exists \bigcup_{i=1}^3 C_{b_i} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}, C_o \in \bigcup_{i=1}^3 C_{b_i}; \\ C_{k_1} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha} &\Leftrightarrow \exists \bigcup_{j=1}^n C_{k_j} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}, C_{k_1} \in \bigcup_{j=1}^n C_{k_j}; \\ C_{k_n} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha} &\Leftrightarrow \exists \bigcup_{j=1}^n C_{k_j} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}, C_{k_n} \in \bigcup_{j=1}^n C_{k_j}; \\ C_{m_1} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha} &\Leftrightarrow \exists \bigcup_{t=1}^r C_{m_t} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}, C_{m_1} \in \bigcup_{t=1}^r C_{m_t}; \\ C_{m_n} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha} &\Leftrightarrow \exists \bigcup_{t=1}^r C_{m_t} \in \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}, C_{m_n} \in \bigcup_{t=1}^r C_{m_t}. \end{aligned} \right\} \quad (2)$$

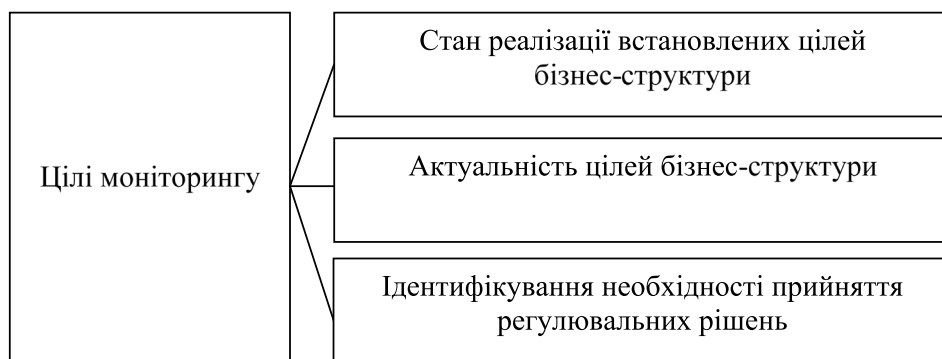

Рис. 1. Цілі системи моніторингу діяльності бізнес-структури

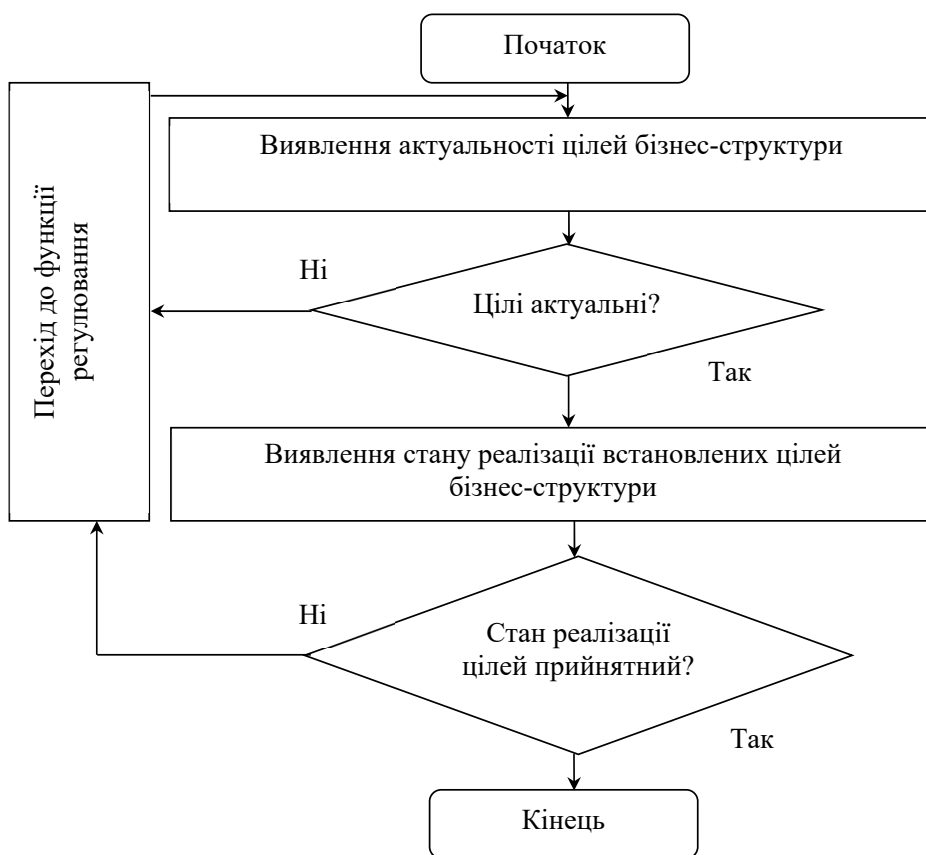

Рис. 2. Алгоритм реалізації цілей системи моніторингу діяльності бізнес-структури

Таблиця 1

Класифікація цілей бізнес-структури

Класифікаційні ознаки	Види цілей
За масштабом	Стратегічні цілі, тактичні цілі, оперативні цілі
За рівнем охоплення	Цілі бізнес-структури, цілі складових компонентів бізнес-структури (суб'єктів господарювання), цілі підрозділів суб'єктів господарювання
За рівнем управління	Цілі на вищому рівні управління, цілі на середньому рівні управління, цілі на низовому рівні управління
За суб'єктами управління	Цілі суб'єктів керуючої підсистеми управління, цілі суб'єктів керованої підсистеми управління
За видом діяльності	Цілі операційної діяльності, цілі фінансової діяльності, цілі інвестиційної діяльності

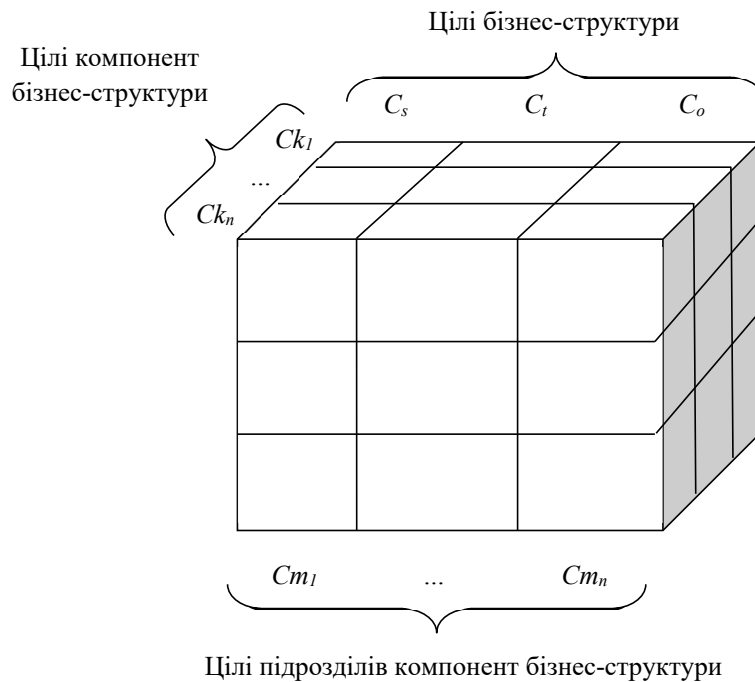

Рис. 3. Куб цілей бізнес-структури за масштабом і рівнем охоплення

Умовні позначення: C_s — стратегічні цілі бізнес-структури; C_t — тактичні цілі бізнес-структури; C_o — оперативні цілі бізнес-структури; $Ck_1, \dots, Ck_n$ — цілі компонент (суб'єктів господарювання), з яких сформовано бізнес-структуру; $Cm_1, \dots, Cmn$ — цілі підрозділів компонент бізнес-структури.

Куб, представлений на рис. 4 демонструє характер зв'язків між множинами цілей бізнес-структури

за рівнем управління — $\bigcup_{\beta=1}^2 C_\beta$, суб'єктами управління — $\bigcup_{\chi=1}^3 C_\chi$ і видами діяльності — $\bigcup_{\delta=1}^3 C_\delta$.

Особливістю зв'язків між множинами цих цілей є виникнення перетину множин, а саме $\bigcap_{\varphi=1}^{\phi} C_\varphi$.

Так,

$$\left. \begin{aligned} C_k \cup C_p &\Leftrightarrow \bigcup_{\beta=1}^2 C_\beta; \\ C_v &\Rightarrow C_c \Rightarrow C_n \Leftrightarrow \bigcup_{\chi=1}^3 C_\chi; \\ C_q \cup C_f \cup C_i &\Leftrightarrow \bigcup_{\delta=1}^3 C_\delta; \\ \bigcap_{\varphi=1}^{\phi} C_\varphi &\Leftrightarrow \bigcup_{\beta=1}^2 C_\beta \cap \bigcup_{\chi=1}^3 C_\chi; \\ \bigcup_{\beta=1}^2 C_\beta \cap \bigcup_{\chi=1}^3 C_\chi &= \left\{ \varepsilon \mid \varepsilon \in \bigcup_{\beta=1}^2 C_\beta \wedge \varepsilon \in \bigcup_{\chi=1}^3 C_\chi \right\}, \end{aligned} \right\} \quad (3)$$

де ε — цілі суб'єктів управління у системі менеджменту бізнес-структури.

Як бачимо з вищенаведених виразів, саме в цілях суб'єктів управління у системі менеджменту бізнес-структури відбувається перетин цілей за підсистемами управління і рівнями менеджменту.

Ще одним важливим аспектом зв'язків між цілями, представленими на рис. 4 є те, що множина

цілей $\bigcup_{\delta=1}^3 C_\delta$ є вихідною для перетину множин $\bigcap_{\varphi=1}^{\phi} C_\varphi$,

тобто — цілі суб'єктів управління у системі менеджменту бізнес-структури формуються після того, як сформовані цілі за окремими видами діяльності бізнес-структури:

$$\bigcup_{\delta=1}^3 C_\delta \Rightarrow \bigcap_{\varphi=1}^{\phi} C_\varphi. \quad (4)$$

Слід також наголосити на тому, що множини

$\bigcup_{\delta=1}^3 C_\delta$ і $\bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_\alpha$ не тотожні одна одній:

$$\left. \begin{aligned} \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_\alpha \setminus \bigcup_{\delta=1}^3 C_\delta &\Leftrightarrow \bigcup_{\eta=1}^{\iota} C_\eta; \\ \bigcup_{\eta=1}^{\iota} C_\eta &\Rightarrow \bigcup_{\delta=1}^3 C_\delta. \end{aligned} \right\} \quad (5)$$

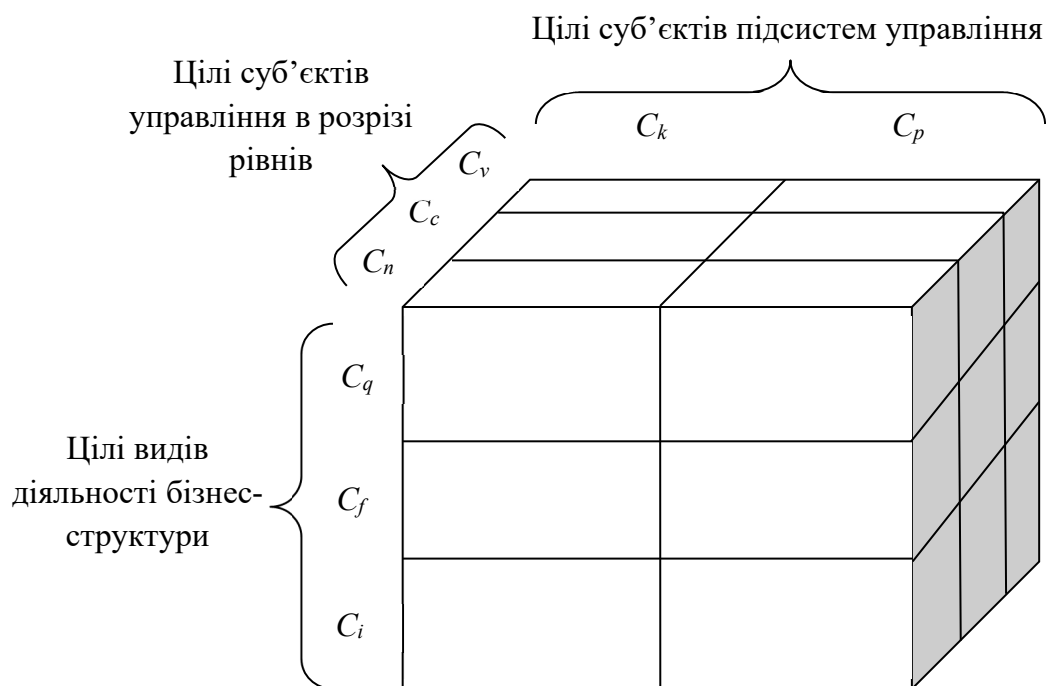

Рис. 4. Куб цілей бізнес-структури за рівнем управління, суб'єктами управління і видами діяльності

Умовні позначення: C_k — цілі суб'єктів керуючої підсистеми управління бізнес-структурою; C_p — цілі суб'єктів керованої підсистеми управління бізнес-структурою; C_v — цілі суб'єктів управління вищого рівня управління; C_c — цілі суб'єктів управління середнього рівня управління; C_n — цілі суб'єктів управління низового рівня управління; C_q — цілі операційної діяльності бізнес-структури; C_f — цілі фінансової діяльності бізнес-структури; C_i — цілі інвестиційної діяльності бізнес-структури.

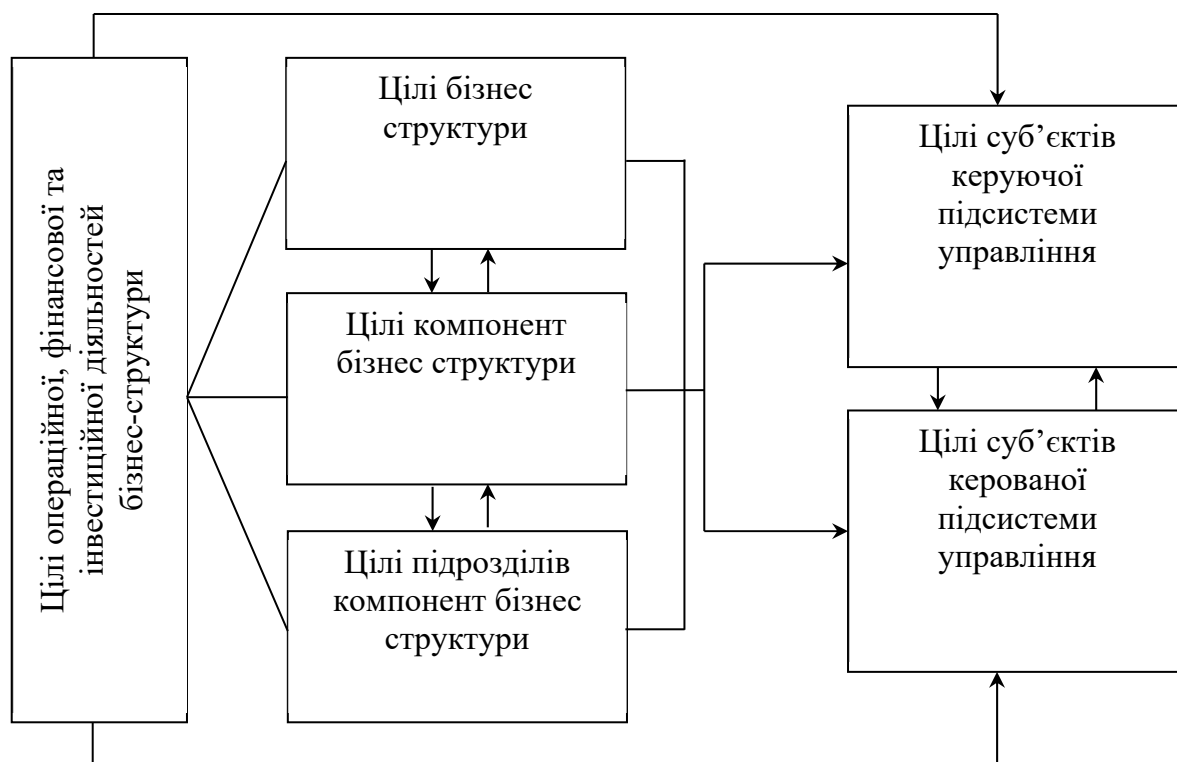

Рис. 5. Процесна модель формування цілей бізнес-структури

де $\bigcup_{\eta=1}^l C_{\eta}$ — різниця множин, загальні цілі бізнес-структури, визначені місією і візією бізнес-структури.

Множина $\bigcup_{\eta=1}^l C_{\eta}$ трансформується у множину $\bigcup_{\delta=1}^3 C_{\delta}$ і, у результаті, підпорядковує собі множини $\bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha}$, $\bigcup_{\beta=1}^2 C_{\beta}$ і $\bigcup_{\chi=1}^3 C_{\chi}$.

У підсумку, логіка зв'язків між цілями бізнес-структури така:

$$\left. \begin{aligned} \bigcup_{\alpha=1}^{\gamma} C_{\alpha} &\equiv \bigcup_{\delta=1}^3 C_{\delta} \cup \bigcup_{\eta=1}^l C_{\eta}; \\ \bigcup_{\eta=1}^l C_{\eta} &\Rightarrow \bigcup_{\delta=1}^3 C_{\delta} \Rightarrow \left\{ \begin{aligned} &\bigcup_{\beta=1}^2 C_{\beta} \\ &\bigcup_{\chi=1}^3 C_{\chi} \end{aligned} \right\} \end{aligned} \right\} \quad (6)$$

На рис. 5 представлено процесну модель формування цілей бізнес-структури.

Для формування системи моніторингу діяльності бізнес-структури ця модель слугує

об'єктом, на який спрямований алгоритм, представлений на рис. 2. У межах конкретної бізнес-структури цю модель можна деталізувати і розвивати у напрямку відображення специфіки цілей структурних компонентів, а також галузевих особливостей.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Оскільки цілями моніторингу є ідентифікування стану реалізації встановлених цілей бізнес-структури, перевірка їхньої актуальності та встановлення необхідності прийняття регулювальних рішень, то моделювання сукупності цілей бізнес-структури є однією з найважливіших передумов формування системи моніторингу діяльності бізнес-структур. Інтегрування цілей моніторингу із цілями бізнес-структури вимагає узгодження цих цілей із цілями складових компонентів бізнес-структури, цілями підрозділів цих компонентів, цілями суб'єктів управління, а також цілями видів діяльності бізнес-структури. Перспективним напрямком дослідження залишається узгодження цих цілей в уникненні суперечностей і забезпеченні їхнього перетину. Виконання цього завдання вказує на необхідність формалізації цілей усіх видів і рівнів, визначення послідовності формування цілей і конкретизації причинно-наслідкових зв'язків між ними.

Література

1. Bueno S., Gallego M. D. Managing top management support in complex information systems projects // Journal of Systems and Information Technolog. 2017. № 19(1/2). P. 151–164. doi: <https://doi.org/10.1108/jsit-06-2017-0043>
2. Al Saifi S., Dillon S., McQueen R. The Relationship between Management Support and Knowledge Sharing: An Exploratory Study of Manufacturing Firms // Knowledge and Process Management. 2016. № 23(2). P. 124–135. doi: <https://doi.org/10.1002/kpm.1506>
3. Babenko V., Nakisko O., Mykolenko I. Research of the aspects of modeling of the project management of risk of implementation system information support // Technology Audit and Production Reserves, 2017. № 1(4(39)). P. 64–69. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.124538>
4. Zamecnik R., Rajnoha R. Strategic Business Performance Management on the Base of Controlling and Managerial Information Support // Procedia Economics and Finance. 2015. № 26. P. 769–776. doi: [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(15\)00843-6](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)00843-6)
5. Altındağ Ö., Öngel V. Information Management, Organizational Intelligence, and Innovation Performance Triangle: Empirical Research on Turkish IT Firms // SAGE Open. 2021. № 11(4). 2158244021105255. doi: <https://doi.org/10.1177/21582440211052550>
6. Vahdat S. The role of IT-based technologies on the management of human resources in the COVID-19 era // Kybernetes. 2021. № 51(6). P. 2065–2088. doi: <https://doi.org/10.1108/k-04-2021-0333>
7. Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., Tsyuh S. I. Improving the Enterprise Development Model: New Solutions Based on the Principles of Management, Marketing and Economic Diagnosis // Business Inform. 2020. № 4(507). P. 191–199. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-191-199>
8. Madonsela N. S. Integration of the Management Information System for Competitive Positioning // Procedia Manufacturing. 2020. № 43. P. 375–382. doi: <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.02.176>

9. Bryant R., Fransen J., Castro P., Helmstutler B., Scherer D. Research Information Management in the United States: Part 1 — Findings and Recommendations. Dublin, OH: OCLC Research. 2021. doi: <https://doi.org/10.25333/8hgy-s428>
10. Agerfalk P. J., Conboy K., Myers M. D. Information systems in the age of pandemics: COVID-19 and beyond // *European Journal of Information Systems*. 2020. № 29(3). P. 203–207. doi: <https://doi.org/10.1080/0960085x.2020.1771968>
11. Kohli R., Liang T.-P. Special Section: Strategic Integration of Blockchain Technology into Organizations // *Journal of Management Information Systems*. 2021. № 38(2). P. 282–287. doi: <https://doi.org/10.1080/07421222.2021.1912910>
12. Miksa T., Walk P., Neish P., Oblasser S., Murray H., Renner T., Jacquemot-Perbal M.-C., Cardoso J., Kvamme T., Praetzelis M., Suchonek M., Hooft R., Faure B., Moa H., Hasan A., Jones S. Application Profile for Machine-Actionable Data Management Plans // *Data Science Journal*. 2021. № 20(1). P. 32. doi: <https://doi.org/10.5334/dsj-2021-032>
13. Skrynkovskyy R. M., Zaiats O. S. Improving the System of Indicators for Economic and Statistical Determination of Enterprise Efficiency with Regard to Legal Aspects of Management // *Business Inform.* 2020. № 3(506). P. 416–422. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-3-416-422>
14. Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., Hladun V. R. Improving the Model of Wages Regulation at Industrial Enterprises Depending on the Level of Productivity and Efficiency of Staff Work in the System of Production Management // *Business Inform.* 2019. № 4(495). P. 360–365. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-4-360-365>
15. Фалдина В.В. Розвиток підприємницьких структур на основі технологій електронної комерції: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 / Львівський університет бізнесу та права. Львів, 2021. 20 с.

References

1. Bueno S., & Gallego M. D. (2017). Managing top management support in complex information systems projects // *Journal of Systems and Information Technology*, 19(1/2), pp. 151–164. doi: <https://doi.org/10.1108/jsit-06-2017-0043>
2. Al Saifi S., Dillon S., & McQueen R. (2016). The Relationship between Management Support and Knowledge Sharing: An Exploratory Study of Manufacturing Firms // *Knowledge and Process Management*, 23(2), pp. 124–135. doi: <https://doi.org/10.1002/kpm.1506>
3. Babenko V., Nakisko O., & Mykolenko I. (2017). Research of the aspects of modeling of the project management of risk of implementation system information support // *Technology Audit and Production Reserves*, 1(4(39)), pp. 64–69. doi: <https://doi.org/10.15587/2312-8372.2018.124538>
4. Zamecnik R., & Rajnoha R. (2015). Strategic Business Performance Management on the Base of Controlling and Managerial Information Support // *Procedia Economics and Finance*, 26, pp. 769–776. doi: [https://doi.org/10.1016/s2212-5671\(15\)00843-6](https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)00843-6)
5. Altındağ Ö., & Öngel V. (2021). Information Management, Organizational Intelligence, and Innovation Performance Triangle: Empirical Research on Turkish IT Firms // *SAGE Open*, 11(4), 215824402110525. doi: <https://doi.org/10.1177/21582440211052550>
6. Vahdat S. (2021). The role of IT-based technologies on the management of human resources in the COVID-19 era // *Kybernetes*, 51(6), pp. 2065–2088. doi: <https://doi.org/10.1108/k-04-2021-0333>
7. Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., & Tsyuh S. I. (2020). Improving the Enterprise Development Model: New Solutions Based on the Principles of Management, Marketing and Economic Diagnosis // *Business Inform.*, 4(507), pp. 191–199. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-4-191-199>
8. Madonsela N. S. (2020). Integration of the Management Information System for Competitive Positioning // *Procedia Manufacturing*, 43, pp. 375–382. doi: <https://doi.org/10.1016/j.promfg.2020.02.176>
9. Bryant R., Fransen J., Castro P., Helmstutler B., & Scherer D. (2021). Research Information Management in the United States: Part 1—Findings and Recommendations. Dublin, OH: OCLC Research. doi: <https://doi.org/10.25333/8hgy-s428>
10. Agerfalk P. J., Conboy K., & Myers M. D. (2020). Information systems in the age of pandemics: COVID-19 and beyond // *European Journal of Information Systems*, 29(3), pp. 203–207. doi: <https://doi.org/10.1080/0960085x.2020.1771968>
11. Kohli R., & Liang T.-P. (2021). Special Section: Strategic Integration of Blockchain Technology into Organizations // *Journal of Management Information Systems*, 38(2), pp. 282–287. doi: <https://doi.org/10.1080/07421222.2021.1912910>

12. Miksa T., Walk P., Neish P., Oblasser S., Murray H., Renner T., Jacquemot-Perbal M.-C., Cardoso J., Kvamme T., Praetzellis M., Suchoněk M., Hooft R., Faure B., Moa H., Hasan A., & Jones S. (2021). Application Profile for Machine-Actionable Data Management Plans // *Data Science Journal*, 20(1), p. 32. doi: <https://doi.org/10.5334/dsj-2021-032>

13. Skrynkovskyy R. M., & Zaiats O. S. (2020). Improving the System of Indicators for Economic and Statistical Determination of Enterprise Efficiency with Regard to Legal Aspects of Management // *Business Inform*, 3(506), pp. 416–422. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2020-3-416-422>

14. Skrynkovskyy R. M., Sopilnyk L. I., & Hladun V. R. (2019). Improving the Model of Wages Regulation at Industrial Enterprises Depending on the Level of Productivity and Efficiency of Staff Work in the System of Production Management // *Business Inform*, 4(495), pp. 360–365. doi: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2019-4-360-365>

15. Faldyna V. V. (2021). Rozvytok pidpriemnytskykh struktur na osnovi tekhnolohii elektronnoi komertsii [Development of entrepreneurial structures based on e-commerce technologies] (Doctoral thesis); Lviv University of Business and Law. Lviv (in Ukrainian).

Сатир Лариса Михайлівна

*доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Білоцерківський національний аграрний університет*

Satyr Larysa

*Doctor of Economics Sciences, Professor,
Head of the Department of Business, Trade and Exchange Activities
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0003-0040-6863*

Кепко Валентина Миколаївна

*доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Білоцерківський національний аграрний університет*

Kepko Valentyna

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Business, Trade and Exchange Activities
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-6432-7211*

Стаднік Леонід Іванович

*доктор економічних наук, доцент,
доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності
Білоцерківський національний аграрний університет*

Stadnik Leonid

*PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Business, Trade and Exchange Activities
Bila Tserkva National Agrarian University
ORCID: 0000-0001-9657-2350*

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-7998

**РИНОК ФАЛЬСИФИКОВАНИХ ТОВАРІВ:
ЗМІСТ, АНАЛІТИКА ТА МЕТОДИ ЗАХИСТУ СПОЖИВАЧІВ**

**РЫНОК ФАЛЬСИФИЦИРОВАННЫХ ТОВАРОВ:
СОДЕРЖАНИЕ, АНАЛИТИКА И СПОСОБЫ ЗАЩИТЫ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ**

**COUNTERFEIT GOODS MARKET: THE CONTENT ANALYTICS
AND METHODS OF CONSUMER PROTECTION**

Анотація. Проблема виробництва та збуту фальсифікованих товарів становить реальну загрозу економіці, як на глобальному та і місцевому рівні. Фальсифіковані товари, у процесі їх споживання та утилізації можуть становити небезпеку для здоров'я і життя споживачів. А тому питання стосовно захисту прав споживачів при купівлі фальсифікованих товарів є актуальним та потребує глибокого вивчення.

У статті проведено аналітичний огляд ринку фальсифікованих товарів та існуючих методів захисту прав споживачів при виявленні факту купівлі фальсифікату. Встановлено, що незважаючи на державні заходи з протидії виробництву та

розповсюдження фальсифікату, обсяг ринку фальсифікованих та неякісних товарів продовжує розвиватися. Визначено категорії продуктів, рівень фальсифікату яких є найбільшим. Визначено основні методи захисту прав споживачів при виявленні факту купівлі фальсифікованих товарів на державному рівні. Проаналізовано методи правового характеру, спрямовані на упередження виробництва та збуту фальсифікату. Встановлено, що інструменти державного регулювання протистояння виробництву та реалізації фальсифікованої продукції є недостатніми. Зазначено, що зміщення фокусу у боротьбі з фальсифікатом від правових методів до застосування методів маркетингового управління попитом на ринку фальсифікованих товарів здатне знизити гостроту проблеми. Встановлено, що маркетингові методи протидії фальсифікату наразі застосовуються виробниками товарів, проте мають розрізнений та несистемний характер, а тому потребують подальшої систематизації та планового застосування. Результати дослідження свідчать про актуальність та необхідність застосування поєднання пропонованих методів маркетингового управління споживчим попитом на ринку фальсифікату як одного з елементів захисту споживачів від фальсифікованих товарів.

Ключові слова: товар, управління, фальсифікат, якість, споживач, захист, право, методи, аналіз.

Аннотация. Проблема производства и сбыта фальсифицированных товаров представляет реальную угрозу экономике, как на глобальном, так и на местном уровне. Фальсифицированные товары в процессе их потребления и утилизации могут представлять опасность для здоровья и жизни потребителей. Поэтому вопрос защиты прав потребителей при покупке фальсифицированных товаров актуален и требует глубокого изучения.

В статье проведен аналитический обзор рынка фальсифицированных товаров и анализ существующих методов защиты прав потребителей при выявлении факта покупки фальсифицированного товара. Установлено, что, несмотря на государственные меры по противодействию производству и распространения фальсификата, объем рынка фальсифицированных и некачественных товаров продолжает развиваться. Определены категории продуктов, уровень фальсификата в которых наибольший. Определены главные способы защиты прав потребителей при выявлении факта покупки фальсифицированных продуктов на государственном уровне. Проанализированы методы правового характера, направленные на предотвращение производства и сбыта фальсификата. Установлено, что инструменты государственного регулирования противостояния производству и реализации фальсифицированной продукции недостаточны. Отмечено, что смещение фокуса в борьбе с фальсификатом от правовых методов до применения методов маркетингового управления спросом на рынке поддельных товаров способно снизить остроту проблемы. Установлено, что сейчас производителями товаров применяются маркетинговые методы противодействия фальсифицированной продукции, однако они имеют разрозненный и несистемный характер, а потому требуют дальнейшей систематизации и планового применения. Выделены методы борьбы с фальсификатом и рассмотрена методика их применения. Результаты исследования свидетельствуют об актуальности и необходимости применения предлагаемой методики маркетингового управления потребительским спросом на рынке фальсификата как одного из элементов защиты потребителей от фальсифицированных товаров.

Ключевые слова: товар, управление, фальсификат, качество, потребитель, защита, право, методы, анализ.

Summary. The problem of the production and sale of counterfeit product poses a real threat to the economy, both globally and locally. Counterfeit product in the process of their consumption and disposal can pose a threat to the health and life of consumers. That is why the protection of consumers' rights when buying counterfeit product is relevant and requires a thorough study.

This article provides an analytical review of the market for counterfeit product and an analysis of existing methods of protecting consumers' rights when a counterfeit purchase is detected. It has been established that in spite of governmental efforts to combat counterfeiting, the market for counterfeit and substandard product continues to grow. The categories of products with the highest level of adulteration have been identified. The main methods of protection of consumers' rights in case of detection the fact of purchasing of counterfeit product at the state level are specified. The article analyses legal methods aimed at preventing the production and sale of counterfeit product. It has been established that the instruments of state regulation against the production and sale of counterfeit products are insufficient. It is acknowledged that displacement of the focus in the fight against counterfeiting from legal methods to the application of marketing management methods to the consumption of counterfeit product in the market will reduce the severity of the problem. It is indicated that marketing methods of anti-counterfeiting are currently used by commodity producers, but they are scattered and unsystematic and therefore require further systematisation and planned application. The methods of combating counterfeit products and the procedure for their implementation have been discussed. The results of the research indicate the relevance and necessity of applying the suggested methodology of marketing management of consumer demand in the market of counterfeit products as one of the elements of protection of consumers from counterfeit products.

Key words: product, management, counterfeiting, quality, consumer, protection, law, methods, analysis.

Постановка проблеми. Споживчий ринок України продовжує насичуватися підробками, сурогатами, неякісними, фальсифікованими товарами. Значне поширення в Україні незаконного обігу такого типу товарів викликано, зокрема, наявністю певних чинників: прихований характер діяльності з підроблення чи фальсифікації товарів; відсутність офіційної статистики щодо наслідків від споживання неякісної продукції; низька поінформованість громадян про можливі підробки і фальсифікації товарів; використання для незаконного обігу товарів можливостей офіційно зареєстрованих суб'єктів господарювання; відсутність спеціальної державної програми протидії поширенню незаконного обігу товарів, відсутність спеціального державного органу, який би забезпечував контроль у сфері протидії незаконному обігу товарів тощо [1, с. 278].

Здійснюючи покупку, споживач очікує отримати якісний та безпечний для свого життя товар, тобто такий, що задовольнить його потреби. З огляду на це необхідно захищати споживачів від неякісної, фальсифікованої, небезпечної продукції та недобросовісної торгівлі і неправдивої інформації про торгову марку, склад продукту, продавця і т.п. Слід досліджувати ризики, яким піддається споживач купуючи товари, оскільки вітчизняний ринок перенасичений неякісною, небезпечною та фальсифікованою продукцією. Дослідивши такі споживчі ризики їх можна оцінити, спрогнозувати та прийняти певні заходи щодо їх усунення або ж зменшення [2, с. 32].

Наразі проблема виробництва та збуту фальсифікованих товарів становить реальну загрозу економіці, як на глобальному та і місцевому рівні. Фальсифіковані товари, у процесі їх споживання та утилізації, можуть становити небезпеку для здоров'я і життя споживачів. А тому питання стосовно захисту споживачів при купівлі фальсифікованих товарів є актуальним для подальшого дослідження та потребує більш глибокого вивчення.

Метою статті є здійснення аналітичного огляду ринку фальсифікованих товарів та аналізу існуючих методів захисту споживачів при виявленні факту купівлі фальсифікату.

Зважаючи на мету статті, головним **завданням дослідження** є огляд і оцінка саме маркетингових методів протистояння виробництву та поширенню фальсифікованої продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теоретичного та практичного характеру стосовно захисту прав споживачів та проблем фальсифікації товарів висвітлено у працях багатьох вчених. Так, питання захисту прав споживачів роз-

глядалося вченими, зокрема Мельник Т. Ю. зазначає, що «Виробництво і реалізація фальсифікованої продукції останнім часом набули національних масштабів. Аналіз українського товарного ринку свідчить про зростання обсягів вітчизняного та імпортованого фальсифікату, що суттєво підриває економіку держави, ставить під загрозу здоров'я і життя пересічних громадян» [3, с. 265–266]. Дослідженням дефініції «фальсифікований товар» та вивченням питання щодо методики визначення якості та безпеки споживчих товарів займалися Петрова І. А., Петров С. О., Кричковська Л. В., Дубоносов В. Л. [4, с. 233], Коваленко І. А. [5, с. 21] та ін. Питання прикладного характеру щодо протидії виробленню й поширенню фальсифікованих товарів вивчали Булгакова О. В., яка зазначає, що «виготовлення фальсифікованих та контрафактних товарів являє собою хоча і нелегальний, але великий бізнес. Фальсифіковані товари проникають практично в усі сфери — це можуть бути харчові продукти, напої, одяг, взуття, фармацевтика, електроніка, автомобільні запчастини, іграшки, валюта, алкогольні напої, сигарети, туалетні принадлежности, будівельні матеріали та багато іншого. Виробники фальсифікованої та контрафактної продукції використовують бажання широкого кола споживачів купувати високоякісний товар з високим ринковим іміджем за низькою ціною. Необґрунтовано низькі ціни на фальсифіковані та контрафактні товари є привабливими для виробників та оманливими для споживачів, оскільки часто призводять до значних додаткових споживчих витрат» [6, с. 97]. Дубініна А. А., Дубініна С. О., Овчиннікова І. Ф. вказують та те, що «Фальсифікація харчових продуктів найчастіше проводиться шляхом надання їм окремих найбільш типових ознак, наприклад, зовнішнього вигляду або кольору при загальному погіршенні або втраті інших найбільш значимих властивостей харчової цінності, в тому числі і безпеки» [7, с. 19].

«Ринок продовольчих і непродовольчих товарів нескінченним потоком заповнюється неякісною фальсифікованою та контрафактною продукцією. Виявлена фальсифікована продукція оформлена не гірше, ніж виготовлена на спеціалізованих підприємствах. Це стало можливим в результаті використання в злочинних цілях різного устаткування, наприклад, копіювально-розмножувальної техніки, що дозволяє копіювати атрибутику етикеток та інших реквізитів на такому рівні, що не фахівцю встановити їх підробку вкрай важко» — зазначають Заніна Т. А., Копитько А. П. та Мануленко О. В. [8, с. 574].

Невирішені частини проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень, що присвячені різним аспектам захисту прав споживачів та проблем фальсифікації товарів, наразі, маловивченим є питання захисту споживачів при купівлі фальсифікованих товарів та розробки методів маркетингового управління споживчим попитом на ринку фальсифікату.

Виклад основного матеріалу дослідження. При виробництві продукції часто згадують про ймовірні ризики виробника та замовника. Існуючі державні та міжнародні стандарти дозволяють визначити такі ризики, що дозволяє управляти ними і мінімізувати. Говорячи про готову продукцію слід згадати про ризик споживача придбати неякісну, небезпечну чи фальсифіковану продукцію, яка потрапляє на ринок не зважаючи на встановлені жорсткі вимоги до виробників та постачальників [2, с. 31].

Відповідно до вітчизняного законодавства споживачі, які перебувають на території України, під час придбання, замовлення або використання товарів для задоволення своїх потреб мають право на: державний захист своїх прав; гарантований рівень споживання; належну якість товарів, торговельного та інших видів обслуговування; безпеку товарів; необхідну, доступну, достовірну та своєчасну інформацію про товари, їх кількість, якість, асортимент, а також про їх виробника (виробника, продавця); відшкодування збитків, завданих товарами (роботами, послугами) неналежної якості, а також майнової та моральної (немайнової) шкоди, заподіяної небезпечними для життя і здоров'я людей товарами у випадках, передбачених законодавством; звернення до суду та інших уповноважених державних органів за захистом порушених прав; об'єднання в громадські організації споживачів [9, с. 43].

Виходячи з положень п. 27 ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів» фальсифікована продукція (товар) визначається як продукція, виготовлена з порушенням технології або неправомірним використанням знака для товарів та послуг, чи копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а також неправомірним відтворенням товару іншої особи [10]. Отже, під фальсифікацією товару слід розуміти дії, спрямовані на обман споживачів шляхом підроблення об'єкта продажу та його реалізації для отримання неправомірної вигоди.

Виробництво та збут фальсифікату завдає величезних збитків законним власникам торговельних марок та брендів. Так, наприклад, у 2020 році тільки в онлайн середовищі деякі відомі брен-

ди втратили свої прибутки у розмірі 350 млрд. дол. через онлайн-підробки та піратський контент [11]. Сьогодні негативні явища у світовій економіці пов'язані з наслідками пандемії спричиненої COVID-19 та характеризуються суттєвим збільшенням обороту фальсифікованих товарів. Унаслідок указанного факту втрати світової економіки у 2021 році склали 3% світового ВВП, або 2,2 трлн. дол. [12].

«Визначають 5 різновидів фальсифікацій, які тісно пов'язані між собою, — асортиментну, якісну, кількісну, інформаційну та вартісну. У разі асортиментної фальсифікації повністю чи частково замінюють продукт на схожий. Наприклад, вершкове масло — на маргарин, вищий сорт борошна — на перший, персик у йогурті — на яблуко, лісові горіхи — на волоські тощо. Внаслідок якісної фальсифікації продукція завжди стає гіршою. Прикладом є використання шоколадної глазури замість какао-масла у кондитерських виробках, рослинні жири замість вершків у морозиві, соя, шпиг і сухожилля у ковбасах тощо. Щодо кількісної фальсифікації, то вона передбачає свідоме обважування чи обмір покупця. Інформаційна фальсифікація — це неточна або викривлена інформація для покупця. Зазвичай вона йде в парі із іншими видами фальсифікацій. Однак буває так, що продукт своєю упаковкою імітує інший якісний товар і таким чином обманює споживачів. Але, найчастішим видом фальсифікації є вартісна. Люди купують дешеві харчі за ціною дорогих або ж платять більше за менший обсяг. Цей вид невід'ємний від усіх зазначених вище фальсифікацій» [13].

Виявлення фальсифікованих товарів відбувається при проведенні ідентифікаційної експертизи. Вперше процедура ідентифікації, як необхідний етап оцінної діяльності, була передбачена в нормативній документації, що регламентує порядок проведення сертифікації. Згідно ДСТУ 3413-93 «Система сертифікації УкрСЕПРО. Порядок проведення сертифікації продукції» перед проведенням сертифікаційних випробувань орган по сертифікації повинен провести ідентифікацію продукції на приналежність до партії, що заявляється, законність виробництва (для алкогольних напоїв), а також на відповідність вказаному найменуванню [14]. Але через відсутність належного фінансування та намагання державних установ, організацій та підприємств забезпечити отримання регулярної плати за сертифікацію, вітчизняна система технічного регулювання була не зовсім ефективною. Для досягнення рівня гармонізованих стандартів, достатнього для країни, яка має намір вступити

в Європейський Союз, Державний комітет з питань технічного регулювання та споживчої політики запланував прийняти 1810 стандартів ISO протягом п'яти років, тобто 362 стандарти ISO щорічно. За останні роки в Україні були затверджені базові Закони і підзаконні акти, здійснений перехід від обов'язкової сертифікації пострадянського зразка до європейської системи оцінки відповідності техрегламентам. Застарілі ДСТУ перестали бути обов'язковими: було скасовано понад 15000 радянських стандартів. В рамках реформи було прийнято 5283 стандартів та змін до них, з яких 4968 — гармонізовано з європейськими та міжнародними [15]. Також, слід зазначити, що з метою регламентації відносин між учасниками ринку товарів та послуг були розроблені та впроваджені міжнародні стандарти, зокрема серії ISO 9000, ISO 14000, OHSAS 18000, SA 8000 та інші.

Основними методами захисту прав споживачів при виявленні факту купівлі фальсифікованих товарів є методи державного регулювання, переважно правового характеру. У структурі сукупності методів правового характеру, спрямованих на упередження виробництва та збуту фальсифікату, на державному рівні, можна виокремити: митне регулювання та завчасне виявлення фальсифікованих товарів; порушення адміністративної чи кримінальної справи з ініціативи правовласника товарного знаку; цивільний позов до суду.

Незважаючи на державні заходи з протидії фальсифікату, обсяг ринку фальсифікованих та неякісних товарів продовжує розвиватися, що,

зокрема, підтверджується статистикою. Так, за даними ДП «Укрметртестстандарт» у 2021 році в Україні здебільшого зафіксовані випадки фальсифікації продуктів харчування, зокрема: кава — 25%, чай — 29%, бакалія — 48%, молочна продукція — 57%, соняшникова олія — 32%, м'ясні напівфабрикати — 68%. Значного поширення отримали випадки фальсифікації алкогольних напоїв — 56% та ліків — 64% [16].

Аналіз зазначених показників, дає змогу зробити висновок про те, що інструменти державного регулювання протистояння виробництву та реалізації фальсифікованої продукції є недостатніми.

На нашу думку, зміщення фокусу у боротьбі з фальсифікатом від правових методів до застосування методів маркетингового управління попитом на ринку фальсифікованих товарів здатне знизити гостроту проблеми. Маркетингові заходи направлені на споживача, адже саме споживач, як головний суб'єкт ринку, приймає рішення про купівлю товарів. Маркетингові методи протидії фальсифікату наразі застосовуються виробниками товарів, проте мають розрізнений та несистемний характер, а тому потребують подальшої систематизації та планового застосування.

У рамках систематизації маркетингових методів протистояння виробництву та поширенню фальсифікованої продукції варто виокремити три групи методів: боротьба з фальсифікатом онлайн (в Інтернет-середовищі); офлайн на ринку; комплексна методика (поєднання обох методів онлайн та офлайн одночасно).

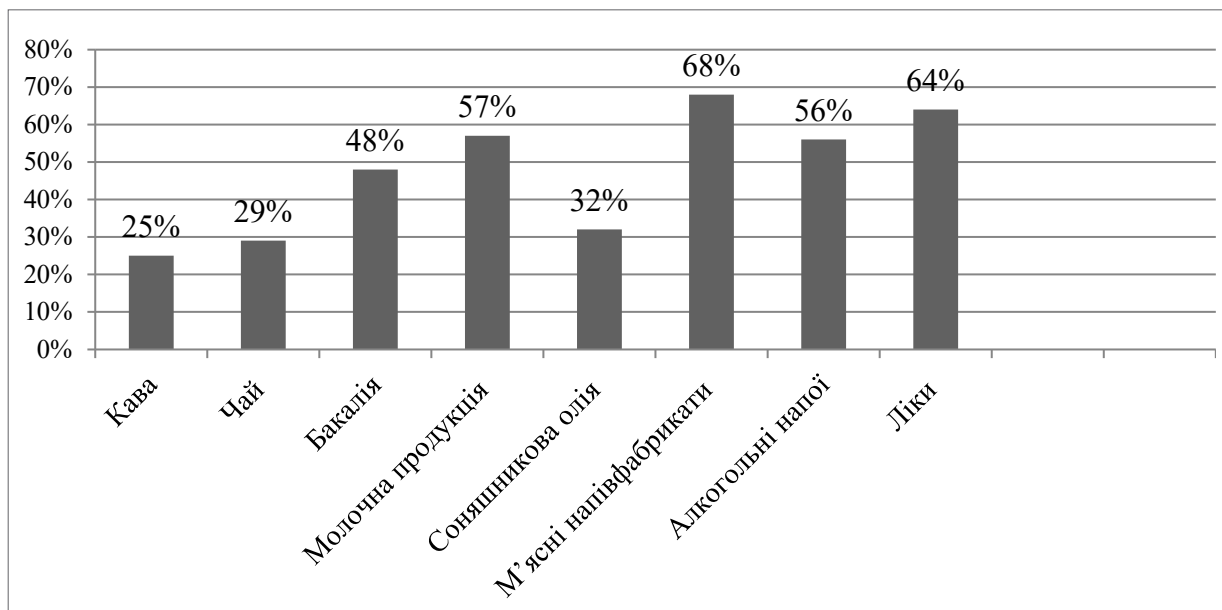

Рис. 1. Продукти харчування у яких виявлено фальсифікат, у % *

Джерело: побудовано за даними аналізу статистичних даних ДП «Укрметртестстандарт» [16]

Актуальність застосування онлайн-маркетингових методів обумовлена значними темпами зростання поширення фальсифікованої продукції в Інтернеті за рахунок:

– впливу факторів макросередовища: розвиток технологій, пандемії COVID-19;

– створення продавцями фальсифікату ланцюжків онлайн-постачання, всупереч законних каналів розповсюдження;

– використання продавцями фальсифікованої продукції онлайн-бірж B2B, крім сайтів електронної комерції;

Таблиця 1

Маркетингові он-лайн методи боротьби з фальсифікованою продукцією

Метод	Концепція	Принцип реалізації
1. Моніторинг та онлайн-аналітика	1. Моніторинг точок збуту та просування, відстеження рекламної діяльності продавців фальсифікату в мережі Інтернет	Контроль збутової та комунікаційної політики продавців фальсифікату в Інтернет: блокування пропозицій та асортименту, запобігання розповсюдженню фальсифікованих товарів
	2. Моніторинг кіберсквотингу і тайпсквотингу	Захист прав інтелектуальної власності та інформування споживачів про справжність товару
2. Методи навчання споживачів	Навчання споживачів розпізнавати фальсифікований товар на основі використання цифрових та IT-технологій	1. Навчання споживачів використовувати систему блокчейн, вебінструментів, мобільних додатків для перевірки справжності товарів 2. Навчання споживачів використовувати QR-коди, за допомогою яких можна відсканувати цифрове підтвердження товару, дізнатися інформацію про серійний номер та кінцевий термін придатності
3. Комунікація зі споживачем та інформування про незаконні сайти у соціальних мережах та/або на сайті компанії	1. Комунікація на сайті та через інтернет-додаток 2. Особиста комунікація через додаток у смартфоні, соціальній мережі, розсилання в месенджерах інформації про підроблені сайти, додатки 3. Інформування про асортимент та ціни на товар	Розробка програми інтегрованих маркетингових комунікацій, що ставить за мету поінформувати про: цінності бренду; цільовий сегмент ринку; можливості копіювання товару; нелегальні та кримінальні способи просування товару; технологічні нововведення компанії (система блокчейн)

Джерело: складено на основі проведеного дослідження

Таблиця 2

Маркетингові офлайн методи боротьби з фальсифікованою продукцією

Метод	Концепція	Принцип реалізації
1. Бренд-менеджмент	1. Створення та просування бренду із зазначенням географічного походження	1. Заходи подієвого та соціально-відповідального маркетингу 2. Розробка програм вбудованих маркетингових комунікацій, що відображають наочність бренду із зазначенням географічного походження
	2. Якість товару, унікальність процесу виробництва та техніки виконання	1. Відмова від логотипів або скорочення їх застосування через ризики їх копіювання 2. Підтримка рівня якості за рахунок унікальності процесу виробництва та наголос на цих перевагах у комунікаціях зі споживачем 3. Пропозиція брендівих продуктів для певної цільової аудиторії
	3. Унікальність сервісного обслуговування	1. Підвищення конкурентоспроможності та диференціації бренду за рахунок розширення асортименту послуг 2. Неординарність пропозиції за рахунок пропозиції ексклюзивних послуг 3. Неординарність пропозиції за рахунок підвищення якості та доданої цінності послуг як доповнення до товару
2. Автентифікація товару та упаковки	Розробка упаковки та маркування товару, що важко відтворюється.	1. Упровадження системи маркування товарів (явна та прихована автентифікація) 2. Упровадження системи відслідковування товарів

Джерело: складено на основі проведеного дослідження

- просування контрафактних товарів через соціальні мережі та пошукові системи;
- продажу фальсифікованих товарів, придбаних на гуртовних, аукціонних онлайн- та офлайн майданчиках, магазинах тощо;
- незаконного використання платної пошукової реклами, програм

SEO оптимізації, використання фірмових термінів у доменних іменах і т.п.

У таблиці 1 зазначено ключові маркетингові он-лайн методи боротьби з фальсифікатом, указано концептуальні основи та принципи реалізації.

З огляду на те, що понад 70% покупок та продажів фальсифікованих товарів здійснюється на офлайн ринку, і цей ринок показує щорічні темпи приросту, компаніям-виробникам варто акцентувати увагу на офлайн методах боротьби з контрафактом.

Маркетингові офлайн методи можна умовно розділити на дві групи: бренд-менеджмент та автентифікація товару та упаковки (табл. 2).

Комплексне застосування методів (поєднання обох методів онлайн та офлайн) передбачає комунікації зі споживачами на засадах неприйнятності використання фальсифікованої продукції та дотримання принципів соціальної відповідальності виробників під час створення й реалізації товарів. Тому, наразі простежується тенденція до формування негативного ставлення до фальсифікату, як до соціально неприйнятної явища, у вигляді застосування брендами системи інтегрованих маркетингових комунікацій, які комплексно захищають споживачів від фальсифікованої продукції.

Висновки дослідження і перспективи подальших досліджень. Дані проведеного дослідження демонструють невинне зростання показників

виробництва та розповсюдження фальсифікату, збільшення видів фальсифікованої продукції.

Аналіз методів протидії фальсифікату товарів у світовій та вітчизняній практиці показав наявність сформованої державної системи щодо застосування правових методів, інструменти якого є недостатніми. Разом з цим визначається недостатнє застосування маркетингових та ринкових методів протидії фальсифікату товарів. На основі аналізу методів протидії вироблення та розповсюдження фальсифікованих товарів за допомогою систематизації методів маркетингового управління попитом на ринку такого виду продукції, можливим варіантом протидії розповсюдженню фальсифікату є розробка механізму стримування споживчого попиту на фальсифіковані товари.

Результати проведеного дослідження свідчать про актуальність та необхідність застосування пропонованих методів маркетингового управління споживчим попитом на ринку фальсифікату як одного з елементів захисту споживачів від фальсифікованих товарів. Поряд з цим, систематизація маркетингових методів зі стримування зростання попиту споживачів на фальсифіковану продукцію сприятиме обізнаності виробників оригінальної продукції та власників брендів у використанні методів боротьби з фальсифікатом і, можливо, підвищить їх ефективність.

Перспективи подальших досліджень вбачаються нами у вивченні питання стосовно можливостей оцінки ефективності маркетингових методів боротьби з виробництвом та розповсюдженням фальсифікованої продукції у форматі їх комплексного застосування та проведення емпіричних досліджень у даному напрямку.

Література

1. Лисенко В. В., Курілов Г. М. Незаконний обіг товарів в Україні: характеристика способів злочинної діяльності. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2015. № 2. С. 277–285.
2. Плахтій Ю. Р. Проблеми ризиків споживачів при купівлі товарів. Технологический аудит и резервы производства. 2014. № 1/5. Вип. 15. С. 31–33.
3. Мельник Т. Ю. Товарознавство: підручник. Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2020. 364 с.
4. Петрова І. А., Петров С. О., Кричківська Л. В., Дубоносов В. Л. Загальні методи визначення якості та безпеки споживчих товарів: навч.-практ. посіб. Харків: ФОП Крамаренко Ю. М. 2017. 233 с.
5. Коваленко І. А. Фальсифікація та обіг фальсифікованих лікарських засобів: кримінально-правове дослідження: монографія. За наук. ред. Є. Л. Стрельцова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 232 с.
6. Булгакова О. В. Ідентифікація споживчих ризиків в системі маркетингу взаємовідносин. Причорноморські економічні студії. 2017. Вип. 17. С. 95–99.
7. Дубініна А. А., Овчиннікова І. Ф., Дубініна С. О. Методи визначення фальсифікації товарів: підручник. К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2010. 272 с.

8. Заніна Т. А., Копитко А. П., Мануленко О. В. Комплексне дослідження фальсифікованої та контрафактної продукції: теоретичні та практичні аспекти. Теорія та практика судової експертизи та криміналістики, 2019. № 2. Том 2. С. 573–583.
9. Дудла І. О. Захист прав споживачів: навч. посібн. К.: Центр учбової літератури, 2007. 448 с.
10. Закон України «Про захист прав споживачів». Відомості Верховної Ради України № 1603-IX від 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
11. Protect your brand and consumers by implementing a brand protection strategy that covers multiple online channels. OpSec, 2022. URL: <https://www.opsecsecurity.com/content-digital-presence/online-brand-protection/>
12. Macro-economic database AMECO, 2022. The European Union. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/indicators-statistics/economic-databases/macro-economic-database-ameco_en
13. Фальсифікат: які продукти і як підробляють найчастіше. Суспільство. 2021. URL: <https://kurs.if.ua/article/falsyfikat-yaki-produkty-i-yak-pidroblyayut-najchastishe/>
14. ДСТУ 3413-93. Система сертифікації УкрСЕПРО. Порядок проведення сертифікації продукції. URL: https://dnaop.com/html/43921/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_3413-96
15. Коренюк П. І., Голубицький М. Ю. Правові засади технічного регулювання в Україні. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа та спеціальних знань в юридичній практиці, 2018. № 1 (18). URL: <http://expert-nazarov.com/nomera/853-2018-1-18>
16. ДП «Укрметртестстандарт». Офіційний сайт. URL: <http://www.ukrcsm.kiev.ua/index.php/uk>

References

1. Lysenko V. V., Kurilov H. M. Nezakonnny obih tovariv v Ukraini: kharakterystyka sposobiv zlochynnoi diialnos-ti. Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E. O. Didorenka. 2015. № 2. S. 277–285.
2. Plakhtii Yu. R. Problemy ryzykiv spozhyvachiv pry kupivli tovariv. Tekhnolohycheskyi audyt y rezervy proyz-vodstva. 2014. № 1/5. Vyp. 15. S. 31–33.
3. Melnyk T. Yu. Tovaroznavstvo: pidruchnyk. Zhytomyr: Derzhavnyi universytet «Zhytomyrska politekhnika». 2020. 364 s.
4. Petrova I. A., Petrov S. O., Krychkovska L. V., Dubonosov V. L. Zahalni metody vyznachennia yakosti ta bezpeky spozhyvchykh tovariv: navch.-prakt. posib. Kharkiv: FOP Kramarenko Yu.M. 2017. 233 s.
5. Kovalenko I. A. Falsyfikatsiia ta obih falsyfikovanykh likarskykh zasobiv: kryminalno-pravove doslidzhennia: monohrafiia. Za nauk. red. Ye. L. Streltsova. Odesa: Vydavnychiy dim «Helvetyka». 2018. 232 s.
6. Bulhakova O. V. Identyfikatsiia spozhyvchykh ryzykiv v systemi marketynhu vzaiemovidnosyn. Prychornomor-ski ekonomichni studii, 2017. Vyp. 17. S. 95–99.
7. Dubinina A. A., Ovchynnikova I. F., Dubinina S. O. Metody vyznachennia falsyfikatsii tovariv: pidruchnyk. K.: «Vydavnychiy dim «Profesional», 2010. 272 s.
8. Zanina T. A., Kopytko A. P., Manulenko O. V. Kompleksne doslidzhennia falsyfikovanoi ta kontrafaktoi pro-duktsii: teoretychni ta praktychni aspekty. Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy ta kryminalistyky. 2019. № 2. Tom 2. S. 573–583.
9. Dudla I. O. Zakhyst prav spozhyvachiv: navch. posibn. K.: Tsentr uchbovoi literatury, 2007. 448 s.
10. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst prav spozhyvachiv». Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy № 1603-IX vid 01.07.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
11. Protect your brand and consumers by implementing a brand protection strategy that covers multiple online channels. OpSec, 2022. URL: <https://www.opsecsecurity.com/content-digital-presence/online-brand-protection/>
12. Macro-economic database AMECO, 2022. The European Union. URL: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/indicators-statistics/economic-databases/macro-economic-database-ameco_en
13. Falsyfikat: yaki produkty i yak pidrobliaiut naichastishe. Suspilstvo. 2021. URL: <https://kurs.if.ua/article/falsyfikat-yaki-produkty-i-yak-pidroblyayut-najchastishe/>
14. DSTU 3413-93. Systema sertyfikatsii UkrSEPRO. Poriadok provedennia sertyfikatsii produktsii. URL: https://dnaop.com/html/43921/doc-%D0%94%D0%A1%D0%A2%D0%A3_3413-96
15. Koreniuk P. I., Holubytskyi M. Yu. Pravovi zasady tekhnichnoho rehuliuвання v Ukraini. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa ta spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2018. № 1 (18). URL: <http://expert-nazarov.com/nomera/853-2018-1-18>
16. DP «Ukrmetrtteststandart». Ofitsiyniy sait. URL: <http://www.ukrcsm.kiev.ua/index.php/uk>

Макар Оксана Павлівна*кандидат економічних наук, доцент,**доцент кафедри туризму**Національний університет «Львівська політехніка»***Makar Oksana***Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,**Associate Professor of the Department of Tourism**Lviv Polytechnic National University*

ORCID: 0000-0001-8135-0018

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8039

СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ДІЛОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ ТА ТУРИСТИЧНИХ РЕГІОНАХ СВІТУ

CURRENT STATE OF BUSINESS TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE AND TOURIST REGIONS OF THE WORLD

Анотація. У статті досліджено сферу ділового туризму в Україні та на світовому ринку. Досліджено основні макроекономічні показники світового ринку туристичних послуг і сегменту ділового туризму як одного з його найважливіших складників, проведено аналіз динаміки розвитку ділового туризму на прикладі провідних країн світу. Проаналізовано фактичні статистичні показники ділового туризму країн світу, показники динаміки ринку ділових та приватних подорожей в Україні, особливості обліку ділових поїздок. Охарактеризовано вплив активізації сектору ділових послуг на регіональний розвиток України. Досліджено чинники що створюють перешкоди для розвитку ділового туризму в Україні, перспективи розвитку національного туристичного ринку. Розглянуто проблеми, що постають перед галуззю ділового туризму України на сучасному етапі, наведено рекомендацій щодо підвищення конкурентоспроможності національного туристичного продукту. У результаті дослідження виявлено зміни в рейтингах показників функціонування сфери ділового туризму в деяких країнах. Визначено місця ділового туризму у розвитку туристичної індустрії країн світу. Названо провідних експортерів та імпортерів туристичної продукції, визначено позицію України на окремих сегментах ринку ділового туризму. Вигілено комплекс переваг, визначено можливості ділового сектору по регіонах, представлено шляхи розвитку Місе-індустрії України. Методи оцінки її ефективності у перспективі розгорне ділову активність в країні в десятки разів, внаслідок чого, було визначено, що діловий туризм як велика частина туристичної індустрії у майбутньому, є основою для іміджевої та економічної прогресивності цілої країни. Діловий туризм є стратегічним інструментом як зовнішньої так і внутрішньої політики нашої держави в цілому та запорука успіху розвитку регіонів, адже по усій території нашої країни ведеться різнопрофільний бізнес.

Ключові слова: діловий туризм, туристичні регіони світу, економічний та іміджевий розвиток, світова економіка, глобалізація, ринок туристичних послуг, індустрія туризму, туристичні потоки, місе-туризм.

Summary. The article examines the field of business tourism in Ukraine and the world market. The main macroeconomic indicators of the world market of tourist services and the segment of business tourism as one of its most important components are studied, the analysis of dynamics of development of business tourism on an example of the leading countries of the world is carried out. The actual statistical indicators of business countries of the world, indicators of dynamics of the market of business and private travels in Ukraine are analyzed; features of business travel accounting. The impact of the intensification of the business services sector on the regional development of Ukraine is described. The factors that create obstacles to the development of business tourism in Ukraine, the prospects for the development of the national tourism market are studied. The problems facing the business tourism industry of Ukraine at the present stage are considered, recommendations for increasing the competitiveness of the national tourism product are given. The study revealed changes in the ratings of indicators of business tourism in some countries. The places of business tourism in the development of the tourism industry of foreign countries and Ukraine are determined. The leading exporters and importers of tourist products are named, the position of Ukraine in certain

segments of the business tourism market is determined. The set of advantages is highlighted, the opportunities of the business sector by regions are determined, the ways of development of the Mys-industry of Ukraine are presented. Methods for assessing its effectiveness in the future will expand business activity in the country dozens of times, as a result, it was determined that business tourism as a large part of the tourism industry in the future, is the basis for image and economic progress of the country. Business tourism is a strategic tool for both foreign and domestic policy of our country as a whole and the key to the success of regional development, because throughout the country is a diverse business.

Key words: business tourism, economic and image development, world economy, globalization, tourist services market, tourism industry, tourist flows, mysticism.

Постановка проблеми в загальному виді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Міжнародний туризм розвивається в супереч таким негативним факторам, як політична та економічна нестабільність у багатьох частинах світу, коливання та нестабільність валютних курсів. Глобалізація, як сукупність процесів націлених на світову уніфікацію та інтеграцію, торкається усіх сфер людської діяльності. Враховуючи таку широку сферу впливу, стає зрозуміло, що вона безпосередньо впливає і на чинники, що визначають тенденції розвитку міжнародного туризму. Міжнародна торгівля послугами набуває все більшого значення і є предметом уваги з боку провідних спеціалістів світу. Діловий туризм досконало практикується у Західній півкулі світу та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, і є одним із найбільш перспективних секторів світової економіки, приносячи третину доходів від туристичної індустрії у ВВП країн, тоді як Україна — маючи відмінне геополітичне положення, значний туристичний та економічний потенціал, не входить у склад держав-лідерів сфери ділового туризму. За останні роки Україна прийняла всього незначну кількість важливих міжнародних зустрічей, що пояснюється внутрішньо регіональними проблемами, які будуть досліджуватись. Ведення бізнесу та виконання професійних обов'язків — головний чинник виникнення туристичного напрямку «діловий туризм». В основі сьогодення, сфера ділового туризму має широкомасштабний характер за рахунок всесвітньої економічної, політичної, культурної та релігійної інтеграції та уніфікації. Фаза потужного розвитку бізнесу під впливом глобалізаційних процесів спричинила бум тісних всесвітніх наукових, культурних, ділових зв'язків між регіонами і країнами, які стрімко посилюються, а національна економіка та її інтеграція на світовий ринок неможливі без розвитку сфери ділового туризму. Таким чином сфера ділових подорожей постає надважливим фактором для розвитку людства, з'являються нові галузі економіки (зокрема в ІТ сфері), які потребують глобального маркетингу і підтримки клієнтів, відбувається

збільшення кількості професійних спільнот та розвиток виставкового підприємництва. Збільшується кількість спеціалізованих MICE-компаній; відбувається зростання міжнародного співробітництва у галузі освіти, і відповідно збільшується кількість ділових зустрічей на всіх рівнях по цілому світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найвагомішу роль у концептуальному дослідженні функціонування та перспектив індустрії ділового туризму внесли наступні науковці: Коваль О. А., Васьковська І. І., Музичка Є. О. здійснили системний аналіз ділових послуг, тенденцій розвитку ділового туризму в Україні [4; 5]. Статистичні показники розвитку сфери туризму в Україні проаналізовані у працях Скляр Г. П., Вишнівецька Л. І., Дробіш Л. І. [7]. У праці Дехтяр Н. А. [8] висвітлені тенденції розвитку світового ділового туризму. Сливенко В. А., Подорожко Т. О., Шишкіна В. Б. [10] визначили пріоритети розвитку ділового туризму в Україні.

Формування цілей статті. Метою дослідження є аналіз ділових зустрічей як сфери туристичного бізнесу, виявленні особливостей ринку сектору ділового — туризму в Україні та світі, перспектив виходу на світовий ринок туристичних послуг місце-туризму в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світі міжнародний туризм розвивається досить нерівномірно, що пояснюється в першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку окремих країн та регіонів. Найбільшого розвитку міжнародний туризм набув у західноєвропейських країнах. Частка цього регіону складає більш як 70% світового туристичного ринку і близько 60% валютних надходжень. Про глобальність туризму та пріоритетність у світовій економіці свідчать як динаміка світових туристичних потоків (4–5% зростання на рік) протягом останніх років, так і доходи від туризму, що складають 6,5% світового експорту і 18% міжнародної торгівлі послугами. Сучасний міжнародний туризм є одним із найважливіших чинників економічного та соціального розвитку суспільства. Інтенсивний розвиток

туризму зокрема ділового туризму спостерігається в країнах зі сприятливою внутрішньою та зовнішньою політикою, стійким економічним розвитком, високим рівнем культури, соціальною підтримкою громадян, визначається як важливий напрямок міжнародного співробітництва.

У світі міжнародний туризм розвивається досить нерівномірно, що пояснюється в першу чергу різними рівнями соціально-економічного розвитку окремих країн та регіонів. Найбільшого розвитку міжнародний туризм набув у західноєвропейських країнах. Частка цього регіону складає більш як 70% світового туристичного ринку і близько 60% валютних надходжень.

Згідно з довгостроковим прогнозом ЮНВТО «Туризм до 2030 року» (рис. 1), очікується, що в період з 2010 по 2030 рр. кількість міжнародних туристичних прибуттів у світі зросте на 3,3% у рік і до 2030 року досягне 1,8 млрд. доларів США. Вважається, що в цей період кількість туристичних прибуттів в країни, що розвиваються, зросте удвічі більше (+ 4,4% на рік), ніж в країни з розвинутою економікою (+ 2,2% на рік). Частка ринку країн з перехідною економікою зростає очікується, досягне 57% до 2030 р., що відповідає більш ніж 1 млрд. іноземних туристів.

Діловий туризм прогресивно розвивається у глобальному відношенні, що приносить країнам відмінні рейтинги іміджевої привабливості та великі доходи від галузі туризму, значна частина витрат якої, зосереджена на бізнес-клієнтурі і організації масових подій, спрямованих на її залучення. Індустрія ділового туризму доско-

нало практикується у Західній півкулі світу та Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, і є одним з найбільш перспективних секторів світової економіки. Витрати великих іноземних компаній на ділові і мотивуючі поїздки своїх працівників та партнерів досягають позначки у понад один мільйон доларів на рік і входять у ряд статей витрат після забезпечення кадрів, податків, оренди, ІТ-технологій і зв'язку, що стимулює розвиток даної індустрії. Практика більшості країн світу відзначає особливості індустрії ділових справ, що відрізняють її від інших галузей туризму. Вважається, що вона є мультиплікатором економічного, соціального та іміджевого регіонального розвитку. Діловий туризм є найбільш прибутковий вид туристичних поїздок, оскільки щоденні витрати особи, яка займається бізнесом, у середньому в три рази перевищують витрати іншого виду туриста.

На всесвітньому рівні, ринок ділової індустрії у 2020 році, спираючись на дані звіту Об'єднання Дослідників Ринку (Allied Market Research) був оцінений у 973 млрд. доларів США, і згідно прогнозів, до 2025 року (за умов виходу із кризи, спричиненою пандемією «COVID-2019») перевищить показник у 1,4 трлн. доларів США, із середньорічним темпом приросту у 7,7%. Частка даного сегменту у загальному обсязі ринку ділового туризму світу уже сьогодні становить — 61,7%. Всесвітня туристична організація (UNWTO) визначає, що з 6,5 трлн. доларів США, що є глобальним оборотом туристичного бізнесу — 390 млрд. доларів США припадає на ділову індустрію, що в межах 2020–2030 рр., ймовірно, збільшить обо-

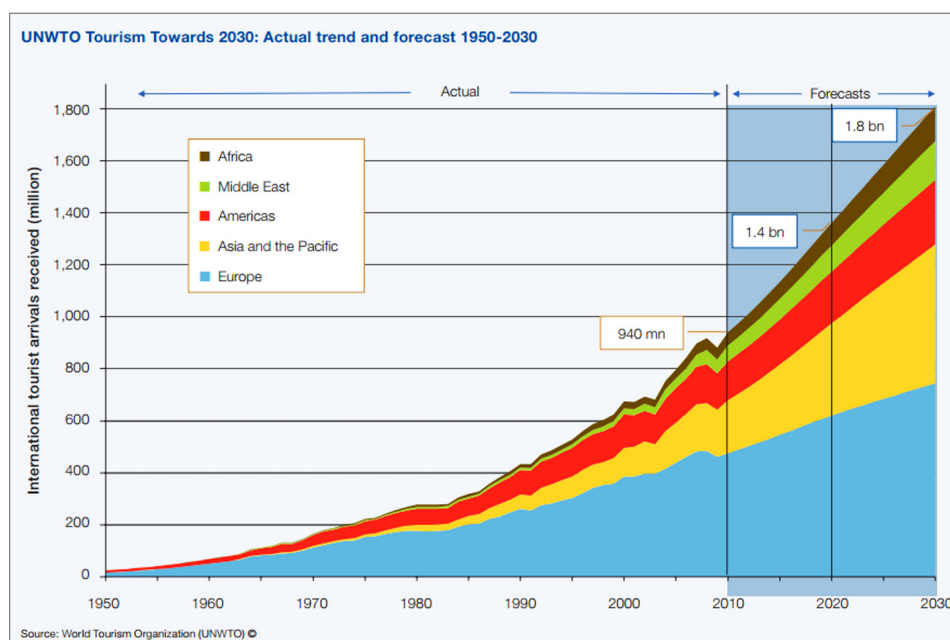

Рис. 1. «Туризм до 2030 року»: Актуальні тенденції та прогнози 1950–2030 рр. [13]

рот у 5 разів, досягаючи позначки у 2 трлн. доларів США. На тлі кризи «COVID-2019», глобальний ринок ділових поїздок, що на даний момент оцінюється у 1,4 трлн. доларів США, за оновленими прогнозами, до 2027 року має збільшитись у 1,6 трлн. доларів США, при подальшому середньорічному прирості у 2,7%. Світові витрати на діловий туризм у 2019 році досягли 1,283 млрд. доларів США [1; 2; 13].

Щорічно у глобальному просторі відбувається понад 150 мільйонів подорожей з діловою метою. Галузеві експерти дослідили, що кожна сьома поїздка до Європи, кожна восьма до Америки і кожна п'ята до Азії — має ділову мету. Згідно з аналітикою, один з п'яти міжнародних ділових туристів (1% загального числа міжнародних туристів) здійснює МІСЕ-подорож [3; 4]. Згідно із дослідженням Всесвітньої асоціації ділового туризму, головними центрами ділової активності світу є: Китай, Японія, Індія, Південна Корея — у Азії; США та Канада — у Північній Америці; Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Іспанія, Нідерланди та Росія — у Європі; Австралія — у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні; Бразилія — у Південній Америці (Табл. 1). Сумарний об'єм ринку яких становить 1111 млрд. доларів США.

Незважаючи на те, що лідерство за кількістю подій, протягом останніх двох десятиліть тримає США — Європа домінує на ринку. Так, у відсотковому відношенні, за останній рік вона прийняла 53% усіх зустрічей світу. Також вона займає перше місце у світі по витратах на діловий туризм,

а особливо на сегмент конгресно-виставкових зустрічей. На частку конгресно-виставкового туризму в Європі припадає 30–40% ринку ділового туризму (Табл. 2), що пов'язано із розвитком економіки, її диверсифікованістю та галузевою кон'юнктурою, а також високо розвиненими передовими і наукомісткими галузями: електротехнічною, авіаційною, цифровою, промисловою та науковою.

Найвпливовішими країнами світового ділового туризму, що входять у ТОП-20 у 2019 році є: США (934 подій), Німеччина (714 подій), Франція (595 подій), Іспанія (578 подій), Великобританія (567 подій), Італія (550 подій), Китай (539 подій), Японія (527 подій), Нідерланди (356 подій), Португалія (342 події), Канада (336 подій), Австралія (272 події), Республіка Корея (248 подій), Бельгія (237 подій), Швеція (237 подій), Австрія (231 подій), Швейцарія (221 подія), Аргентина (214 подій), Польща (213 подій), Бразилія (209 подій). Серед міст, відзначених у звіті ICCA Statistics Report, ТОП-20 на ринку очолюють: Париж (237 подій), Лісабон (190 подій), Берлін (176 подій), Барселона (156 подій), Мадрид (154 подій), Відень (149 подій), Сінгапур (148 подій), Лондон (143 події), Прага (138 подій), Токіо (131 подія), Буенос-Айрес (127 подій), Копенгаген (125 подій), Бангкок (124 події), Амстердам (120 подій), Сеул (114 подій), Афіни (107 подій), Рим (102 події), Тайбей (101 подія), Сідней (93 події). Найбільше зростання частки ринку спостерігається у Азії (+ 16%). Швейцарія займає особливе місце у діловому обслуговуванні світу, маючи 19 конгрес-центрів

Таблиця 1

Ринок ділового туризму, млрд. дол США, %

Рейтинг	Країна	Об'єм ринку 2019, млрд. дол США	Об'єму ринку 2022, млрд. дол. США	Приріст (2019–2022), %
1	Китай	347	476	8,3
2	США	292	355	3,9
3	Німеччина	72	92	9,0
4	Японія	64	71	0,8
5	Великобританія	50	63	9,5
6	Франція	40	50	7,8
7	Індія	37	64	12,5
8	Південна Корея	36	42	3,9
9	Італія	34	41	6,6
10	Бразилія	31	34	2,6
11	Канада	25	31	6,0
12	Австралія	23	28	4,3
13	Іспанія	22	29	8,4
14	Нідерланди	19	23	5,7

Джерело: укладено автором на основі джерела [11]

Таблиця 2

Динаміка ділових заходів за регіонами світу [11]

Роки	2017	2018	2019	2020	2021
Регіон	Кількість подій				
Європа	6565	6548	6731	6798	7045
Азіатсько-Тихоокеанський	2546	2749	2814	2940	3033
Близький Схід			124	144	157
Америка	2627	2568	2659	2655	2644
Африка	338	362	359	414	415
Разом	12076	12227	12687	12951	13294

Джерело: укладено автором на основі джерела [11]

і понад 500 ділових готелів. Центром МІСЕ-туризму є Женева. Саме Женева приймає міжнародну виставку в області ділового туризму «Європейські ініціативи за діловими подорожами та зустрічами». У Польщі основними центрами ділового туризму є: Варшава, Краків, Познань, Лодзь та Гданськ. Найбільшими конгресними центрами Америки є Вашингтон і Нью-Йорк. Генеруючий туристичний субрегіон — Північно-Східна Азія (Японія, Китай/Гонконг, Тайвань, Південна Корея та Індія) і Південно-Східна Азія (Сінгапур). Діловий туризм на африканському континенті розвивається нерівномірно через соціально-економічні проблеми більшості, але генеруючими є ПАР і Марокко. Ситуацію на Близькому Сході можна співставити з Африкою, лідерами індустрії зустрічей якої є: Єгипет, Саудівська Аравія та ОАЕ, у Південній Азії — це Індія [13; 14].

Україна веде ділові відносини з 212 країнами світу. Найбільш активні торговельні відносини України з Польщею, Німеччиною, Китаєм та Туреччиною. Акцентуючи увагу на країнах, що є постачальниками ділових туристів в Україну, варто відзначити двадцять переважаючих ринків, зокрема: Польща, Німеччина, Угорщина, Туреччина, Китай, США. Італія, Великобританія, Литва, Грузія, Азербайджан, Франція, Болгарія, Румунія, Словаччина, Чехія, Ізраїль та Іспанія. На них припадає близько 62% від загальної кількості МІСЕ-туристів в Україну. Популяризація ділового туризму — один із пріоритетних напрямків програми розвитку туризму для України. Аналітика свідчить, що за десять років обсяг ділових поїздок в Україні збільшився більш як у два рази (на 112,1%), а приріст даного виду подорожей становить — 63,1%. Бізнес-туризм дає можливість пошуку нових партнерів, обміну інформацією, посилення професійного досвіду, зміцнення корпоративної культури. Сьогодні в країні активно розвиваються сфери ІТ — технологій, медицини,

промисловості, туризму — для яких зустрічі є вкрай важливими для прийняття рішень, навчання, вдосконалення роботи і планів на подальше майбутнє. Також не менш важливо, що Україна, яка прагне увійти в ЄС і бере участь у більшості важливих політичних подій у Європі, за останні роки приймає великі групи делегацій з різних країн світу, які повертаються знову і знову в об'ємних кількостях. За останнє десятиліття наша держава змінила курс регіонального розвитку, що дало суттєвий поштовх сфері бізнесу, і у наслідку — сфері ділового туризму. Для більшості європейських країн «МІСЕ» — явище туризму, що приносить чи не третину доходів від туристичної індустрії у ВВП. Для того, щоб зрозуміти можливості прогресивного розвитку регіонів України у сегменті індустрії зустрічей варто здійснити SWOT-аналіз у напрямку розвитку ділового туризму України подано у Таблиці 3.

Згідно даних щорічного рейтингу Міжнародної асоціації конгресів та конференцій (ICCA), у 2019 році в Україні було проведено 15 значимих міжнародних конгресів, що становить 0,1% європейського ринку конгресів. З них — 8 у Києві, 3 — у Львові, 2 — в Одесі, 2 — у Харкові. Ці міжнародні зустрічі організовуються за ініціативи Міжнародної асоціації конгресів та конференцій. Це свідчить про цікавість міжнародних ділових кіл до нашої країни. Основна частина ділових подорожей в Україні становить більше 85%, припадає на внутрішні поїздки. Важливою ознакою того, що країна зацікавлена у прийнятті бізнес-туристів є діяльність Асоціації ділового туризму України всеукраїнського професійного об'єднання учасників ринку МІСЕ-туризму, що працює з місією об'єднання зусиль професіоналів індустрії ділового туризму для створення умов ефективного розвитку галузі в Україні. Асоціація має на меті перетворити МІСЕ у галузь, що забезпечить динамічний розвиток економіки, здійснить значний

Таблиця 3

SWOT-аналіз розвитку ділового туризму в Україні

<i>Сильні сторони</i> – багатство та виразність культурно-історичної спадщини на фоні європейських міст; – геополітичне положення, близькість з країнами Європейського Союзу західних, південних та південно-західних регіонів; – політичні, економічні та культурні міжнародні зв'язки, що розвиваються; – наявність інформаційно-туристичних центрів у більшості обласних пунктів; – нижчий ціновий діапазон на послуги ділового туризму, порівняно із найближчими країнами Європи; – значна інвестиційна привабливість ділового туризму регіонів.	<i>Слабкі сторони</i> – відсутність статистики ділового туризму, згідно міжнародних вимог; – сезонна нерівномірність попиту на усі види МІСЕ-послуг по усіх регіонах країни; – низький рівень інвестицій у МІСЕ-індустрію по регіонах України; – невідповідність сервісу закладів розміщення вимогам бізнес-туристів з розвинених країн світу; – нерозвинена інфраструктура при закладах розміщення; – відсутність успішних маркетингових дій щодо популяризації українських регіонів на міжнародному МІСЕ-ринку.
<i>Можливості</i> – зацікавленість іноземних компаній в інвестуванні в цілому у сферу туризму України і в будівництво туристичної ділової інфраструктури; – розгортання міжнародного та міжрегіонального співробітництва; – залучення українських регіонів в міжнародну виставкову діяльність; – погодження проектів щодо отримання фінансування з коштів бюджету або успішна подача заявок на отримання гранту; – посилений попит в сфері МІСЕ-індустрії; – можливість впровадження конкретних методів стійкого розвитку регіонів.	<i>Загрози</i> – застаріла нормативно-правова база і система правового регулювання в сфері розвитку туризму України; – сильна та переважаюча конкуренція в галузі ділового туризму з європейськими містами бізнес-гігантами, що веде до відхилення більшості заявок на проведення міжнародних подій в регіонах України; – зовнішньополітичні ризики, що істотно впливають на транзитно-політичний потік у регіони; – слабкість пропозиції кредитного фінансування бізнесу;

Джерело: сформовано автором

внесок у ВВП, збільшить зайнятість населення, формуючи дохідну частину бюджету. Активно популяризуються ділові заходи і у інших містах України. Згідно із прогнозами Всесвітньої ради з туризму та подорожей, витрати на діловий туризм в Україні щорічно зростатимуть на 6,2%. Доречно відмітити, що в останньому профільному звіті Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) українську конкурентоспроможність було оцінено 78-м місцем із 140 держав. Україна піднялась на 10 позицій вгору. Це свідчить про розвиток бізнесу в Україні, що дає можливість зацікавити іноземних інвесторів і залучити іноземний капітал, і як наслідок, приведе в Україну тисячі ділових туристів, дасть можливість українським МІСЕ-компаніям організувати десятки нових міжнародних корпоративних заходів. Міністерство економічного розвитку ставить за мету збільшити кількість туристів до 30 млн. осіб на рік, в більшій мірі за рахунок ділових груп з Лондону, Сінгапуру, Барселони та Шанхаю, де відбувалися міжнародні виставкові заходи, на яких було представлено Україну. За даними Держприкордонслужби, у 2019 році у ділових заходах в Україні брало участь близько 500 тисяч осіб. Сфера

ділового туризму обіймає близько 0,02% від ВВП країни, тоді як в розвинених країнах цей відсоток сягає 1,5% від ВВП [11].

Аналізуючи динаміку ділових туристичних потоків в Україну, розроблений графік на основі даних статистики і представлений на Рис. 2.

За даними Адміністрації Державної прикордонної служби, в Україні посилились туристичні потоки з неприкордонних країн: Іспанії (+68%), Індії (+57,4), Великобританії (+47,3%), Китаю (+38,8%), Японії (+38,3%), Австрії (+32,8%), Узбекистану (+25,6%), Швеції (+24,6%), Литви (+23,4%), Ізраїлю (+21,7%), США (+19%), Латвії (+18,1%), Німеччини (+17,5%), Італії (+15,4%), Сербії (+13,7%), Канади (+11,4%) [12,14]. За даними Асоціації готельних об'єднань та готелів міст України, на бізнес-туристів припадає близько 50% річного доходу більшості готелів, даний клас готельних комплексів зорієнтований саме на обслуговування МІСЕ-клієнтури, особливо це стосується ділових центрів України — Києва, Львова, Одеси та дещо менше — Дніпра, Харкова та Івано-Франківська. Регіональний розвиток безпосередньо пов'язаний із постійною потребою суб'єктів сфери обслуговування, зокрема конференц-сервісу.

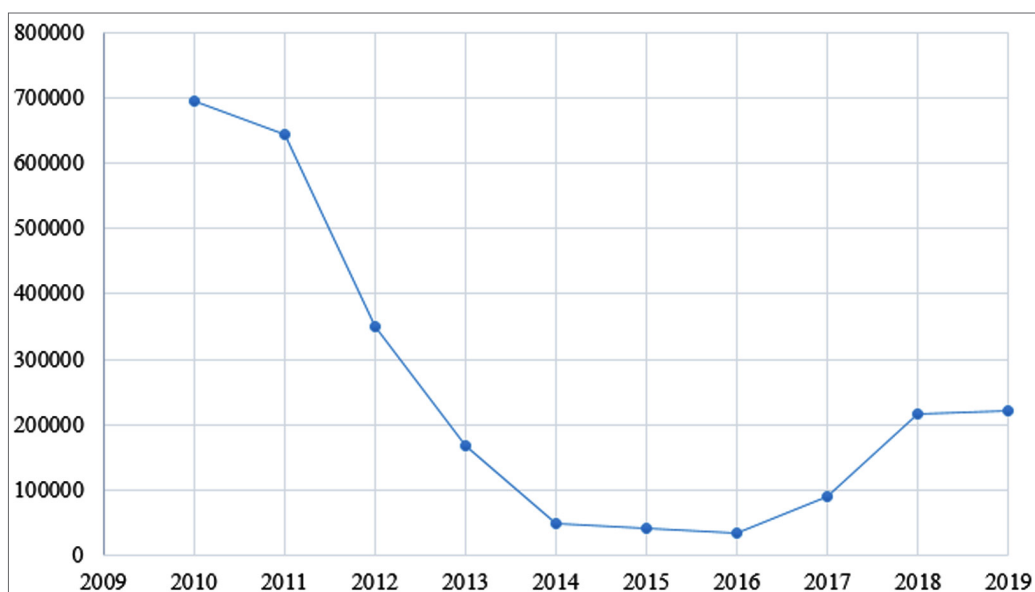

Рис. 2. Динаміка ділових подорожей в Україні

Джерело: укладено автором за даними [9]

Як наслідок відбувається активний структурний розвиток інформаційних, технічних, консалтингових, маркетингових підрозділів. В основному, динамічність попиту на конгресно-виставкове обслуговування в Україні, у подальшому буде залежати лише від посилення бізнес-процесів, політичної стабільності що впливатимуть на економіку і дадуть можливість національним підприємствам виділяти кошти на різного роду ділові заходи. Активізація сектору ділових послуг матиме потужний вплив посилення інфраструктурних інвестицій, диверсифікацією економічних галузей, що безпосередньо взаємодіють із МІСЕ-клієнтурою, і у результаті, створюють умови для зростання

туристичного споживання і забезпечують приріст надходжень в регіональні бюджети, створюючи тим самим економічну стійкість напрямку. За даними 2018–2019 рр., дохід від міжнародного туризму в Україні становить 3,8% від загального експорту [7,8]. Активізація ділової активності в Україні останніми роками пов'язана, перш за все, із посиленням позицій країни у найважливіших світових рейтингах, зокрема в останньому профільному звіті Всесвітнього економічного форуму українську конкурентоспроможність було оцінено 78-м місцем із 140 держав.

Даний рейтинг має опосередковане відношення до галузі туризму, свідчить про цілісний розвиток

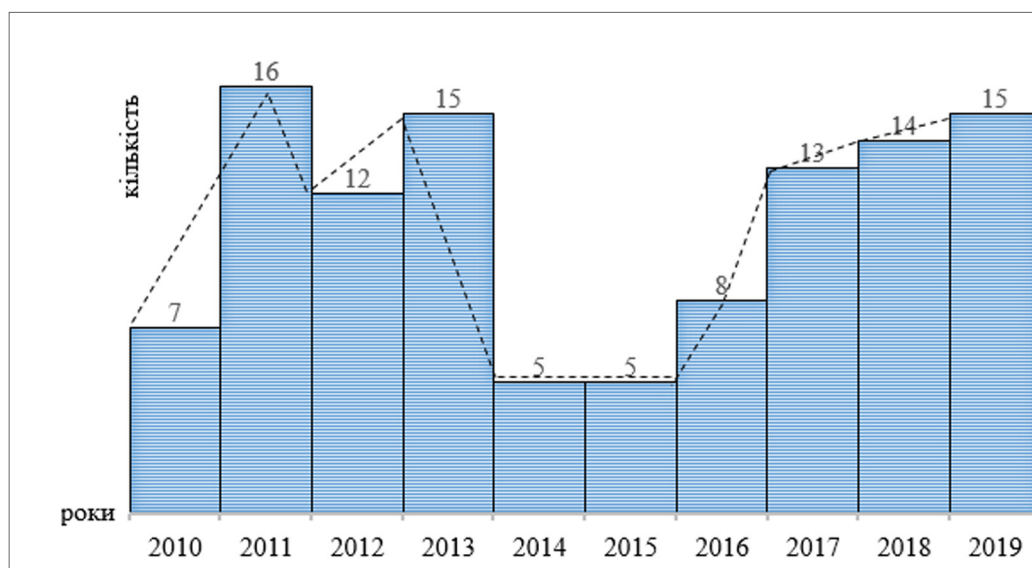

Рис. 3. Динаміка міжнародних ділових подій в Україні

Джерело: укладено автором за даними [9]

бізнесу в Україні, що дає можливість зацікавити іноземних інвесторів і залучити іноземний капітал, і як наслідок, збільшить потоки іноземних туристів, дасть можливість українським МІСЕ-компаніям організовувати десятки нових міжнародних корпоративних заходів [9; 14]. Згідно вище згаданого рейтингу Міжнародної асоціації конгресів та конференцій (ICCA), у 2019 році, в Україні було проведено 15 значимих міжнародних заходів, що становить 0,1% європейського ринку конгресів. Варто відзначити, що за останні роки їх кількість зростає через ділову привабливість, про що свідчить Рис. 3.

Українська держава за темпами активізації сфери ділових зустрічей, на даний момент, стоїть у ряді з наступними державами — Казахстан, Грузія, Бангладеш, Куба та Північна Македонія, Ефіопія, Азербайджан та Гондурас, Вірменія, Вірменія, Албанія. За темпами зростання приросту витрат на ділові поїздки Україна займає 159 місце у рейтингу із річним показником 0,9%. [10; 11]. Щорічно на території української держави відбувається близько 129 міжнародних МІСЕ-заходи.

Висновок з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Підсумовуючи вище викладене можна зробити наступні висновки — лідерами міжнародних індивідуальних ділових поїздок є Європа. Провідну роль відіграє

Західна Європа, а найбільш динамічно розвивається Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Необхідним є підвищення рівня основних напрямків стимулювання туристичної діяльності в Україні, що зможе посилити взаємозв'язок туризму з іншими пріоритетними сферами розвитку країни та регіонів, що сприятиме зростанню економічних показників, збільшення рівня доходів населення, наповнення бюджету та сприятиме зростанню конкурентоспроможності туристичної галузі. МІСЕ-індустрія у регіонах України не надто розвинута і потребує програми дій. У програмах Стратегічного розвитку на рівні місцевого самоврядування областей України вказуються можливості розвитку ділового туризму, що сприятиме будівництву великих бізнес-центрів, будівництву сучасних і комфортабельних готельних комплексів високої категорії, що відповідатимуть міжнародним стандартам. Україна має шанс встати у ряд найбільш конкурентних світових дестинацій. Просування ділового туризму у регіонах України за допомогою використання окремих PR-технологій одне з ключових завдань для створення якісної іміджевої стратегії розвитку ділового туризму в Україні. Проте підвищення соціально-економічної активності країни має стати поштовхом для подальшого розвитку ділового туризму, а також загальної та спеціалізованої інфраструктури, що забезпечує його потреби.

Література

1. Діловий туризм: особливості та класифікація. URL: <https://tourkazka.com>
2. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку туризму та курортів на період до 2026 року: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. Наказ від 28.12.2017 р. № 1902. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1902731-17#Text>
3. Туристична діяльність в Україні 2015–2019 рр.: Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
4. Коваль О. А., Васьковська І. І. Системний аналіз ділових послуг в Україні та аргументація створення бізнес-готелів в столиці. Інтелектуальний потенціал ХХІ століття: матеріали конференції (10–22 листопада 2015 р.). URL: <http://www.sworld.com.ua/konferm2/31.pdf>
5. Музичка Є. О. Стан і тенденції розвитку ділового туризму в Україні. Економіка та держава, 2018. № 1. С. 55–60.
6. Чимитдоржиева О. Г. Деловой туризм: методологические аспекты. Вестник Орел ГИЭТ, 2010. № 2 (12). С. 45–47.
7. Скляр Г. П., Вишнинецька Л. І., Дробиш Л. І. Статистичні показники розвитку сфери туризму в Україні: напрями удосконалення та гармонізація з міжнародними стандартами. Економічний вісник Донбасу. 2017. № 2. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>
8. Дехтяр Н. А. Тенденції розвитку світового ділового туризму. Проблеми економіки. 2014. № 1. С. 43–51.
9. Архів статистичних бюлетенів Державної служби статистики 2019 рр. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/.htm
10. Сливенко В. А., Подорожко Т. О., Шишкіна В. Б. Аналіз сучасного стану та пріоритетів розвитку ділового туризму в Україні. Ефективна економіка. 2019. № 6. URL: <http://www.nauka.com.ua>.

11. ICCA Statistics Report: URL: <http://www.iccaworld.org/dcps/doc.cfm?docid=1789>

12. Інформація щодо відвідування України іноземними туристами та виїзду громадян за кордон (2016–2019 рр.). За даними Адміністрації Державної прикордонної служби. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents>

13. Туристичний барометр UNWTO. URL: <http://www2.unwto.org>

14. Офіційний сайт Асоціації ділового туризму України. URL: <http://www.mice.com.ua>

References

1. Business tourism: features and classification, available at: <https://tourkazka.com>

2. On approval of the action plan for the implementation of the Strategy for the development of tourism and resorts for the period up to 2026: Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1902731-17#Text>. (Accessed 28 december 2017).

3. Tourist activity in Ukraine 2015–2019: State Statistics Service of Ukraine, available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

4. Koval O. A., Vaskovska I. I. (2015), «Systematic analysis of business services in Ukraine and arguments for creating business hotels in the capital. Intellectual potential of the XXI century», Zbirka dopovidej ekonomichnij konferentsii [Conference Proceedings of the Economic Conference], Ekonomichna konferentsiya [economic conference], available at: <http://www.sworld.com.ua/konferm2/31.pdf>

5. Muzychka Y. O. (2018), «Status and trends in the development of business tourism in Ukraine», *Ekonomika ta derzhava*, vol.1, pp. 55–60.

6. Chymytdorzhieva O. H. (2010), «Business tourism: methodological aspects», *Orel GIET*, vol. 2 (12), pp. 45–47.

7. Skliar H. P., Vyshnyvetska L. I., Drobysh L. I. (2017), «Statistical indicators of tourism development in Ukraine: areas for improvement and harmonization with international standards», *Ekonomichniy visnyk*, vol. 2, available at: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/>

8. Dekhtiar N. A. (2014), «Trends in the development of global business tourism». *Problemy ekonomiky*, vol. № 1, pp. 43–51.

9. Archive of statistical bulletins of the State Statistics Service 2019, available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/.htm/.

10. Slyvenko V. A., Podorozhko T. O., Shyshkina V. B. (2019), «Analysis of the current state and priorities of business tourism development in Ukraine». *Efektivna ekonomika*, vol. № 6. available at: <http://www.nayka.com.ua>.

11. ICCA Statistics Report, available at: <http://www.iccaworld.org/dcps/doc.cfm?docid=1789>

12. Information on visiting Ukraine by foreign tourists and departure of citizens abroad (2016–2019). *Za danymy Administratsii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby*, available at: <http://www.me.gov.ua/Documents>

13. UNWTO Tourist Barometer, available at: <http://www2.unwto.org>

14. Official site of the Association of Business Tourism of Ukraine, available at: <http://www.mice.com.ua>

Коваленко Дмитро Іванович

кандидат економічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

Коваленко Дмитрий Иванович

кандидат экономических наук, доцент

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Kovalenko Dmytro

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

Золковер Андрій Олександрович

доктор економічних наук, доцент

Київський національний університет технологій та дизайну

Золковер Андрей Александрович

доктор экономических наук, доцент

Киевский национальный университет технологий и дизайна

Zolkover Andrii

Doctor of Economics, Associate Professor

Kyiv National University of Technologies and Design

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8050

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЦИФРОВИХ ФІНАНСІВ В СУЧАСНИХ ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ЦИФРОВЫХ ФИНАНСОВ В СОВРЕМЕННЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF DIGITAL FINANCES IN CONTEMPORARY ECONOMIC REALITIES

Анотація. У статті розглянуто особливості обґрунтування трендів розвитку цифрових фінансів в Україні. Теоретико-методологічною основою дослідження є сучасні теорії, концепції, гіпотези управління цифровою економікою. Використано контент-аналіз. Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси Internet. Доведено, що цифрові фінанси є складовою цифрової економіки. Визначено, що оцінювання можливості цифрового розвитку країн здійснюється за допомогою індексів: E-Government Development Index; WEF/WITSA Networked Readiness Index та IMD World Digital Competitiveness Ranking. Здійснено SWOT-аналіз розвитку цифрових фінансів в Україні. Відокремлено загрози розвитку цифрових фінансів на дві підгрупи: зовнішні та внутрішні ризики. Акцентовано за результатами контент-аналізу тенденції розвитку цифрових фінансів в Україні в сучасних економічних умовах. Обґрунтовано чотири групи: розвиток сфери Інтернету речей; цифрові трансформації бізнесу та галузей економіки; дані стають головним джерелом конкурентоспроможності; поширення бізнес-моделей, що належать до ідеології економіки спільного користування. Зазначено за кожною групою можливості та бар'єри розвитку цифрових фінансів в Україні. Окреслено, що найбільш оптимальний сценарій розвитку цифрових фінансів в Україні є форсований. Головною умовою його здійснення є подолання бар'єрів у визначені терміни. Визначено, що перспективою подальших досліджень є формування моделі впливу розвитку цифрових фінансів на зменшення рівня тіньової економіки. Використання пасивних заходів упровадження цифрових фінансів, а саме: здійснення соціальних виплат виключно у безготівковій формі, податкових пільг, встановлення торговельних POS-терміналів представниками малого та середнього бізнесу, а також додаткове стимулювання торговців

та споживачів до проведення безготівкових розрахунків, призведе до значного збільшення позиції України як гравця на ринку капіталів.

Ключові слова: цифрові фінанси, цифрова економіка, розвиток, бар'єр, бізнес-модель.

Аннотация. В статье рассмотрены особенности обоснования трендов развития цифровых финансов Украины. Теоретико-методологической основой исследования есть современные теории, концепции, гипотезы управления цифровой экономикой. Использован контент-анализ. Методологической и информационной основой работы есть научные труды, материалы периодических изданий, ресурсы Internet. Доказано, что цифровые финансы являются составляющими цифровой экономики. Определено, что оценка возможности цифрового развития стран осуществляется посредством индексов: E-Government Development Index; WEF/WITSA Networked Readiness Index и IMD World Digital Competitiveness Ranking. Проведен SWOT-анализ развития цифровых финансов в Украине. Разделены угрозы развития цифровых финансов на две подгруппы: внешние и внутренние риски. Акцентируются за результатами контент-анализа тенденции развития цифровых финансов в Украине в современных экономических условиях. Обоснованы четыре группы: развитие сферы Интернета вещей; цифровые трансформации бизнеса и отраслей экономики; данные становятся основным источником конкурентоспособности; распространение бизнес-моделей, относящихся к идеологии экономики совместного использования. Указаны по каждой группе возможности и барьеры развития цифровых финансов в Украине. Определено, что наиболее оптимальный сценарий развития цифровых финансов в Украине — форсированный. Главным условием его осуществления есть преодоление барьеров в определенные сроки. Определено, что перспективой дальнейших исследований является формирование модели влияния развития цифровых финансов на уменьшение уровня теневой экономики. Использование пассивных мер по внедрению цифровых финансов, а именно: осуществление социальных выплат исключительно в безналичной форме, налоговых льгот, установление торговых POS-терминалов представителями малого и среднего бизнеса, а также дополнительное стимулирование торговцев и потребителей к проведению безналичных расчетов, приведет к значительному увеличению позиции Украины как игрока на рынке капиталов.

Ключевые слова: цифровые финансы, цифровая экономика, развитие, барьер, бизнес-модель.

Summary. The article considers the peculiarities of substantiation of trends in the development of digital finance in Ukraine. Theoretical and methodological basis of the study are modern theories, concepts, hypotheses of digital economy management. Content analysis used. Methodological and informational basis of the work are scientific works, materials of periodicals, Internet resources. It has been proven that digital finance is a component of the digital economy. It is determined that the assessment of the possibilities of digital development of countries is carried out with the help of indices: E-Government Development Index; WEF / WITSA Networked Readiness Index and IMD World Digital Competitiveness Ranking. A SWOT analysis of the development of digital finance in Ukraine has been carried out. Threats to the development of digital finance are divided into two subgroups: external and internal risks. Emphasis is placed on the results of content analysis of trends in the development of digital finance in Ukraine in modern economic conditions. Four groups are substantiated: development of the Internet of Things; digital transformations of business and industries; data becomes the main source of competitiveness; dissemination of business models related to the ideology of the sharing economy. Opportunities and barriers to the development of digital finance in Ukraine are listed for each group. It is outlined that the most optimal scenario for the development of digital finance in Ukraine is forced. The main condition for its implementation is to overcome barriers in a timely manner. It is determined that the prospect of further research is the formation of a model of the impact of digital finance on reducing the level of the shadow economy. The use of passive measures to implement digital finance, namely: making social payments exclusively in non-cash form, tax benefits, installation of trade POS-terminals by small and medium-sized businesses, as well as additional incentives for traders and consumers to make non-cash payments, will significantly increase Ukraine's position as a player in the capital market.

Key words: digital finance, digital economy, development, barrier, business model.

Постановка проблеми. Сьогодні не можна уявити будь-яку суспільну діяльність без впровадження цифрових технологій. Цифрові фінанси, як важлива складова цифрової економіки, відіграють вирішальну роль у розвитку виробничих відносин. Ті країни, які здатні повноцінно використовувати досягнення Індустрії 4.0 у частині цифрового розвитку, мають конкурентні переваги на глобальних ринках.

Саме тому питання розвитку цифрових фінансів для України набуває першочергового значення. Основною тенденцією економічного розвитку України є прагнення набуття статусу країни-члена Європейського Союзу. Визначення потенційних економічних переваг України при інтеграції у єдиний цифровий ринок ЄС дозволить обґрунтувати можливі тренди розвитку цифрових фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем цифрових фінансів займаються небагато українських науковців. В рамках нашого дослідження відокремимо найбільш значимі.

Медведовський Д. Г. визначає такі сфери цифрових фінансів: банківський сектор, електронна торгівля, електронні перекази, електронні торги, електронні державні закупівлі, електронний державний бюджет, державні соціальні допомоги (пенсії) [1].

Коляденко С. В. наголошує [2], що цифрові фінанси є частиною цифрової економіки, яка активно розвивається в Україні на етапі п'ятої технологічного укладу відповідно до теорії «довгих хвиль» М. Д. Кондратьєва.

Бодров В. Г. розглядає можливості застосування принципів цифрових фінансів у секторі податкового регулювання [3]. Автор проаналізував світовий досвід та рівень цифровізації економіки України, визначено шляхи вдосконалення податкового регулювання в контексті подолання «цифрового розриву» для України.

Карчева Г. Т., Огородня Д. В. та Опенько В. А. констатують, що ключовою стратегією для України має стати робота з внутрішнім ринком, а ключовими ініціативами — формування у споживачів (бізнес, держава, громадяни) мотивацій та потреб у «цифрових технологіях» та «цифрових фінансів» [4].

Вергун А. М. та Матвієнко С. М. акцентують, що головну роль цифрові фінанси відіграють у автоматичної обробки транзакцій, перебудові застарілих фінансових процесів, запровадження розширених аналітичних засобів, розподілу інформації на найбільш важливу і ту, що має меншу цінність, і, відповідно, допомагають приймати рішення [5].

Аналіз наукових публікацій свідчить про різноманітність досліджень у предметній тематиці. Але залишаються поза увагою недостатньо обґрунтовані тренди розвитку цифрових фінансів в Україні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою статті є обґрунтування трендів розвитку цифрових фінансів в Україні.

Виклад основного матеріалу. З метою оцінювання можливості цифрового розвитку країн, у тому числі і цифрових фінансів, використовують міжнародні рейтинги. У даному випадку це три індекси: Індекс ООН з розвитку електронного урядування EGDI (E-Government Development Index); Індекс мережевої готовності NRI (WEF/WITSA Networked Readiness Index) та Індекс цифрової конкурентоспроможності WDCR (IMD World Digital Competitiveness Ranking).

Так станом на 2020р. Україна займала 29 місце за індексом EGDI, тоді за 2019р. 69 позицію, тобто +40 позиція за один рік [6]. За індексом NRI Україна за один рік з 2019р. по 2020р. піднялась на +18 позицій [7]. За індексом WDCR за той же самий період теж відбулося позитивні зміни: +9 позицій [7].

Прогнозування тенденцій можливості цифрового розвитку цифрових фінансів дозволяє керувати процесом розвитку з метою зменшення невизначеності у майбутньому. Побудова часових трендів на основі динамічного ряду — один із найпростіших методів статистичного прогнозування [8].

Рівнянням тренда називається залежність виду [8]:

$$y_t = f(t) + \varepsilon_t \quad (1)$$

де $f(t)$ — детермінована (невипадкова) компонента процесу (явища); ε_t — стохастична (випадкова) компонента процесу; t — номер періоду.

Так, одним із видів цифрових фінансів є грошові перекази з-за кордону (е-платежі). Побудуємо трендові моделі грошових переказів в Україну з-за кордону з 2008 по 2021 рр. З обраних трендових моделей найбільший коефіцієнт множинної кореляції R^2 є у поліноміальній моделі (рис. 1).

Тоді як коефіцієнт множинної кореляції для інших трендових моделей складає: лінійна 0,7524; експоненційна 0,7912; логарифмічна 0,7519. Відповідно поліноміальна трендова модель грошових переказів в Україну з-за кордону з 2008 по 2021 рр. має аналітичний вигляд:

$$y = 50,89x^2 - 2041512x + 2E + 08. \quad (2)$$

Якщо здійснити прогноз до 2025 р. (відповідно до рис. 1) буде збільшення грошових переказів в Україну з-за кордону.

Серед недоліків побудови трендових моделей є визначення майбутнього сценарію на основі усереднених даних. З метою визначення трьох сценаріїв: реального, песимістичного та оптимістичного, використовується метод експоненційного згладжування [8]:

$$\begin{cases} S_t^{[1]} = a_0 - \frac{1-\alpha}{\alpha} a_1 \\ S_t^{[2]} = a_0 - \frac{2(1-\alpha)}{\alpha} a_1 \end{cases} \quad (3)$$

де α — параметр згладжування ($\alpha \in [0;1]$), a_0, a_1 — параметри лінійного тренда, що розраховуються методом найменших квадратів.

На основі розрахунків за формулою (3) розроблено прогноз грошових переказів в Україну з-за кордону на наступні 5 роки (рис. 2). Прогноз

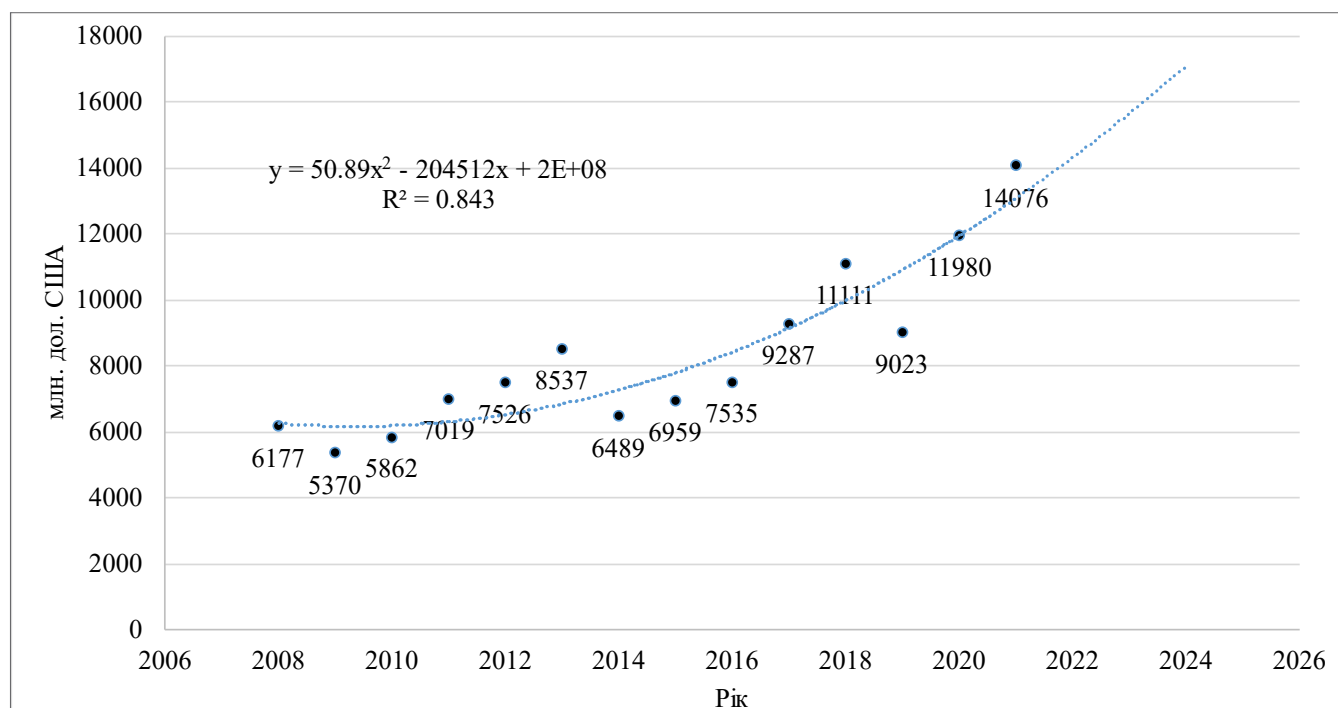

Рис. 1. Поліноміальна трендова модель грошових переказів в Україну з-за кордону з 2008 по 2021 рр.

Джерело: побудовано автором на основі даних [9]

зроблено на основі можливостей MS Excel пакету «forecast sheet».

Відповідно до отриманих результатів можна зробити висновки. Сума грошових переказів в Україну з-за кордону на прогнозований період (2020–2025 рр.) буде змінюватися за розглянутими сценаріями: реалістичний варіант — зміна у діапазоні $[\min; \max] = [12508.17; 14060, 205]$ — зменшення; песимістичний варіант — зміна у діапазоні $[\min; \max] = [9726, 74; 11211, 24]$ — зменшення; оптимістичний варіант — зміна у діапазоні $[\min; \max] = [15289, 59; 16909, 17]$ — збільшення.

З метою підтримки цих позитивних тенденцій розглянемо SWOT-аналіз розвитку цифрових фінансів в Україні (табл. 1).

Обчислювальний алгоритм призначено для проведення SWOT-аналізу об'єкта, аналізу його сильних сторін (Strengths), слабких сторін (Weaknesses), можливостей (Opportunities) та загроз (Threats).

Так, відповідно до здійсненого SWOT-аналізу розвитку «цифрових фінансів» в Україні, можна зробити висновок. Пріоритети в розробці та впровадженні нових технологій в Україні перебувають у межах традиційних технологічних областей: металургія, енергетика, хімія, сільське господарство й нові високотехнологічні галузі: національні програми та проекти з освоєння космосу, авіація, біотехнології, телекомунікації.

Таблиця 1

SWOT-аналіз розвитку цифрових фінансів в Україні

Сильні сторони	Слабкі сторони
високоосвічений людський капітал, науково та технологічна база, енергетична платформа, цільовий ринок, перехід економіки на Індустрія 4.0	низька купівельна спроможність, відсутність джерел фінансування, інфляція, слабка економіка, упровадження стимулюючих податків
Можливості	Загрози
найбільший постачальник ІТ-продуктів у Європі, країна електронного уряду, центр ігрової відеоіндустрії, європейський логістичний і транзитний хаб	Зовнішні та глобальні
	кібератаки, агресія РФ, торгові та фінансові війни у світі
	Внутрішні ризики
	нові техногенні аварії, міграція трудових ресурсів на постійне місце проживання за кордон; вплив інвестиційних капіталів з України; соціальна загроза (висока аварійність виробництва, страйки та інші можливі акції протесту тощо)

Джерело: авторська розробка

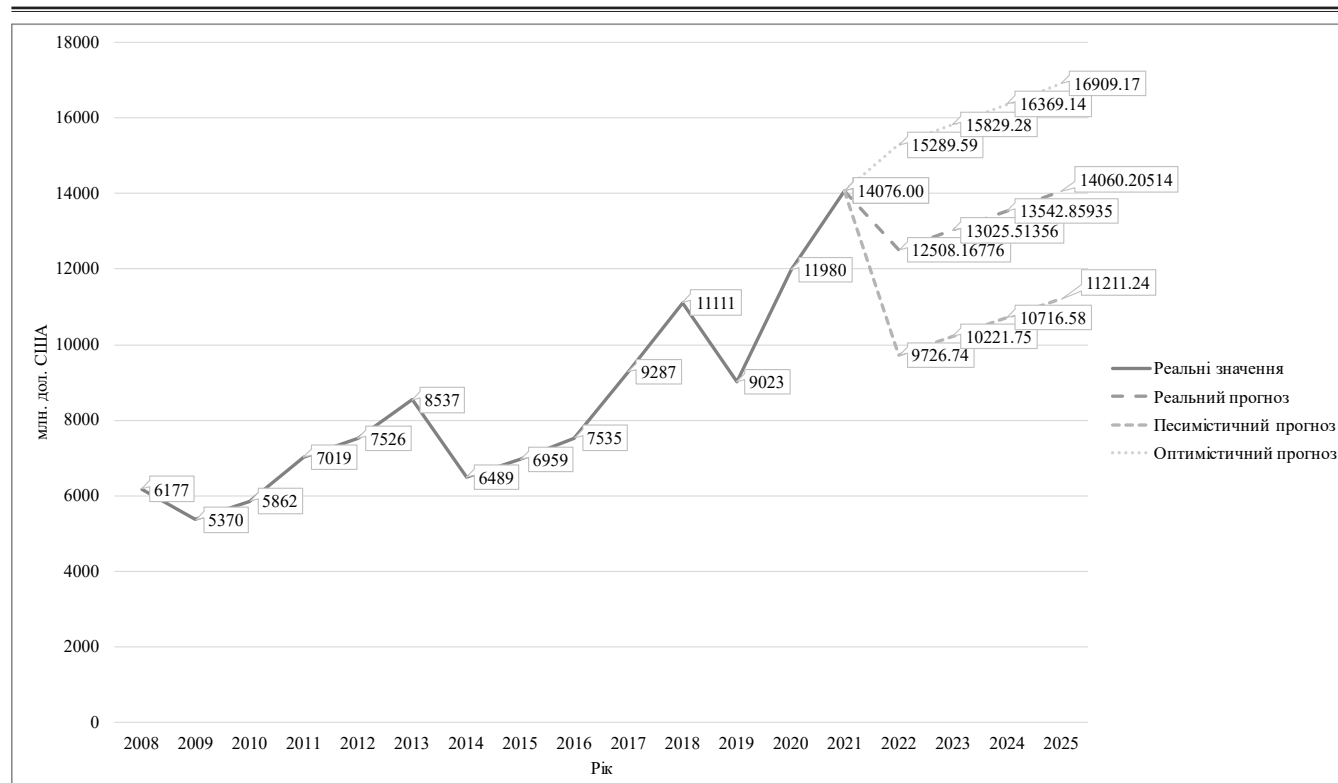

Рис. 2. Прогноз грошових переказів в Україну з-за кордону до 2025р. на основі експоненціального згладжування

Джерело: побудовано автором на основі даних [9]

Використання ключових технологій має допомогти задовольнити пріоритетні потреби країни в соціальній, військовій, економічній та інших економічних сферах. Економічний аналіз факторів, що впливають на визначення пріоритетів технологічного розвитку, показує, що показники впровадження ключових технологій можуть бути в українській промисловості такі: обсяги бюджетного фінансування науково-технічних робіт щодо розробки перспективних технологій і визначення пріоритетних напрямів розвитку науки та техніки; обсяги інноваційних витрат; упровадження нових технологічних; освоєння виробництва нових видів продукції; питомі обсяги інноваційних витрат на впровадження нових технологічних процесів.

Проте проблема ведення науково-технічного розвитку на виробництві залишається відкритою. На сьогодні понад 90% продукції, що виробляється в Україні, не отримує сучасної науково-технічної підтримки і, отже, не сприяє конкурентоспроможності та рентабельності більшості вітчизняних товарів. Фінансовий стан більшості галузей не дозволяє їм упроваджувати нові технології та оплачує роботу висококваліфікованих фахівців.

На основі здійсненого контент-аналізу можна відокремити такі тенденції розвитку цифрових фінансів в Україні в сучасних економічних умовах (табл. 2).

Тому пріоритетами в розробці стратегій та політики розвитку цифрових фінансів в Україні сьогодні є: упровадження ринкових механізмів для підтримки розроблення нових технологій, розширення участі малого й середнього бізнесу в науково-технологічному розвитку; приведення системи правового захисту інтелектуальної власності у відповідність до міжнародних норм та введення інтелектуальної власності в господарський обіг; розвиток і впровадження сучасних інформаційних технологій, концентрація ресурсів для проведення фундаментальних та прикладних досліджень за напрямками, з яких Україна має значний науковий, технологічний і виробничий потенціал; запровадження програмно-цілового підходу до фінансування всіх секторів наукової сфери.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Якщо Україна подолає означені бар'єри означених трендів, то можлива реалізація форсованого сценарію розвитку цифрових фінансів. Що призведе до значних позитивних змін у репутації України на глобальних ринках. Насамперед, значно зменшиться рівень тіньової економіки. Навіть використання пасивних заходів упровадження цифрових

Таблиця 2

Тенденції розвитку цифрових фінансів в Україні в сучасних економічних умовах

Тренди	Можливості	Бар'єри
Розвиток сфери Інтернету речей	підвищення ефективності секторів економіки; можливості для трансформаційних інновацій; ефективність організації бізнесу, логістики; створює можливості для залучення інвестицій та R&D міжнародних компаній.	необізнаність бізнесу та потенційних користувачів щодо переваг та цінності технології; низький рівень R&D; брак фахівців та інженерів у сфері ОТ (operational technology).
Цифрові трансформації бізнесу та галузей економіки	підвищення конкурентоздатності; розвиток цифрової економіки; поява нових індустрій; розвиток інноваційного підприємництва.	відсутність сталої системи культивування цифрових навичок та навичок інноваційного підприємництва на рівні середньої та вищої освіти.
Дані стають головним джерелом конкурентоспроможності	розвиток нової галузі економіки, нові робочі місця; інструменту управління.	проблеми захисту інтелектуальної власності. проблеми щодо захисту даних, ризики кібербезпеки.
Поширення бізнес-моделей, що належать до ідеології економіки спільного користування	розвиток сервісних моделей, вплив на ефективність та конкурентоздатність українського бізнесу без значних капіталовкладень. швидкий запуск сервісів та трудових ресурсів, комерційна глобалізація.	фінансові бар'єри для роботи українських компаній на глобальних ринках; наявність законодавчих перепон для поширення ідеології спільної економіки на внутрішніх ринках.

Джерело: систематизовано автором на основі [10; 11]

фінансів, а саме: здійснення соціальних виплат виключно у безготівковій формі, податкових пільг, встановлення торговельних POS-терміналів представниками малого та середнього бізнесу, а також додаткове стимулювання торговців та споживачів до проведення безготівкових розра-

хунків, призведе до значного збільшення позиції України як гравця на ринку капіталів.

Саме тому, вважаємо, що перспективою подальших досліджень є формування моделі впливу розвитку цифрових фінансів на зменшення рівня тіньової економіки.

Література

1. Медведовський Д. Г. Цифрові фінанси: тенденції розвитку краудфандингових платформ. Інвестиції: практика та досвід. 2019. № 24. С. 125–128.
2. Коляденко С. В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2016. № 6. С. 105–112.
3. Бодров В. Г. Податкове регулювання в умовах формування цифрової економіки в Україні. Економічний вісник. Серія: фінанси, облік, оподаткування. 2018. № 2. С. 30–37.
4. Карчева Г. Т., Огородня Д. В., Опенько В. А. Цифрова економіка та її вплив на розвиток національної та міжнародної економіки. Фінансовий простір. 2017. № 3. С. 13–23.
5. Вергун А. М., Матвієнко С. М. Роль та перспективи розвитку мікрокредитування в країнах, що розвиваються. Ефективна економіка. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7660> (дата звернення: 02.04.2022).
6. Мінцифри: Україна піднялася на 29 позицій у рейтингу індексу електронної участі ООН. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-ukrayina-pidnyalasya-na-29-pozicij-u-rejtingu-indeksu-elektronnoyi-uchasti-onn> (дата звернення: 02.04.2022).
7. Конкурентоспроможність України: інформаційний огляд та ситуаційний аналіз. 2020–2021. Адміністрація Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. 2021. 71 с.
8. Добуляк Л. П., Костенко С. Б. Використання трендових моделей для дослідження тенденцій розвитку малого підприємництва в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2019. № 24 (1). С. 147–152.

9. Грошові перекази в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> (дата звернення: 02.04.2022).

10. Цифрова адженда України — 2020. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (дата звернення: 02.04.2022).

11. Україна 2030е — країна з розвинутою цифровою економікою. URL: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (дата звернення: 02.04.2022).

References

1. Medvedovskyi D. (2019), «Digital finance: development trends of crowdfunding platforms», *Investytsiyi: praktyka ta dosvid*, vol. 24, pp. 125–128.

2. Koliadenko S. (2016), «Digital economy: conditions and stages of formation in Ukraine and in the world», *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*, vol. 6, pp. 105–112.

3. Bodrov V. (2018), «Tax regulation in conditions of formation digital economy in Ukraine», *Ekonomichnyi visnyk. Seriya: finansy, oblik, opodatkuvannia*, vol. 2, pp. 30–37.

4. Karcheva G., Ogorodnya D. and Openko V. (2017), «Digital economy and its influence on development of domestic and international economies», *Finansovyi prostir*, vol. 3, pp. 13–23.

5. Verhun A. and Matvienko S. (2020), «The role and prospects of microcredit development in developing countries», *Efektivna ekonomika*, vol. 2, Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7660> (Accessed 02 April 2022).

6. General figures: Ukraine has risen 29 positions in the ranking of the UN e-participation index. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/mincifri-ukrayina-pidnyalasya-na-29-pozicij-u-rejtingu-indeksu-elektronnoyi-uchasti-on> (Accessed 02 April 2022).

7. Competitiveness of Ukraine: information review and situational analysis. 2020–2021. Administration of the State Service for Special Communications and Information Protection of Ukraine. 2021. 71 p.

8. Dobuliak L. and Kostenko S. (2019), «Sing trend models for analysis of small business development tendencies in Ukraine», *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove hospodarstvo*, vol. 24 (1), pp. 147–152.

9. Money transfers to Ukraine. Available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/transfer/> (Accessed 02 April 2022).

10. Digital Agenda of Ukraine — 2020. Available at: <https://ucci.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf> (Accessed 02 April 2022).

11. Ukraine in the 2030s is a country with a developed digital economy. Available at: <https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html> (Accessed 02 April 2022).

Ткачик Федір Петрович

*кандидат економічних наук, доцент,
докторант кафедри податків та фіскальної політики
Західноукраїнський національний університет*

Tkachyk Fedir

*PhD in Economics, Associate Professor,
Doctoral Student of the Department of Taxes and Fiscal Policy
West Ukrainian National University
ORCID: 0000-0002-4783-6919*

DOI: 10.25313/2520-2294-2022-5-8021

ВПЛИВ ПОДАТКОВИХ ІНСТРУМЕНТІВ ФІСКАЛЬНОГО ФЕДЕРАЛІЗМУ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

THE IMPACT OF TAX INSTRUMENTS OF FISCAL FEDERALISM ON THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Анотація. Антропологічні цінності у сучасному місцевому економічному розвитку зумовлюють до раціоналізації інтелектуальних здібностей у прийнятті рішень щодо диверсифікації фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад. У статті досліджено актуальні процеси фінансового забезпечення функціонування агломерованих під час реформи децентралізації територіальних одиниць. Систематизовано елементи фіскального потенціалу територій, серед яких основна роль відведена податковим надходженням. Проаналізовано динаміку фінансових потоків до місцевих бюджетів в Україні та встановлено залежність бюджетів громад від державних субвенцій та дотацій. Акцентовано на посиленні бюджетної автономії органів місцевого самоврядування на принципах фіскального федералізму, які широко застосовуються в унітарних державах світу. Такий підхід покращить соціальні стандарти та інфраструктурну розбудову громад. Значну увагу приділено дослідженню ролі місцевих (майнових) податків у стабілізації фінансування пріоритетних потреб населення територіальних громад. Перспективним фіскальним ресурсом в економічному розвитку регіонів України ідентифіковано податок на нерухоме майно, що підтверджується зарубіжним досвідом. Здійснено прогнозування надходжень податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки до бюджету Тернопільської міської територіальної громади у динаміці та варіації його ставки. Визначено, що фіскальна роль податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки в архітектоніці місцевих податків в Україні є незначною. Окреслено особливості післявоєнної розбудови економіки об'єднаних територіальних громад в Україні на базі податкових інструментів фіскального федералізму.

Ключові слова: децентралізація, фіскальний федералізм, бюджетна політика, фінансові ресурси громади, податкові надходження, місцевий економічний розвиток.

Summary. Anthropological values in the modern local economic development conduct to the rationalization of intellectual abilities in the focus of decision-making to expand the financial resources of united territorial communities. The article examines the current processes of financial support for the functioning of newly created administrative-territorial units during the decentralization reform. Elements of fiscal potential of territories are systematized, among which the main role belongs to tax revenues. The dynamics of revenues to local budgets in Ukraine is analyzed and the dependence of community budgets on such state regulatory instruments as subventions and dotations is established. Emphasis is placed on strengthening the budgetary autonomy of local governments on the principles of fiscal federalism, which are extensively used in the unitary states of the world. This approach will improve social standards and infrastructural development of local communities. Considerable attention is paid to the study of the role of local (property) taxes in stabilizing the financing of priority needs of the population of territorial communities. It is established that an extensively fiscal resource in the economic development of the regions of Ukraine is the real estate tax. This aspect is confirmed by foreign experience. Forecasting of real estate tax revenues other than land to the budget of the Ternopil City Territorial Community has been made. The forecast was based on two tax rates (1% and

1,5%). In the article is determined that the fiscal role of real estate tax, other than land in the structure of local taxes and fees of Ukraine is insignificant. The peculiarities of the post-war development of the economy of the united territorial communities in Ukraine on the basis of tax instruments of fiscal federalism are outlined.

Key words: decentralization, fiscal federalism, budget policy, community financial resources, tax revenues, local economic development.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток об'єднаних територіальних громад в результаті імплементації реформи децентралізації знаходиться під впливом низки нестабільних факторів (переналагодження політичної системи в державі й регіонах, пандемія та наслідки коронавірусної хвороби, епізодичність валютних і фінансових ризиків, інфляційні процеси, воєнний стан тощо). Це, в свою чергу, призводить до зміцнення фінансової політики ОТГ в частині протидії бюджетно-податковим та соціально-політичним ризикам з однієї площини, однак в іншому векторі — відбувається дефіцит фінансових ресурсів задля виконання різного ступеня пріоритетності завдань соціально-економічного розвитку територій. Ефективна адаптація функціонування ОТГ в умовах децентралізації владних повноважень та воєнного стану вимагає часу, фінансових ресурсів, інтелектуальних здібностей, інноваційних підходів та ситуативних рішень місцевої влади щодо стимулювання економічної активності території.

Фінансова компонента забезпечення ефективного розвитку адміністративно-територіальних одиниць базується, першочергово, на податкових надходженнях місцевого бюджету, а також залежить від ділової активності в регіоні. В цій парадигмі ключову роль відіграє прояв майстерності органів місцевого самоврядування в сфері оптимізації акумулювання бюджетних ресурсів (фінансова складова) та покращення інвестиційного клімату в регіоні (регулятивна складова) залежно від делегованих повноважень (фінансова децентралізація, фінансовий федералізм тощо).

Фінансовий федералізм як вища форма фінансової децентралізації активно застосовується у розвинених країнах світу з унітарним устроєм (Швеція, Данія, Франція), він покликаний через заходи раціоналізації розподілу функціональних повноважень між центральним урядом та територіальними громадами знайти компромісні рішення задля ефективного фінансового забезпечення муніципального розвитку. Таким чином, актуальним завданням сьогодення виступає дієвий моніторинг впливу потенціалу фінансового федералізму (децентралізму) на соціально-економічний розвиток об'єднаних територіальних громад в Україні,

особливо в умовах воєнного стану та активізації процесів Євроінтеграції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню актуальних особливостей фінансової децентралізації (федералізації) присвячено низку науково-методичних робіт зарубіжних та українських учених. Зокрема, симбіоз чинників впливу фінансового федералізму та децентралізму на систему фінансового забезпечення місцевого економічного розвитку відображено в працях [1; 6; 7; 14]. Актуальні тенденції здійснення реформ децентралізації в Україні в контексті формування фінансового потенціалу об'єднаних територіальних громад досліджені в роботах [2; 3; 4; 15; 16]. Зарубіжна практика автономізації фінансових повноважень муніципалітетів за рахунок податкових платежів та можливості її використання в регіональній фінансовій політиці України висвітлена в дослідженнях [9; 10; 11; 13] та інформаційно-нормативних ресурсах [5; 8; 12]. Однак, низький рівень фінансових можливостей об'єднаних територіальних громад (ОТГ), централізований підхід до управління видатками, маніпулювання системою міжбюджетних трансфертів, лімітованість доступу місцевого самоврядування до фінансово-кредитних ресурсів, несприятливий інвестиційний клімат в більшості регіонів України, нестабільність законодавчої бази, запровадження воєнного стану — все це в комплексі вимагає від органів державного управління та місцевого самоврядування агломерації зусиль в контексті ефективного використання податкового інструментарію задля підтримання стабільного функціонування ОТГ.

Мета статті полягає в моніторингу податкових аспектів раціоналізації фінансового забезпечення об'єднаних територіальних громад в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Регулювання наявних проблематичних ситуацій та мінімізація ризик-факторів знаходяться у площині подальшого (післявоєнного) розвитку політичної, адміністративної та фінансової децентралізації. Особливо важливим при цьому є раціональне поєднання доктрин фінансового децентралізму та федералізму. Такий підхід націлюється на підвищення рівня фінансової незалежності місцевих

бюджетів, що є фундаментальною основою життєдіяльності місцевого самоврядування; сприятиме ефективному забезпеченню населення публічними послугами шляхом узгодження переліку найбільш затребуваних їх видів та наявної дохідної бази місцевих бюджетів; покращить інфраструктурний розвиток територій; зміцнить алгоритми ухвалення ефективних управлінських рішень.

Поряд з цим, акцентуємо, що у межах фіскальної децентралізації досягається ефект соціальної відповідальності, оскільки громадяни обирають пріоритетні послуги в межах чітко визначеного бюджету, який формується за рахунок сплачених ними податків і зборів [1, с. 66].

Традиційно, за декілька останніх періодів базовим джерелом посилення фінансового потенціалу та зростання економіки об'єднаних територіальних громад виступає наповнення місцевих бюджетів податковими надходженнями від бізнес-структур та інвесторів, освоєння інновацій, розвитку підприємництва, аграрного бізнесу, фермерського господарства, сприяння переробці сільгосппродукції тощо [2, с. 42].

Бюджетне забезпечення територіального розвитку, безпосередньо залежить від фінансово-економічної активності суб'єктів господарювання. Водночас, фіскальний потенціал функціонування ОТГ komponується за рахунок наступних елементів:

- місцевого бюджету, який трансформується через фонд фінансових ресурсів та виступає інструментом забезпечення завдань і функцій місцевого рівня. Серед доходів місцевих бюджетів значну частку займають податкові надходження, а також неподаткові потоки та доходи від операцій з капіталом;
- трансфертів з державного бюджету у вигляді грошових потоків, які націлені збалансувати та вирівняти фінансову спроможність бюджетів ОТГ (дотації та субвенції);
- коштів Державного фонду регіонального розвитку, як фінансового сприяння за допомогою субвенцій, на виконання програм і проектів місцевого економічного розвитку;
- фінансових потоків Європейського Союзу за Програмою підтримки секторальної політики в Україні [3, с. 138].

Бюджети місцевих громад є ключовим елементом державної фінансової системи та перспективним інструментом реалізації соціально-економічної політики. На базі ресурсів органів місцевого самоврядування, що зосереджені у місцевих бюджетах, здійснюється фінансове забезпечення близько 70% видатків соціальної сфери.

Бюджети об'єднаних територіальних громад за своєю сутністю ідентичні місцевим бюджетам [4].

Реалізація процесів децентралізації в Україні спричинила зростання кількості об'єднаних територіальних громад та відповідно власних надходжень їхніх бюджетів. Найбільша кількість об'єднаних територіальних громад утворена протягом 2015–2018 рр. (805 ОТГ), проте зростання їхньої кількості спостерігається й у 2019 р. (981 ОТГ), 2020 р. (1045 ОТГ) та 2021 р. (1469 ОТГ) [5].

Даний процес в загальному відображає позитивну динаміку розвитку нашої держави, оскільки такий розвиток спроможний посилити дієвість управління фінансовими ресурсами та забезпечити достовірне прийняття рішень у напрямі апроксимації функціонування територій до стандартів розвинених країн світу. Підвищення рівня якості реалізації послуг є можливим у випадку прийняття та імплементації управлінських рішень місцевими органами об'єднаних територіальних громад [6, с. 46].

Базовими джерелами надходжень до бюджетів об'єднаних територіальних громад виступають наступні: податок на доходи фізичних осіб (60%), акцизний податок, плата за землю, єдиний податок та податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки тощо [7]. Динаміку показників формування доходів місцевих бюджетів в Україні протягом 2018–2021рр. відображено у таблиці 1.

За аналізований період частка податкових надходжень у структурі доходів місцевих бюджетів характеризувалася інертним зростанням (в 1,44 рази), не зважаючи на спадний тренд бюджетних потоків у 2019 р. (на 0,34%) та 2020 р. (на 15,8%). Стабільний характер демонстрували показники отримання дотацій від Державного бюджету України, з невеликою спадною динамікою у 2020–2021 рр. по відношенню до 2018 року. Що може свідчити про початкові кроки в напрямку зменшення фінансової залежності ОТГ від бюджетних ресурсів держави. Такий факт можна аргументувати також зменшенням обсягів отриманих субвенцій для ОТГ у досліджуваному періоді в 1,5 рази.

На нашу думку, перспективним фінансовим інструментом у політиці органів місцевого самоврядування мають стати гранти, за наявними даними в табл. 1, їхня частка у бюджетних надходженнях є досить незначною, в середньому 0,022%. У США грантові ресурси у 2014 р. досягли 358 млрд. дол США, 72% яких надходять від індивідуальних донорів. Гранти від приватних фондів налічували 54 млрд. дол США, що становить 15% загальної обсягу грантових ресурсів [9]. Наголосимо, що

Таблиця 1

Фінансові потоки місцевих бюджетів в Україні, млн. грн.

Види податкових надходжень	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.
Податкові надходження	232532,9	270545,8	285571,5	346713,2
Частка податкових надходжень в доходах (%)	41,35	48,27	47,15	58,07
в т.ч.: податок на доходи фізичних осіб	138158,8	165504,4	177826,0	212230,3
податок на прибуток підприємств	9300,1	10230,4	9776,7	16092,7
рентна плата	4821,2	5228,0	4636,9	8569,1
акцизний податок	13797,4	13718,5	15554,2	17849,1
місцеві податки й збори	61026,5	73575,3	75686,2	89896,6
Неподаткові надходження	28027,4	26105,0	21462,5	27183,0
Доходи від операцій з капіталом	2143,5	2928,8	3473,1	3462,2
Дотації	25166,1	25857,5	21617,4	22793,9
Субвенції	273773,7	234444,5	138559,6	179939,4
Гранти	94,7	43,2	145,4	34,6
Допомога від ЄС та міжнародних організацій	-	1,1	1,1	1,4
Цільові фонди	678,1	601,9	649,4	571,4
ВСЬОГО	562415,7	560527,9	471480,0	580699,2

Джерело: побудовано автором на основі [8]

грантові інструменти є ключовим засобом соціального, секторально-економічного та екологічного розвитку територіальних громад. На що вказує низка прерогатив, зокрема управління фондами грантових ресурсів відбувається в такий спосіб, що надає змогу кон'юнктурно реагувати на потреби ОТГ. Також грантові програми здатні оперативно змінюватися та протидіяти ризикам регіонального розвитку, серед позитивних сторін зазначимо ще можливості грантового капіталу бути незалежним від політичних і ринкових факторів.

Європейський прагматизм фіскального федералізму в унітарних державах демонструє пріоритетність генерування потенціалу місцевих та майнових податків у архітектоніці фінансового забезпечення ефективного розвитку муніципальних утворень. Нажаль, в українській практиці фіскальні можливості майнового оподаткування, зокрема податку на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки, знаходяться в інактивному стані. Податкова доктрина функціонування ОТГ базується, здебільшого, на фінансових надходженнях єдиного податку (понад 50%), а також елементів земельного оподаткування фізичних та юридичних осіб (близько 40%) у 2021 році (див. табл. 2).

В більшості країн Європейського Союзу майнові податки посідають значне місце у забезпеченні суспільних потреб територіальних громад.

Основу місцевого оподаткування у Великобританії становить муніципальний податок (податок на майно), що справляється з власників і оренда-

рів нерухомого майна. В кожному з регіонів країни закріплені конкретні норми оподаткування, а ставки податку мають диференційований підхід. У Франції податок на нерухоме майно адмініструється на базі кадастрових оцінок, котрі переглядаються кожні 10 років. Елементи оподаткування диференційовані та залежать від характеру експлуатації майна [10]. Як демонструє польська практика, запровадження такого виду податку на майно, як «за квадратний метр», підвищує рівень ВВП щороку приблизно на 1% або рівень загальних доходів територіальної громади (гміни) на 15%. Податок на нерухомість у Польщі є найсуттєвішим джерелом надходжень до бюджетів найнижчої ланки. Надходження від його адміністрування до муніципальних бюджетів становить більше 3 млн. дол. США на рік, або понад 15% загальних доходів бюджетів гміни чи 45% доходів із власних джерел (без надходжень від субвенцій і розподілу податків) [11, с. 16].

В результаті проведеного наукового дослідження було здійснено компаративний аналіз показників податкових надходжень до бюджету місцевого рівня, а саме — Тернопільської міської територіальної громади у 2019–2021 рр. (див. табл. 3). Це дало змогу з'ясувати фіскальну та регулюючу роль податкового потенціалу у забезпеченні соціально-економічного розвитку громади.

Як видно з даної таблиці, податок на доходи фізичних осіб, традиційно, виконав генеративну роль у наповненні фінансових ресурсів громади

Таблиця 2

Індикатори адміністрування місцевих податків та зборів до бюджету в Україні, млн. грн.

Місцеві податки й збори	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Частка у 2021 р.	Ставки у 2021 р.
Податок на майно	31272,1	37993,9	37433,4	43242,7	48,10%	-
В т.ч.: податок на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки	3636,0	4882,3	5758,9	7632,0	8,49%	Не $\geq 1,5\%$ МЗП
земельний податок	9870,6	13349,6	12813,6	13843,6	15,40%	Якщо проведено НГО: від 0,1% до 12%; якщо не проведено НГО: від 0,1% до 5%.
орендна плата за землю	17450,6	19486,0	18658,1	21419,7	23,83%	Не більше розміру земельного податку
транспортний податок	314,9	276,0	202,8	158,4	0,18%	25000 грн.
Збір за місця для паркування ТЗ	99,9	114,9	91,2	127,1	0,14%	Не $\geq 0,075\%$ МЗП
Туристичний збір	90,7	196,2	130,6	243,9	0,27%	Не $\geq 0,5\%$ МЗП для внутрішнього туризму; Не $\geq 5\%$ МЗП для в'їзного туризму
Єдиний податок	29564,3	35270,3	38031,0	46282,4	51,48%	I гр. 10% ПМ; II гр. 20% МЗП; III гр. % від доходу
Всього	61026,0	73575,3	75686,2	89896,6	100%	-

Джерело: побудовано автором на основі [8]

(понад 65% у 2021 році). Однак, децентралізаційні процеси в Україні спонукають ОТГ до активізації дій в напрямку формування фінансового потенціалу за рахунок місцевих податків і зборів. Такий підхід посилить рівень фінансової автономності громади й дозволить оптимізувати регулятивні підходи до формування сприятливого інвестиційного середовища. Наприклад, якщо податок

на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки виконуватиме значну фіскальну функцію в контексті акумулювання бюджетних ресурсів громади, то регулюючий потенціал інших податкових платежів можна раціонально послабити у фокусі стимулювання розвитку пріоритетних галузей.

Фіскальний потенціал податку на нерухоме майно може виступити драйвером забезпечення

Таблиця 3

Динаміка податкових надходжень до Тернопільської міської територіальної громади

	2019 р.	2020 р.	2021 р.	Рівень виконання у 2021 р.	Частка у 2021 р.
	млн., грн.			%	
Податкові надходження	1437,0	1588,6	1992,8	125,4	
ПДФО	922,06	1039	1308,9	126	65,68%
Податок на прибуток	0,45	3,1	14,7	475	0,74%
Рентна плата	0,08	0,1	0,2	200	0,01%
Акцизний податок	115,0	132,3	159,5	120	8,00%
Місцеві податки і збори	391,3	414,1	509,6	123	25,57%
Податок на нерухоме майно	54,04	59,8	77,1	129	3,87%
Плата за землю	90,1	84,8	90,3	106,5	4,53%
Транспортний податок	1,8	1,14	1,09	95	0,05%
Єдиний податок	242,4	266,3	337,7	127	16,95%
Збір за місця для паркування ТЗ	2,4	1,78	2,86	161	0,14%
Туристичний збір	0,46	0,29	0,52	180	0,03%

Джерело: побудовано автором на основі [12]

фінансовими ресурсами ОТГ в ракурсі виконання соціальних, економічних, екологічних, інфраструктурних, аграрних, інноваційних та інвестиційних проектів громади. Проаналізувавши показники мобілізації даного податку до бюджету Тернопільської міської територіальної громади за 2016–2021 роки було встановлено зростання динаміки та частки його надходжень, а також побудовано прогнозну модель з використанням функціональних можливостей MS Excel «Тенденція» в розрізі діючої (1%) та варіативно-збільшеної (1,5%) ставок (рис. 1).

Зауважимо, що аналітично-прогностичний підхід не враховує фінансові ризики внаслідок запровадження воєнного стану в Україні, тому доречність його використання є перспективною на тих територіях, де об'єкти нерухомості не зазнали суттєвих руйнацій. Водночас, даний підхід націлений спонукати органи місцевого самоврядування щодо оптимізації (обґрунтованого підвищення) ставки податку на нерухоме майно в межах певної ОТГ для зміцнення її фінансового потенціалу власними способами. Доречним під час відновлення економіки в регіонах України вбачаємо можливості обґрунтованого підвищення ставки податку на нерухоме майно відмінне від земельної ділянки для заможних верств населення (в т.ч. на підставах диференціації) на кшталт методики функціонування податку на багатство в розвинених країнах світу.

Також слід наголосити, що ОТГ повинні звертати увагу на перспективність та диверсифікацію фінансових можливостей земельного податку. Адміністрування ПДФО залежить від кількості робочих місць та враховує низку преференцій, що впливає на його фінансовий потенціал, а земля як об'єкт оподаткування залишається стабільним джерелом. Світова практика свідчить, що здебільшого, земля оподатковується у складі податку на нерухоме майно за єдиною ставкою на базі комбінованої оцінки вартості землі та розташованих на ній будівель. За такою системою оподаткування земля виступає як компонент, що підлягає інвестуванню. На відміну від оподаткування вартості землі, оподаткування нерухомості часто поєднує грошові потоки і методи адміністрування на всіх рівнях влади [13, с. 339].

Одночасно з можливістю самостійно акумулювати фінансові ресурси громад в рамках державної підтримки було створено Державний фонд регіонального розвитку України, з якого направляються кошти на зведення та поліпшення різноманітних інфраструктурних об'єктів. Як додатковий фінансовий інструмент для розвитку об'єднаних територіальних громад цей Фонд покликаний сприяти покращенню умов розвитку громад [14, с. 36]. Основним завданням даного Фонду визначено забезпечення реалізації регіональних інвестиційних проектів, втілення місцевих ініціатив

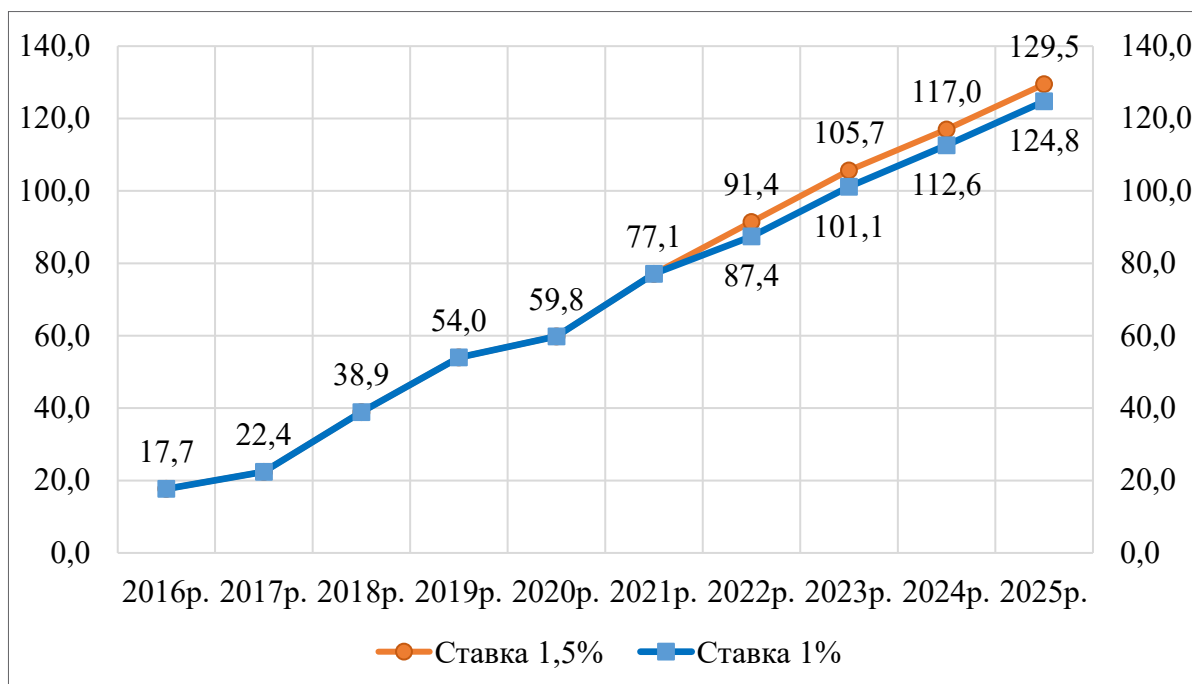

Рис. 1. Прогнозування надходжень податку на нерухоме майно до бюджету Тернопільської міської територіальної громади у динаміці ставок податку, млн. грн.

Джерело: побудовано автором самостійно на основі [12]

та сприяння підвищенню регіональної конкурентоспроможності [15, с. 29]. Саме конкурентоздатність муніципалітетів наразі потребує імплементації принципів фіскального федералізму країн ЄС, в яких податкові стимули поживають бізнес середовище, приваблюють інвестиційні потоки, дозволяють запустити «стартап» проекти, забезпечити імміграцію трудових (інтелектуальних ресурсів) до територіальної громади.

Наразі органи влади об'єднаних територіальних громад переходять від характерної для них раніше концепції споживання та пасивного очікування ресурсів із боку держави на центральному рівні до активних процесів та дій, зорієнтованих на формування ефективного апарату управління [16, с. 25], зосереджують ресурси на розвиток об'єднаних територіальних громад, здійснюють оцінку ефективності використання бюджетних ресурсів, а також нівелюють та ліквідують процеси неефективного, неоптимального їхнього спрямування. Резюмуюмо, що покращення соціальних стандартів у громадах має відбуватися також внаслідок націлення коштів на реалізацію проектів розвитку енерго- та ресурсозберігаючих технологій у соціально-побутовій сфері, туристичної та рекреаційної сфери, раціональне та ефективне вико-

ристання невідновлювальних ресурсів, розбудова комунікаційно-інфраструктурних складових тощо.

Висновки. Аргументами на користь використання податкових інструментів фіскального федералізму у зміцненні фінансового потенціалу територіальних громад виступають аж ніяк не роздільні доміанти, а, навпаки, агломерація зусиль до розширення фінансових можливостей регіону на базі автономізації, податкової конкуренції, інвестиційної привабливості, стимулювання грантів та інноваційних проектів. Місцеві податки й збори у післявоєнний період відбудови економіки регіонів України повинні зайняти чільне місце у примноженні бюджетних ресурсів задля фінансування соціальних та інфраструктурних проектів ОТГ. Окрема увага у фіскальній практиці органів місцевого самоврядування повинна приділятися податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, процедури адміністрування якого зараз уніфіковано згідно умовам воєнного часу. Даному податку притаманні функціональні елементи, які в комплексі спроможні стати генератором відновлення та ефективної розбудови соціально-економічних процесів у територіальних громадах України, особливо в контексті оподаткування багатства та предметів розкоші.

Література

1. Трещов М. М. Децентралізація як засіб ресурсної самодостатності територіальних громад: теоретичний аспект. Державне управління та місцеве самоврядування. 2015. Вип. 2 (25). С. 61–69.
2. Пальчук В. Е. Розвиток економічного потенціалу громад у рамках реформи з децентралізації. Україна: події, факти, коментарі. 2018. Вип. 11. С. 38–50.
3. Сахно Т. А. Економічне забезпечення діяльності об'єднаних територіальних громад. Бізнес Інформ. 2020. № 1. С. 135–142.
4. Мельник О. І. Перспективні напрями фінансового забезпечення розвитку об'єднаних територіальних громад. Ефективна економіка. 2019. Вип. 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/161_pdf
5. Другий етап децентралізації в Україні, 2020–2021 роки. Децентралізація. URL: <https://decentralization.gov.ua/about>
6. Грабар Ж. В., Бондалетова Т. О. Особливості формування бюджетів об'єднаних територіальних громад в умовах децентралізації. Економіка та держава. 2021. № 6. С. 45–51.
7. Сторонянська І. З. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку: монографія. Львів: ІРД НАН України, 2019, 392 с.
8. Державний веб-портал бюджету для громадян. Місцеві бюджети. URL: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>
9. Wardrip K., Lambe W., Zeeuw M. Following the Money: An Analysis of Foundation Grantmaking for Community and Economic Development. The Foundation Review. 2016. Vol. 8, Iss. 3. P. 51–65.
10. Бурцева О. Є., Власов О. О. Порівняльний аналіз податкових систем країн ЄС. Ефективна економіка. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6011>
11. Бортнік Н. В. Зарубіжна практика місцевого адміністрування. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство. 2016. Вип. 8, ч. 1. С. 15–17.
12. Рішення Тернопільської міської ради з питань бюджету. Тернопільська міська рада. URL: <https://ternopilcity.gov.ua/byudget-ternopolya/byudget-gromadi/rishennya-ternopilskoi-miskoi-radi-z-pitan-byudgetu/>

13. Fernandez M. B., Kapfer D., Creutzig F.A Systematic framework of location value taxes reveals dismal policy design in most European countries. *Land Use Policy*. 2016. Vol. 51. P. 335–349.
14. Фурдичко Л. Є. Фінансова децентралізація: формування і використання місцевих бюджетів України, їх вплив на розвиток країни. Інвестиції: практика та досвід. 2017. № 23. С. 23–51.
15. Опарін В. М., Пйонтко Н. Б. Державний фонд регіонального розвитку в системі фінансового вирівнювання. *Фінанси України*. 2017. № 7. С. 25–42.
16. Руснак А. В., Алещенко Л. О. Перспективи формування фінансових ресурсів об'єднаних територіальних громад. *Агросвіт*. 2018. № 6. С. 22–27.

References

1. Treshhov M.M. (2015) Decentralizacija jak zasib resursnoji samodostatnosti terytorijnykh ghromad: teoretychnyj aspekt [Decentralization as a means of resource self-sufficiency of territorial communities: theoretical aspect]. *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja*, vol. 2, Pp. 61–69.
2. Paljchuk V.E. (2018) Rozvytok ekonomichnogho potencialu ghromad u ramkakh reformy z decentralizaciji [Development of economic potential of communities in the framework of decentralization reform]. *Ukraina: podiji, fakty, komentari*, vol. 11, Pp. 38–50.
3. Sakhno T.A. (2020) Ekonomichne zabezpechennja dijalnosti ob'jednanykh terytorijnykh ghromad [Economic support for the activities of united territorial communities]. *Biznes Inform*, vol. 1, Pp. 135–142.
4. Meljnyk O.I. (2019) Perspektyvni naprjamy finansovogho zabezpechennja rozvytku ob'jednanykh terytorijnykh ghromad [Promising areas of financial support for the development of united territorial communities]. *Efektivna ekonomika*. vol. 12, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2019/161_pdf
5. Drughyj etap decentralizaciji v Ukraini, 2020–2021 roky [The second stage of decentralization in Ukraine]. *Decentralizacija*, available at: <https://decentralization.gov.ua/about>
6. Ghrabar Zh.V., Bondaletova T.O. (2021) Osoblyvosti formuvannja bjudzhetiv ob'jednanykh terytorijnykh ghromad v umovakh decentralizaciji [Features of budget formation of united territorial communities in the conditions of decentralization]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 6, Pp. 45–51.
7. Storonjansjka I.Z. (2019) Mizhrehionaljni integracijni procesy v Ukraini: tendenciji ta perspektyvy rozvytku [Interregional integration processes in Ukraine: tendencies and prospects of development]. *Ljviv: IRD NAN Ukrainy*, 392 p.
8. Derzhavnyj veb-portal bjudzhetu dlja ghromadjan [State web portal of the budget for citizens]. *Miscevi bjudzhety*, available at: <https://openbudget.gov.ua/national-budget/incomes>
9. Wardrip K., Lambe W., Zeeuw M. (2016) Following the Money: An Analysis of Foundation Grantmaking for Community and Economic Development. *The Foundation Review*, vol. 8, no. 3, Pp. 51–65, available at: <http://scholarworks.gvsu.edu/tfr/vol8/iss3/7>
10. Burceva O. Je., Vlasov O.O. (2017) Porivnjalnyj analiz podatkovykh system krajin JeS [Comparative analysis of tax systems of EU countries]. *Efektivna ekonomika*, vol. 12, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6011>
11. Bortnik N.V. (2016) Zarubizhna praktyka miscevogho administruvannja [Foreign practice of local administration]. *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho nacionalnogho universytetu. Serija: Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny ta svitove ghospodarstvo*, no. 8, vol. 1, Pp. 15–17.
12. Rishennja Ternopiljskoi misjkoi rady z pytanj bjudzhetu [Decision of the Ternopil City Council on budget issues]. *Ternopiljsjka misjka rada*, available at: <https://ternopilcity.gov.ua/byudget-ternopolya/byudget-gromadi/rishennya-ternopilskoj-miskoi-radi-z-pitan-byudgetu/>
13. Fernandez M.B., Kapfer D., Creutzig F.A. (2016) Systematic framework of location value taxes reveals dismal policy design in most European countries. *Land Use Policy*, vol. 51, Pp. 335–349.
14. Furdychko L. Je. (2017) Finansova decentralizacija: formuvannja i vykorystannja miscevykh bjudzhetiv Ukrainy, jikh vplyv na rozvytok krajiny [Financial decentralization: formation and use of local budgets of Ukraine, their impact on the country's development]. *Investycji: praktyka ta dosvid*, vol. 23, Pp. 23–51.
15. Oparin V.M., Pjontko N.B. (2017) Derzhavnyj fond rehionalnogho rozvytku v systemi finansovogho vyrivnuvannja [State Fund for Regional Development in the system of financial equalization]. *Finansy Ukrainy*, vol. 7, Pp. 25–42.
16. Rusnak A.V., Aljeshhenko L.O. (2018) Perspektyvy formuvannja finansovykh resursiv ob'jednanykh terytorijnykh ghromad [Prospects for the formation of financial resources of united territorial communities]. *Aghrosvit*, vol. 6, Pp. 22–27.

НАУКОВЕ ФАХОВЕ ВИДАННЯ

МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ «ІНТЕРНАУКА».

Серія: «Економічні науки»

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL «INTERNAUKA».

Series: «Economic sciences»

МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ «ИНТЕРНАУКА».

Серия: «Экономические науки»

№ 5(61)

Головний редактор — *Камінська Т. Г.*

Київ 2022

Видано у авторській редакції

Адреса редакції: Україна, м. Київ, вул. Ломоносова, буд. 18

Контактний телефон: +38(044) 222 58 89

Контактний телефон: +38(067) 401 84 35

E-mail: editor@inter-nauka.com

Підписано у друк 31.05.2022. Формат 60×84/8

Папір офсетний. Гарнітура UkrainianSchoolBook. Друк офсетний.

Умовно-друкованих аркушів 13,02. Тираж 100. Заказ № 217.

Ціна договірна. Надруковано з готового оригінал-макета.

Надруковано у видавництві

ТОВ «Центр учбової літератури»

вул. Лаврська, 20, м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 2458 від 30.03.2006 р.